

**Міністерство освіти і науки України
Ужгородський національний університет
Факультет суспільних наук
Кафедра політології**

МИКОЛА ВЕГЕШ

СВІТ ІСТОРІЇ

**Ужгород
Видавництво УжНУ «Говерла»
2007**

ББК Ф011
УДК 32
В 50

Рецензенти:

Студеняк Ігор Петрович – проректор з наукової роботи Ужгородського національного університету, доктор фізико-математичних наук, професор.

Остапець Юрій Олександрович – в.о. декана факультету суспільних наук Ужгородського національного університету, кандидат політичних наук, доцент кафедри політології.

Відповідальний за випуск:

Токар Маріан Юрійович – кандидат історичних наук, доцент кафедри політології

*Друкується за рішенням кафедри політології факультету
суспільних наук Ужгородського національного
університету*

*Рекомендовано до друку Вченою радою
Ужгородського національного університету 25 червня 2006 р.,
протокол №10*

В50 Вегеш М. СВІТ ІСТОРІЇ. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – 452 с.

До книги ректора Ужгородського національного університету, завідувача кафедрою політології, доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша ввійшли науково-популярні статті на історичну тематику, які публікувалися в періодиці протягом 1990–2006 років. Хронологічні межі книги охоплюють період з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави до Помаранчевої революції й обрання президентом Віктора Ющенка. Чільне місце на сторінках книги відведено історії Закарпаття (Лев Данилович і Закарпаття, погляди М.Драгоманова, М.Грушевського, В.Пачовського стосовно історії та культури краю, сторінки історії ЗУНР і Карпатської України, діяльність ОУН-УПА в Закарпатті). Завершують видання вибрані рецензії.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

ВИБРАНІ РЕЦЕНЗІЇ

ФЕДАКА С. ЛІТОПИСНІ ДЖЕРЕЛА З ІСТОРІЇ КНЯЖОЇ І КОЗАЦЬКОЇ УКРАЇНИ-РУСИ (Ужгород: вид-во В.Падяка, 2003)

Вивчення літописання налічує вже не одне століття. Існує досить багата література, присвячена цим унікальним пам'яткам нашої історіографії. Проте кожна нова книжка сприймається з великим інтересом, оскільки коло названих джерел справді невичерпне, відкриваються нові списки, з'являються оригінальні інтерпретації, встановлюються несподівані зв'язки. Схоже, що і дана книжка не загубиться серед загалу. Вона виросла з матеріалів спецкурсу, який автор читає своїм студентам-історикам. У книжці подано наскрізний погляд на наше літописання від його витоків до найвищих вершин.

З особливою теплотою, якоюсь неповторною м'якою ніжністю автор пише про Повість врем'яних літ, окреслює архітектуру цього унікального твору нашої літератури, висловлює міркування про її імовірного автора. Відтак характеризуються літописи, які передували Повісті, які реконструюються на основі її тексту. Досить детально коментуються й наступні етапи вітчизняного літописання – Київський літопис XII ст. та Галицько-Волинський XIII ст., вони показані як історичні джерела, і як літературні пам'ятки, відзначено особливості окремих списків. Значну увагу приділено проблемі авторів і редакторів – цих найчастіше безіменних будівничих великого храму, завершення якого більшість з них так і не побачила.

Окремий розділ присвячено великоруському літописанню, яке містить велику кількість безцінних оригінальних повідомлень з історії українських земель. Спершу дано загальний огляд історії літописання на російських землях, потім уміщено довідки про кілька десятків найважливіших пам'яток. Особливо запам'ятовуються довідки про новгородські літописи – надзвичайно різноманітні, несподівані у своїй строкатості. Як виявляється, навіть Вологодсько-Пермський літопис містить цікаву інформацію про переселенців у ті краї з Києва.

Чимало йдеться про литовсько-руське літописання – загалом недостатньо вивчене на сьогодні, у багатьох своїх моментах загадкове. Ці літописи, з одного боку, близькі до давньоруських, з іншого – нагадують дещо західні хроніки. Автор цілком слушно привертає увагу до численних персонажів цих творів, що діяли на українських землях і, хоч належали до нової вже династії Гедиміновичів, були не менш колоритними, ніж більше відомі князі Рюриковичі. Ще менш відомі широкому загалу молдавські літописи, які містять унікальні повідомлення про запорозьке козацтво, Поділля, Буковину, про взаємини гетьманів з молдавськими господарями, спільну боротьбу проти османської навали.

Найбільше уваги приділено козацькому літописанню XVII-XVIII століть. Автор максимально розширив коло оглянутих пам'яток, включивши до нього не тільки літописи класичного типу, а й щоденники, літописні записки, подорожні описи, біографії тощо. Стисла характеристика змісту окремих пам'яток з авторськими ремарками нагадує мініатюрні історичні новели (діаріуш А.Филиповича чи літописець Дворецьких). Книжка С.Федаки привертає увагу читача до незаслужено забутих друго- і третьорядних постатей нашої історії, що створювали її неповторний фон, робили ще виразнішими відомі постаті авансцени.

Як впливає з книжки, навіть найближче до нас з „літописних” століть – XVIII – представлене в наявних курсах і підручниках досить поверхово, без використання інформації з багатьох цікавих літописів. Чого вартий тільки однотомний щоденник Я.Маркевича – найсолідніше описове джерело з економічної історії тієї доби. А скільки

ше загадок містять навіть три найвідоміші козацькі літописи – Самовидця, Грабянки, Величка!

Кожна стаття про літопис (а їх понад двісті) супроводжується широкою бібліографією, де спершу подаються всі публікації даного джерела, потім – найголовніша література про нього. Наприклад:

КРЕХІВСЬКИЙ ЛІТОПИС. Серед рукописів Крехівського монастиря, що поблизу м.Жовкви Львівської області, зберігався „Лімонар сиріч цвітник іже восвятих отца нашего Софронія, патриархи іерусалимского”, переписаний з київського друкованого видання 1628 р. Вільні аркуші манускрипту було заповнено різними замітками, зокрема „Кройникою от рож. х-ва для памяти списана бисть”, яка охоплює 1494-1648 рр. Заголовок свідчить, що автор мав намір скласти літопис. Але записки ідуть не в хронологічному порядку. Можливо, їх збирали з різних джерел і не встигли впорядкувати. У тексті нема натяків ні на монастир, ні на церковні справи. За І.Крип'якевичем, автор міг бути шкільним вчителем.

Записки дуже лаконічні. Перші такі: „На Буковині війна 1494. На Буковині війна 1497. Татаре великії 1498. Сокальська битва 1519”. За пізніші роки текст дещо ширший, але ніколи не переходить у розгорнуті оповідання. Увага перш за все до військових подій. Найдавніші записи торкаються Буковини і Покуття. Ряд записів присвячено московсько-польським війнам: 1527, 1537, 1579, 1580. Автор цікавиться астрономічними та іншими природними явищами, згадано комету, землетрус, сарану, пошесть. Фіксовано смерті державців, зокрема Костянтина Острожського, згадано страту Підкови у Львові. Останній запис за 1648 р. такий: „Того ж року війна з козаками велика була і побили козаки ляхов”.

Публікації: Крижановський А. Руська „кройника” з XVII ст. // ЗНТШ. – Т.62. – 1904. – С. 1-3.

Сводная галицко-русская летопись. – Т.1. – С. 34, 50, 95, 100, 102.

Література: Крип'якевич І.П. Літописи XVI-XVIII ст. в Галичині // Історичні джерела та їх використання. – Випуск 1. – К., 1964. – С. 67-68.

Крім того, у тексті є багато інтригуючих спостережень та зауважень щодо окремих пам'яток, не обтяжених поки особливою увагою фахівців. Тому книжка сприймається як проспект майбутніх широких досліджень у царині нашого літописання.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. ІЛЮСТРОВАНА ІСТОРІЯ ПРИКАРПАТТЯ. З НАЙДАВНІШИХ ЧАСІВ ДО ПЕРШОЇ ПОЛОВИНИ XVII ст. ТОМ ПЕРШИЙ. ДРУГЕ ВИДАННЯ (Івано-Франківськ: Нова зоря, 2002)

Прикарпатський край має цікаву і славну історію. Зосереджена в археологічних, історичних, архітектурних пам'ятках, в пам'ятках літератури і мистецтва, вона відображає складний, повний небезпеки і, водночас, героїзму, шлях розвитку від первісного суспільства до могутньої Галицької держави, від феодално-кріпосницьких відносин до сучасного стану даного регіону.

На превеликий жаль літописні, архівні джерела, що стосуються Прикарпаття, виявлені і досліджені науковцями лише частково, чимало матеріалів, цілих тем залишаються поза увагою дослідників. Деякі сторінки літопису краю – складової частини історії України – вивчалися різними вченими XIX-XX ст. Польські історики

намагалися довести, що економічному, культурному розвитку Галичини сприяла саме польська колонізація його, що почалася в кінці XIV століття. Пізніше, на основі першоджерел, ці домисли були спростовані.

Українські історики минулого порушували окремі аспекти розвитку історичного процесу Прикарпаття. Починаючи з кінця XIX століття, тут проводили археологічні дослідження такі відомі історики-археологи як А.Петрушевич, І.Шараневич, Л.Чачковський, Й.Пеленський, далі – Я.Пастернак. Вони першими почали розкривати таємниці столярного Галича, відкрили ряд нових археологічних культур.

Вагомий внесок у вивчення історії первіснообщинного ладу і княжої доби Прикарпаття зробили дослідники Львівської археологічної школи М.Ю.Смішко, В.Д.Баран, В.В.Ауліх, О.О.Ратич, Л.В.Вакуленко, Л.І.Крушельницька, І.К.Свешніков, О.П.Черниш та івано-франківські археологи М.М.Кдапчук, Б.П.Томенчук, Б.А.Василенко, І.Т.Кочкін. Результати розкопок зведені в узагальнюючих наукових працях. Проблеми Галицько-Волинської держави піднімалися академіками М.Грушевським, І.Крип'якевичем, В.Пашуто та іншими.

Період історії Прикарпаття XIV-XIX століть довгий час залишався невивченим, хоча тут, незважаючи на посилення гніту українського населення польсько-шляхетськими, а потім австрійськими окупаційними властями, відбувалися важливі події в соціально-економічному, політичному і культурному житті.

Боротьба поневолених селян і міщан за своє соціальне і національне визволення продовжувалася протягом багатьох віків. Про це свідчить кількасотлітній рух прославлених в народі карпатських опришків. На цій території жили та діяли такі національні герої України як Муха (XV ст.), Ігнат і Семен Височани (XVII ст.), Олекса Довбуш та спадкоємці його мрії Лук'ян Кобилиця, Мирон Штолок, Іван Смицнюк, Іван Капуцак та багато інших.

Вперше в українській історіографії ці проблеми почав глибоко і систематизовано вивчати уродженець Прикарпаття доктор історичних наук, професор, академік АН Вищої школи України, Заслужений діяч науки і техніки України В.В.Грабовецький. Він кілька десятиріч збирав архівні матеріали, аналізував літературні джерела і за 50-літній період своєї діяльності опублікував понад 1000 наукових праць, основна частина яких присвячена історії Прикарпатського краю з часів феодально-кріпосницького лихоліття (див.: Володимир Васильович Грабовецький. Бібліографічний покажчик. – Івано-Франківськ, 1998; Історик України. Ювілейний збірник на пошану академіка Володимира Грабовецького. До 70-річчя від дня народження. – Івано-Франківськ: Нова Зоря, 1998. – С. 217-297).

Про це свідчать фундаментальні праці вченого, що були опубліковані в 50-80-х роках: Народний герой Олекса Довбуш. Історичний нарис. – Львів, 1957; Олекса Довбуш – легендарний герой українського народу. – Москва, 1959; Селянський рух на Прикарпатті в другій половині XVII – першій половині XVIII ст. – Київ, 1962; Галич (у співавторстві з П.Арсеничем). – Львів, 1964; Антифеодальна боротьба карпатського опришківства XVI-XIX ст. – Львів, 1966; Західноукраїнські землі в період народно-визвольної війни 1648-1654 рр. – Київ, 1972; Селянське повстання на Прикарпатті під проводом Мухи 1490-1492 років. – Львів, 1979. Всі вони були схвально оцінені у вітчизняній та зарубіжній історіографії.

У 1982 році вийшла друком фундаментальна монографія професора В.В.Грабовецького „Гуцульщина XIII-XIX століть. Історичний нарис” (Львів, 1982), яка фактично започаткувала синтетичний виклад історії в регіональному плані однієї з найбільш цікавих частин Прикарпаття – Гуцульщини. Ця публікація, як і друга, що вийшла в 1989 році під назвою „Нариси історії Івано-Франківська з найдавніших часів до початку XX століття”, свідчить, що їх автор, невтомний дослідник Прикарпатського

краю, зробив перші спроби узагальнити історію цього специфічного під кутом зору суспільно-політичного розвитку регіону.

І ось, починаючи із січня 1990 року, на сторінках газети „Прикарпатська правда” під рубрикою „Гомін віків” професор В.В.Грабовецький почав друкувати дослідження історії Прикарпаття. Якщо не враховувати „Історію міст і сіл УРСР. Івано-Франківська область” (Київ, 1971) та „Назустріч мрії” (Ужгород, 1978), матеріали в яких подавалися вибірково, то ці публікації професора стали першою узагальнюючою працею з історії краю. В 1992-1993 роках були опубліковані академіком Володимиром Грабовецьким два перші томи „Нарисів історії Прикарпаття”.

Автор, спираючись на літописні дані, архівні матеріали, історичну літературу, зумів представити нам першу частину задуманої ним багатотомної історії Прикарпаття.

Перший том книги, присвячений висвітленню історії з найдавніших часів до середини XVII ст. В книзі автор в хронологічно-проблемному плані узагальнює на міцній джерельній основі історію краю у період первіснообщинного ладу, цікаво з’ясовує питання появи слов’янських племен, племінних союзів, життя людей в період Київської Русі IX-XI ст. Нарешті, читач може ознайомитися з економічним, політичним та культурним життям прикарпатців в час могутності Галицької держави, епохи славних віток з династії Ростиславичів і Романовичів,

Перед допитливим читачем зринуть сторінки історії княжої бувальщини Галицької землі, життя і діяльність відомих князів Володаря, Володимирка, Ярослава Осмомисла, Романа Мстиславича, Данила Романовича Галицького, Льва Даниловича, Юрія Львовича та його наступників. Чи не вперше так детально подано в книзі життєписи видатних діячів культури XIII століття, за визначенням автора, - „Галицької трійці” – премудрого книжника Тимофія, талановитого різьбяр Авдія і славетного співака Митуси. З цікавістю читаються сторінки історії розвитку писемності, освіти, архітектури в Галицькому князівстві.

Далі автор на цікавих даних джерел і літератури змальовує картину важкого випробування Прикарпаття після упадку Галицько-Волинської держави династії Романовичів в середині XIV століття.

В цей час Галицьку землю загарбали угорські феодала і заправляли нею за допомогою свого намісника Володислава Опольського.

Після горезвісної Кревської унії дослідник показує, що в 1387 році Галичину захопила королівська Польща. Вона встановила свій адміністративний поділ і надала шляхті маєтки в Прикарпатському краю. Цікаво, що в книзі подані перші писемні згадки про населені пункти XIV-XVII століття, які так потрібні вчителю школи, котрий займається вивченням історії рідного краю та любителям-краєзнавцям.

Вчитель, краєзнавець, допитливий турист знайде тут пояснення історико-географічної назви „Покуття”, походження найменувань деяких сіл і міст. Досить докладно подано в книзі соціально-економічну характеристику краю в XV-XVII ст., встановлення кріпосницьких порядків, які поневолили масу колись вільного селянства, міщанства, дрібних бояр. З цікавістю читаються сторінки історії літописних міст Прикарпаття Галича, Коломиї, Снятина, Тисмениці.

Зрозуміло, що автор після економічної і політичної характеристики історії краю показує опозицію поневолених мас проти панівної іноземної верхівки. Це скарги і втечі селян, які поступово переросли в грізне національно-визвольне повстання в Галицькій землі 1490-1492 років під проводом народного героя Мухи. Це питання вперше в українській історіографії було опрацьоване професором Володимиром Грабовецьким.

Багаті архівні першоджерела, виявлені Володимиром Грабовецьким у різних архівних фондах Львова, Києва, Варшави, Кракова, Вроцлава за півстоліття дали змогу автору детально і фахово дослідити історію Прикарпаття XVI-XVII століть.

Читач з фундаментального першого тому монографічної праці зможе довідатися про різні проблеми історії Прикарпаття цього бурхливого періоду. Це – питання заселення прикарпатського краю, соціально-економічні і правові відносини в період розвитку кріпосництва, антикріпосницька боротьба селян і міщан за своє соціальне і національне визволення. З цікавістю читаються сторінки, де іде мова про колоритний опришківський рух, перебування запорізьких козаків на Прикарпатті (1613 р.), татарські напади. Особливо цінним є висвітлення об'єктивної історії рогатинської бранки Насті Лісовської – Роксолани, яка в більшості відома з легенд. Автор на першоджерелах вперше, за відомим вченим-сходознавцем А.Кримським, розкриває невідому долю українки з Рогатина.

Відомий історик України В.Грабовецький порушує питання про стан культури на Прикарпатті в XVI-XVII століттях, де вказує на навчання прикарпатських українців в європейських університетах, діяльність у Львові Юрія Рогатинця, як члена Львівського культурно-освітнього церковного братства, походженням з Рогатина.

В монографії згадано про славнозвісну Стратинську друкарню та її діяча, відомого друкаря і гравера Памво Беринду, а також і його талановитий твір „Лексикон славенороський”.

Завершує академік свою працю дослідженням Прикарпатської Хмельниччини вікопомних 1648-1654 років. Раніше вчений опублікував з цієї проблеми ряд глибоконаукових монографій, брошур, розвідок, в яких висвітлюється діяльність таких народних героїв з Прикарпаття, як Семен Височан та Іван Грабівський. З книги академіка видно, що це була справжня галицька козаччина, яка вже тоді свідчила про історичні витоки української державної соборності та національно-визвольних змагань, що наочно проявлялося у покозаченні галицького люду та утворенні у ряді прикарпатських міст українського міського самоврядування.

Академіка В.В.Грабовецького цілком справедливо можна назвати сучасним літописцем Прикарпаття, без публікацій якого важко уявити сьогоднішній розвиток історико-краєзнавчої науки. Він неодмінно відгукується на всі найважливіші історичні події, став натхненником й організатором проведення проблемних науково-теоретичних та практичних конференцій.

Познайомившись з пропонованою книгою, читач зможе поповнити свої знання з історії рідного краю, збагатитись першоджерелами нашої духовності, більш глибоко усвідомити витоки свого прабатьківського коріння, рідного порогу.

Вихід першого тому 3-томного видання ілюстрованої історії Прикарпаття є поки що єдиним такого роду дослідженням серед регіонів України. Цінним є і те, що книга багата на ілюстрації і, особливо автентичні мініатюри, грав'юри, ксерокопії документів, подано також унікальні карти і схеми. Це видання виконане на високому поліграфічному рівні у відомому на Прикарпатті видавництві „Нова Зоря”.

УЖГОРОД. ФОТОАЛЬБОМ / М.БАСАРАБ, В.НЬОРБА (Ужгород, 1997)

Історія Ужгорода – одного із найстаровинніших міст в Україні та Європі, бере свій початок у сивій давнині. Вже в часи палеоліту на території нашого міста проживали перші люди – неандертальці. У період раннього середньовіччя Ужгородський грод був центром західної частини Закарпаття, а в IX столітті перетворився у містечко. Тобто, у той час, коли Київська Русь сформувалась у могутнє державне утворення Східної Європи, Ужгород уже існував.

З приводу походження назви міста як у минулому, так і тепер, ведеться чимало диспутів, однак, остаточного висновку все ще не зроблено. Сучасна ономастика розглядає назву міста Ужгород як слов'янський композит, похідний із гідроніма „Уж” та апелятива „город” (місто). Тобто, Ужгород – місто над Ужем. Поряд з цим збереглася угорська назва міста – Унгвар. „Унг” є результатом перекладу на латинь слов'янського „Луж” (лужа, калюжа, болото, багно). „Вар” у наших предків Дунайської прабатьківщини мало значення „хрань”, „охорона”, „зварення во єдино”. „Вар” походить від божества „Варуна”, що охороняє небесну Вару від усього лівого, тобто від зла, від міфологічного царя Лая (лівий). Однак необхідно пам'ятати і той історичний факт, що племена угрів до середини XI століття ще не зуміли підкорити собі Закарпаття і Ужгород, які були найвіддаленішими південно-західними укріпленими пунктами староруської держави. Незважаючи на спробу князя Лаборця дати відсіч уграм, останні перемогли, вбивши багато воїнів та їхнього ватажка. Не випадково, що усна народна творчість називає Лаборця „славним князем”, захисником рідної землі.

Незважаючи на те, що вся територія нашого краю з Ужгородом була захоплена Угорщиною, історія міста зафіксувала факти, коли давньоруські князі повертали його у лоно своєї держави. Протягом 1281-1321 років Ужгород, як і ряд інших закарпатських міст, входив до складу Галицько-Волинського князівств, очолюваного сином Данила Галицького Левом – „наймогутнішим із нащадків Данила”. Лише за правління Юрія Львовича, скориставшись слабкістю Галицько-Волинської держави, угорці зуміли повернути собі Ужгород.

XIV-XVIII століття – складний період в історії Ужгорода. Хоча в 1430 році місто одержало привілеї від короля, однак продовжувало залишатися невеличким за територією і населенням. У 1514 році ужгородці взяли активну участь у селянській війні під проводом Д.Дожі, за що угорський уряд назвав Ужгород „бунтарським містом”. Цей свій бунтарський дух ужгородці виявили наприкінці 1648 – на початку 1649 років, коли біля мурів Ужгородського замку з'явилися загопи запорізьких козаків під проводом Богдана Хмельницького. Ужгородці не залишилися осторонь під час національно-визвольної війни 1703-1711 років під керівництвом Ференца Ракоці II. З приходом у 1711 році до Ужгорода австрійського війська, місто було пограбоване і сплюндроване, розорене і спалене. Лише з другої половини XVIII століття починається відродження Ужгорода. Певний вплив на розвиток міста справили реформи Марії-Терезії та її сина Йосифа II. Із політичних подій першої половини XIX століття найбільший вплив на Ужгород справила революція 1848-1849 років в Угорщині. Ужгородцям імпонували революційні гасла „Геть монарха!” і „Свободу народам!”, скасування кріпацтва, цензури і введення демократичних свобод. Близько двох тисяч жителів Ужгорода та навколишніх сіл влилося до лав національної гвардії. Незважаючи на поразку революції, ужгородці добилися визнання руської (української) мови обов'язковим предметом, відкриття в місті руської гімназії.

Наприкінці XVIII – на початку XIX століть Ужгород перетворився у відомий європейський культурний центр, який дав світовій культурі А.Бачинського, І.Базилевича, І.Пастелія, В.Довговича, І.Фогорашія, М.Лучкая, Ю.Гуцу-Венеліна та багатьох інших. Чимало закарпатців, які свого часу закінчили навчальні заклади в Ужгороді, викладали у найпрестижніших університетах Львова, Києва, Петербурга, ряду європейських країн. Тривалий час в Ужгороді жили і творили „батько закарпатського національного відродження” XIX століття Олександр Духнович і славетний педагог, культурний і політичний діяч краю нашого століття Августин Волошин – перший президент незалежної Карпато-Української держави.

8 травня 1919 року Центральна Руська Народна Рада прийняла в Ужгороді рішення про приєднання Закарпаття до Чехословаччини на правах автономії. Доля

краю вирішувалася на Паризькій мирній конференції. 10 листопада 1919 року її учасники вирішили включити Закарпаття до щойноствореної ЧСР, а 18 листопада І.Брейха був призначений тимчасовим адміністратором краю. Ужгород став столицею Підкарпатської Русі, що значною мірою вплинуло на господарський розвиток і культурне життя краю. У місті діяли товариства „Просвіта” та імені О.Духновича, понад тридцять партій. Протягом міжвоєнного періоду в Ужгороді творили видатні культурні діячі краю А.Волошин, В.Гренджа-Донський, С.Сабол (Зореслав), Ю.Шерегій та десятки інших. Значний вклад у розвиток освіти й культури міста внесли О.Олесь, С.Черкасенко, О.Ольжич, В.Бірчак.

11 жовтня 1938 року було сформовано перший автономний уряд Підкарпатської Русі, який очолив А.Бродій, однак уже 26 жовтня закарпатський прем'єр був заарештований як агент Угорщини і новий кабінет очолив А.Волошин – лідер українського напрямку в краї. Однак політична ситуація на Закарпатті різко змінилася після рішень Віденського арбітражу 2 листопада 1938 р. Згідно з ним, на користь Угорщини відійшли Ужгород, Мукачево та Берегово з прилеглими до них районами. А.Волошин був змушений перенести столицю Карпатської України до Хуста. У цьому древньому місті 15 березня 1939 року проходив Соїм, який проголосив Карпатську Україну незалежною державою. 18 березня ця територія, незважаючи на героїчний опір її захисників, була окупована військами гортистської Угорщини.

11 листопада 1938 року угорські війська ввійшли в Ужгород. У місті була ліквідована багатопартійна система, яка сформувалася за часів Чехословаччини. Натомість всіляко підтримувалась діяльність різноманітних угорських та проугорських партій, товариств.

27 жовтня 1944 року в Ужгород увійшли війська 4-го Українського фронту, а після рішення з'їзду Народних комітетів Закарпатської України 26 листопада 1944 року про возз'єднання з Україною, 22 січня 1946 року Закарпатська Україна була реорганізована в Закарпатську область, а Ужгород став обласним центром. Суспільно-політичне і культурне життя Ужгорода за п'ятдесят років радянської влади нічим не відрізнялося від життя інших обласних центрів України. Жителі Ужгорода радо сприйняли звістку про державний суверенітет України та проголошення її незалежною державою.

ОРОС О. ЗАПОЧАТКУВАННЯ СЛОВ'ЯНСЬКОГО КНИГОДРУКУВАННЯ ПРИ ГРУШІВСЬКОМУ МОНАСТИРІ (Ужгород, 1995)

Ім'я Олександра Ороса добре відоме не тільки на Україні, але й за її межами. Його знають, перш за все, як відомого політичного діяча, колишнього політв'язня і талановитого науковця. "Він належить до тих сильних особистостей, - писав один з біографів, - для яких чавунна зрівнялівка розвинутого соціалізму була особливо тяжкою. Замість активної діяльності - фанфари пустопорожніх лозунгів, замість свободи-всесилля КДБ, замість "добробуту народу" - ситий комунізм для окремих людей...". Олександр Орос все своє життя боровся і продовжує боротися з цим злом...

Олександр Михайлович Орос народився 24 лютого 1933 р. в селі Стеблівка на Хустщині у багатодітній сім'ї православного священника. Пізніше він так напише про свої пройдені "університети": "Раннє дитинство моє пройшло у "благословенні" часи масариківської демократії, які дехто нині намагається оголосити "золотим віком". Я,

особисто, увесь цей "золотий вік" проходив босоніж, хоч сім'я наша за тогочасними мірками вважалася заможною. У десятирічному віці вступив до Хустської гімназії, згодом продовжив навчання у Великобичківській середній школі, яку закінчив у 1950 році". На цьому він не зупиняється і настирливо готується до вступних іспитів на лікувальний факультет Львівського медінституту. Однак, юнак не врахував вплив факторів, які тоді вирішували все: соціальне походження та "націоналістичні переконання". Двері престижного галицького вузу перед ним були закриті. Надія Кушко у статті "Гіркий присмак свободи", присвяченій 60-й річниці від дня народин О.Ороса, писала, що "Львів початку 50-х марив сподіваннями на швидке національне визволення. Настрої ці живилися чутками про відчайдушні авантюри "лісових хлопців" із УПА, і студенти самі готувалися до майбутніх боїв: майже у кожного була зброя, у пику стукачам хлопці співали вечорами "Ще не вмерла Україна", "Червону калину", стрілецькі пісні. Така атмосфера панувала і в лісотехнічному інституті, куди вдалося вступити Олександрові... До кінця навчання студент Орос вважався одним із кращих в інституті. Однак "червоного" диплома не одержав: було враховано всі згадані фактори" (Карпатська Україна.-1994.-11 лютого). Після закінчення вузу працював в Ужгороді, а в 1963 р. вступив до аспірантури Московського інституту будівельних матеріалів. 1969 року успішно захистив дисертацію на здобуття наукового ступеня кандидата технічних наук. Здавалося б, що молодого вченого чекала перспектива в науковому плані, але... на вимогу працівників столичного КДБ Олександр Орос повинен був за 48 годин залишити Москву. "Рицарі плаща і кинджала" хотіли позбутися неблагоннадійного вченого, який написав кілька листів на радіо "Свобода" і "Голос Америки", де розповів про неподобства, що відбувалися в Радянському Союзі. Під час сумнозвісних подій 1968 року в Чехословаччині О.Орос однозначно заявив: "Я не бажаю бути офіцером запасу окупаційної армії". Так, доля його була вирішена остаточно...

Проживаючи в древньому Ужгороді, О.Орос працював у різних будівельних організаціях. Так продовжувалось до 1972р. Олександр Михайлович пригадував: "У 1972 році був вперше заарештований за антидержавну політичну діяльність. І хоч незабаром звільнили за брак доказів, цей арешт коштував мені роботи - у 1974 році я позбувся останнього місця праці. Живучи з випадкових заробітків, досліджував історію нашого краю, зокрема, зробив ґрунтовне дослідження "Чому українців тільки сорок мільйонів", яке, безумовно, не могло тоді бути опубліковане. В цей же час почалася кропітка робота над історією книгодрукування на Закарпатті. Ця робота забирала багато фізичних і матеріальних сил, доводилось працювати над складними старослов'янськими текстами по 10-12 годин на добу. Як наслідок багаторічної роботи з'явилася унікальна праця Олександра Ороса "Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі". Наука дуже багато втратила, що нагода опублікувати її в повному обсязі трапилася тільки в 1995 р. Широкий читацький загал ознайомлений тільки з фрагментами праці О.Ороса, які були опубліковані в окремих збірниках та інших виданнях (Детальніше див.: Орос О. Слідами Грушівської друкарні // Календар "Просвіти" на 1991 рік. - Ужгород, 1992. -С. 40-44; Його ж: Орос О. Слідами Грушівської друкарні // Українські Карпати: Матеріали міжнародної наукової конференції "Українські Карпати: етнос, історія, культура". -Ужгород,1993.-С.373-383). Тепер, шановний читачу, ти маєш приємну можливість детально ознайомитися з книгою, яка пролежала добрий десяток років у небутті, і яка змусить багатьох фахівців переглянути свої дотеперішні висновки.

В 1982 р. О.Орос був вдруге заарештований за сфальсифікованими КДБ звинуваченнями. В 1988 р. він був звільнений за амністією. Повернувшись до рідного краю, організував Закарпатську організацію Української Гельсінської Спілки, яка пізніше перетворилась в Українську Республіканську партію, але через

внутрішньопартійні негаразди змушений був залишити цю організацію, яка поступово перетворювалась на слухняну захисницю корумпованої влади. Нині працює головою обласної організації Української Консервативної Республіканської партії.

Дане дослідження має велику вагу для української культури. Воно плід багаторічної роботи О.Ороса над дослідженням проблеми початків книгодрукування на Закарпатті. Автор наводить неспростовані докази існування друкарні при Грушівському монастирі у другій половині XV століття. Отже, не московит Іван Федоров приніс просвітництво на територію сучасної України, а тут вже в цей час існувало і активно діяло давнє і могутнє мистецтво творіння книги. Питання далєбі політичне. Не випадково проти цього твердження так активно виступали радянські вчені, і тому так довго і важко дане дослідження пробивало собі дорогу у світ.

Це складне питання порушувалось вже не раз, його історіографія налічує десятки праць, в яких більшість авторитетних вчених схилилися до думки, що друкарня в Грушівському монастирі все ж існувала. Вперше про неї згадується в науковій літературі М.Лучкаєм у другому томі "Історії карпатських русинів". Неодноразово про друкарню згадували у своїх працях А.Кралицький, А.Балудянський, А.Петрушевич та інші історики, які досліджували історію Закарпаття. У 1942 р. побачила світ стаття Г.Стрипського "Чи була друкарня в Грушеві?". Проте автор намагався розв'язати цю проблему без серйозного вивчення та аналізу матеріалу, без дослідження усіх "за" і "проти".

Отож, все-таки, чи була друкарня в Грушеві? Загальновідомо, що на території Закарпаття існувала велика кількість монастирів - центрів духовного і культурного життя краю. Тільки на території Тячівщини у великих населених пунктах діяли Занівський монастир (Угля), Вормізьовський (сучасне Руське Поле) та Бедевлянський. І сьогодні немає ніяких підстав не вірити М.Лучкаєві чи А.Балудянському, які спиратись у своїх твердженнях на певні джерела. А.Кралицький перерахував навіть книги, видані цією друкарнею. Вважаємо, що у XV-XVIII століттях таких невеличких монастирських друкарень у середній Європі існувало чимало. То, чому ж вона не могла бути в Грушеві? Адже, в цьому була потреба православного населення Закарпаття. Крім того, Грушівський монастир тривалий час був осідком єпископату, в юрисдикцію якого входила Пряшівщина (Східна Словаччина) та румунська частина Мараморощини. Велика кількість книг, виданих у XV-XVIII століттях до нашого часу не збереглася, або існують в одному чи кількох примірниках. Загарбники та колонізатори приходили на закарпатські землі з вогнем і мечем. Мечем забирали життя, вогонь мав знищити пам'ять народу, його душу, його невідцвіле слово. І горіли книги...

І ось після безнадійних, здавалося б, висновків багатьох вчених щодо Грушівської друкарні та її книг, О.Орос повернувся до першоджерел. Основним критерієм для нього став постулат: друкарня в Грушеві існувала, видавала книги, отже їх треба шукати! Не може бути, щоб не збереглося жодних слідів! О.Орос поставив Грушівську друкарню в контекст початків слов'янського книгодрукування. Це дало добрі наслідки. Можна тільки щиро позаздрити енергії і настирливості О.Ороса в його пошуках. Врахуймо, що працювати доводилось в умовах постійного цькування і переслідування. А втім, О.Орос має високу для таких пошуків ерудицію, показав глибоке знання історії, виявив належну критичність в оцінці вже існуючих думок. Над ним не тяжіють авторитети в науці.

Праця Олександра Ороса є науковим дослідженням, тому нас цікавить не її літературний бік, а докази, які він наводить, висновки, до яких він прийшов. Автор досяг поставленої мети, хоч і далі продовжує пошуки. Він зробив усе, що міг, не будучи професіоналом-мовознавцем і палеографом. О.Орос навів значний науковий фактаж, проаналізував його і прийшов до вельми переконливих висновків. У

майбутньому О.Орос планує розширити свої пошуки про всі гіпотетичні центри книгодрукування на Закарпатті та їх зв'язки з подібними центрами в Європі. Не випадково О.Орос проводить у своєму дослідженні думку про те, що так звані краківські друки Швайпольта Фіоля вийшли з Грушівської друкарні та остаточно доказав, що то була краківська підробка.

Спостереження О.Ороса з цього приводу тонкі й дотепні. Він звернув увагу на складну проблему протографу краківських інкунабул: який рукопис послужив для друкування книги? Таким зразком є рукописний Октоїх, що походить із Грушівського монастиря і зберігається нині у фондах Закарпатського краєзнавчого музею. О.Орос відзначає: "Знайдений нами рукописний Октоїх є оригіналом Октоїха Фіоля". В.Микитась у своєму описі "Давні книги" датував цей рукопис XVIII століттям, поскільки не мав уявлення про техніку написання, шрифт та використаний папір для рукописних і друкованих книг XV-XVII ст.

О.Орос також доводить, що краківські безвихідні Тріодь пісна і Тріодь цвітна теж побачили світ у Грушівській друкарні, а першоджерелами для їх друкування послужили рукописні книги, написані там же у XIV-XV ст. Цю думку він детально аргументує. Порівняння гравірувальних ініціальних літер і краківських інкунабул та рукописних книг із Закарпаття, а також вжиті слова місцевого діалекту (Мукачівський Псалтир, Мінея, Апостол) - неспростовно доводить приналежність цих книг до закарпатської акваторії. О.Орос доводить, що в Грушеві працювала безіменна друкарня, яка випускала книги без вихідних даних. Він добре оперує тим матеріалом, який пов'язаний з початками слов'янського книгодрукування, і нам здається, що його гіпотеза дуже близька до істини.

На серйозну увагу заслуговує повідомлення О.Ороса про виявлення "Молитвослова", надрукованого між 1655-1670 роками в Грушівській друкарні. До речі, про цей "Молитвослов" згадував А.Крालицький та деякі інші вчені як про грушівське видання. Над розширенням і поглибленням опрацьованого матеріалу Олександр Орос продовжує працювати. Хочеться вірити, що він нарешті одержить доступ до необхідних архівних матеріалів в нормальних правових умовах.

Передмова до книги: Орос О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі.-Ужгород, 1995.-С.3-8.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. БИТВА ПІД КОНОТОПОМ 1659 Р. – СЛАВНА СТОРІНКА В ІСТОРІЇ ГЕТЬМАНСЬКОЇ УКРАЇНИ (Івано-Франківськ, 2004)

Тії слави козацької
Повік не забудем!

Здається, цей крилатий поетичний вислів нашого Кобзаря відноситься і до тих науковців-істориків України, які в своїй творчості постійно порушують проблематику нашої української козащини, хмельниччини, гайдамаччини, що вписані в золотий літопис багатомірової історії України.

До таких літописців козащини по праву належить ім'я мого вчителя – академіка Володимира Грабовецького. Він, починаючи із своєї першої статті „Там, де проходить Богдан Хмельницький” (1953) і кінчаючи одною із найбільш фундаментальних монографій „Запорізьке козацтво в історії Західної України XVI-XVIII ст.”, яка недавно

вийшла з друку, висвітлює історичні сторінки козаччини в період середньовіччя і нового часу.

В науковому доробку вченого понад 80 наукових і науково-популярних праць з історії козаччини, які написані в першу чергу на виявлених автором першоджерельних архівних документах.

В серії цих видань особлива увага звернута автором на виникнення козацтва, козацько-селянської війни, козацькі походи в різні регіони України, період Хмельниччини, діяльність таких героїв України, як Іван Підкова, Северин Наливайко, Петро Конашевич-Сагайдачний, Богдан Хмельницький, Семен Височан та інші.

З-під пера Володимира Грабовецького недавно вийшли друком такі книги з літопису Хмельниччини, як „Берестецька битва 1651 р.” та „Битва під Батогом 1652 р.”.

Сьогоднішня публікація професора присвячена періоду після Хмельниччини, а саме діяльності одного із його соратників і наступників Івана Виговського, який, переборюючи важкі випробування початку періоду „руїни” на Україні, зумів стримати прагнення російського царизму поневолити український народ.

І саме гетьман Іван Виговський у битві під Конотопом наніс царському самодержавству значну поразку влітку 1659 року, де біля села Соснівки лягло трупом понад 30 тисяч російських військ. Такої кількості загибелі військових Росія не зазнавала досі у своїх війнах.

Книга автора невелика за своїм розміром, але важлива своїм змістом. Вона відповідає на те питання, як гетьманська влада в перших роках після Переяслава стримувала російський царизм від поневолення України.

ВОЛОШИН О. УЖГОРОД У СТАРОВИННІЙ ЛИСТІВЦІ (Ужгород: Два кольори, 2003)

Про наше старовинне місто написано вже чимало книжок і статей, побачили світ два видання унікального фотоальбому „Ужгород”. З часів появи книжки відомого краєзнавця Петра Сиви „Прошлое Ужгорода” (1937) з’явилися оригінальні пошукові статті кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України Ужгородського національного університету Сергія Федаки, в яких, на базі вперше введених до наукового обігу джерел, показана ретроспектива стародавнього Ужгорода. І ось перед нами нове видання „Ужгород у старовинній листівці”, яке ще не мало аналогів.

Це перша книга Олександра Волошина, який, ймовірно, ще маловідомий закарпатським читачам. Він народився 1953 року в селі Великі Лучки на Мукачівщині, але з десятирічного віку мешкає в Ужгороді. Фізик за фахом (закінчив фізичний факультет Ужгородського університету в 1975 році), О.Волошин вже давно захопився колекціонуванням поштових листівок, присвячених рідному краю. На сьогодні його колекція налічує понад чотири тисячі різноманітних карток, з яких близько тисячі стосуються історії Ужгорода. До пропонованої читачам книжки „Ужгород у старовинній листівці” ввійшли 303 експонати, які автором датуються 1897-1943 роками. Хоча автор книжки глибоко переконаний, що найперша з них побачила світ уже у 1895 році. Її віднайти колекціонеру поки-що не пощастило, однак пошукова робота триває...

Олександр Волошин не тільки колекціонер, який опрацював архівні фонди Закарпатського крайового краєзнавчого музею, де розшукав майже тридцять листівок, та Державного архіву Закарпатської області, але й перспективний та зважений дослідник. Публікації його колекційних листівок супроводжуються стислим, але

цікавим їх описом. Погодьтеся, що ми мало що знаємо про історію нашого славного міста. Особливо це стосується молодих людей, які гуляючи затишними вулицями і скверами Ужгорода, не мають уяви про те, хто з видатних особистостей проживав у тому чи іншому будинку, які історичні події мали місце в той чи інший відрізок часу. „Існує тільки одна машина часу, - зауважує Олександр Волошин, - яка може перенести нас у той давній казковий Ужгород, - старі листівки. Саме ці невеличкі картки несуть у собі пам'ять про шарм нашого міста з його старовинною європейською архітектурою, старими вузькими вуличками, затишними кав'ярнями, багатими базарами. Давно вже немає людей, які кидали в поштові криньки ці листівки, щоб привітати один одного або ж просто розповісти далеким друзям про своє рідне місто. А листівки й далі ведуть свою цікаву бесіду – розповідь про щасливі та трагічні миті доброго Ужгорода. І, певно, немає людини, в якій б не зачепило серце, коли до рук потрапляє така старенька картка. Давно призабуте наче знову оживає, і ностальгія за добрими давніми часами огортає тебе особливим теплом”. Як нам не вистачає сьогодні цього тепла...

Завдяки книжці Олександра Волошина ми дізнаємося багато нового про книговидавців стародавнього Ужгорода. Що ми знали про Ш.Балажа, Ю.Фелдеші, Бровді-Готліба, Сейкель-Іллеша та багатьох-багатьох інших... Із пропонуваного читачам видно, що ужгородські книготорговці замовляли поштові картки у передових друкарнях світу: у Лейпцігу, Відні, Парижі, Пряшеві, Будапешті. Відомими у той час були друкарні „Вікторія” та „Уніо”. Книга О.Волошина суттєво поглиблює наші знання з історії. Варто погодитись з автором, що чехословацький період в історії міста був успішнішим і плодотивішим, ніж угорський. Це яскраво видно на прикладі славнозвісної площі Петефі. Лише у впорядкування вулиць чеською владою було вкладено 4 млн. крон. В 1936 році в Ужгороді вже нараховувалось 3304 будинки. А хто може собі уявити який вигляд мала площа Томаша Масарика, названого в народі „президентом-визволителем”? На листівці, виданій на замовлення Д.Шейденфельда у 1928 році, зображено старий пам'ятник Масарику, над яким пролітає літак, що готується до приземлення на ужгородському аеродромі.

Із поштових карток Олександра Волошина на нас дивляться фасади міського театру, в якому вирувало театральне життя, монастиря св. Василя, кінотеатру „Уранія”... Все це – наша історія, на жаль, призабута. Завдяки книжці О.Волошина вона до нас повертається. Сподіваємось, що назавжди.

КУГУТЯК М. ГАЛИЧИНА: СТОРІНКИ ІСТОРІЇ. НАРИС СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНОГО РУХУ (XIX ст. - 1939 р.) (Івано-Франківськ, 1993)

Доктор історичних наук, доктор філософії, професор, декан історичного факультету Прикарпатського університету ім. В.Стефаника Микола Кугутяк добре відомий не тільки в Україні, але й за її межами. В монографії "Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. - 1939 р.)" її автор висвітлив національне та державно-політичне відродження галицьких українців, їх боротьбу за визволення. Рецензентами праці М.Кугутяка виступили теж відомі вчені - професори В.Косик (Париж) і О.Карпенко (Івано-Франківськ).

Монографія складається із шести розділів, написаних на основі великого фактичного матеріалу, з використанням останніх наукових досліджень вітчизняних і, - що особливо важливо, зарубіжних істориків. "Галичина - прадавня українська земля, - пише в передмові М.Кугутяк. - Насильно відірвана від матері України, поневолена

протягом 600 років різними іноземними державами, вона зазнала нечуваного національного, релігійного і політичного гніту... Могутній національно-визвольний рух в ХІХ - на початку ХХ ст., засвідчив перед усім світом незнищеність українського народу, його прагнення до вільного демократичного розвитку, власної державності" (с.3). Ось цю боротьбу українців Галичини за свою державність і незалежність і поставив М.Кугутяк в центрі свого дослідження.

У першому розділі - "Початки відродження" - вчений детально зупинився на умовах, в яких опинилися українці Галичини на зламі ХVІІІ-ХІХ століть. "Перестала існувати польська держава. Правобережна Україна була приєднана до Лівобережної, що перебувала під владою царської Росії... Галичину за першим поділом Польщі (1772 р.) захопила Австрія. Остання у 1774 р. окупувала звільнену від турецьких військ Буковину. Ще раніше у складі Угорського королівства опинилося Закарпаття. Таким чином, українські землі були розшматовані імперіями" (с.8). Дослідник аргументовано довів, що "потрапивши під владу Австрії, Галичина опинилася в інших політичних умовах, ніж були досі" (с.9). Автор у комплексі розглянув соціально-економічне, політичне становище, розвиток церкви, польсько-українські стосунки, діяльність революційних організацій тощо. Необхідно погодитися з твердженням М.Кугутяка, що "національний і соціальний гніт польської шляхти та місцевої адміністрації загострював польсько-українські стосунки, штовхав українське населення, яке зберігало свою мову, звичаї, гідність, почуття єдності з усім українським народом на визвольну боротьбу. В ній тісно перепліталися національні та соціальні мотиви. Визвольний рух не обмежувався однією соціальною верствою. Він знаходив прихильність серед селян, ремісників, духовної і світської інтелігенції"(с.15).

У параграфі "Галицькі будителі" яскраво описано діяльність "Руської трійці" - М.Шашкевича, Я.Головацького, І.Вагилевича, яким були "притаманні загальні риси західноєвропейського просвітительства" (с.29). М.Кугутяк описав стосунки "Руської трійці" з Ізмаїлом Срезневським, Михайлом Максимовичем, Михайлом Погодіним, Осипом Бодянським, Платоном Лукашевичем, Яном Колларом, Павлом Шафариком та багатьма іншими.

Цікавими у всіх аспектах є параграфи "Весна народів" у Галичині" і "Реакція проти відродження", які завершують перший розділ. Автор описав революцію в Австрії, діяльність Головної Руської Ради, роботу Слов'янського конгресу в Празі, перші вибори до австрійського парламенту. Зустрічаємо цікаві дані про участь українських депутатів в парламенті. "З 383 місць у рейхстазі, - пише М.Кугутяк, - від Галичини і Буковини було обрано 96 депутатів, з них 37 українців (27 селян і 10 священників). З усіх провінцій імперії найбільше селянських депутатів послали Галичина і Буковина" (с.36). З'ясувалося, що "українські депутати в парламенті гостро поставили питання про відокремлення польської території від Галичини і утворення з усіх українських земель у Австрії окремого коронного краю з своїм сеймом і урядом". Не дивно, що національні домагання українських депутатів у рейхстазі наштовхнулись на впертий опір поляків (с.37). У жовтні 1848 р. реакція перейшла в наступ, а "приборканням угорських і польських повстанців в Австрії завершилася "весна народів". Однак, "посилення репресій супроводжувалося зміною політики австрійського уряду в Галичині, появою нових суспільних течій" (с.41). Одною з таких течій стала москвофільська, яка охоплювала чимраз ширші верстви населення і яка придушила "усе свідоме й волелюбне" (с.47). Внаслідок цього, українське населення в Галичині в котрий раз опинилося на краю своєї національної загибелі. "Новий життєдайний дух на цей раз прийшов з-над Дніпра".

У другому розділі - "Нові суспільно-політичні рухи" - зроблено аналіз діяльності "Громад" в Україні, доведено, що великий вплив на піднесення національної свідомості

українців Галичини зробила поезія Т.Шевченка, описано зародження народовського руху, діяльність осередків "Просвіти". М.Кугутяк справедливо відзначив, що саме у "Просвіті", а також в утвореному згодом літературному товаристві ім.Т.Шевченка формувались національно-політичні погляди народовців (с.53). В цей же час (60-ті роки ХІХ ст.) продовжується наступ москвофілів, якому протистояла молода народовська інтелігенція. Необхідно погодитися з думкою дослідника, що вона "своє служіння народу обмежувала культурно-освітньою та літературною працею, а соціальні та політичні проблеми галицьких українців не викликали у неї зацікавлення" (с.56). Намагаючись побороти вплив москвофілів, народовці вирішили піти на співпрацю з ними у галицькому сеймі. Ця угодовська політика народовців завершилася новими провалами, які засвідчили слабкість їх суспільно-політичних позицій" (с.57).

70-80-ті роки ХІХ ст. проходили суперечливо і неоднозначно. Посилюється консервативно-москвофільський табір, але в той же час глибоку кризу переживає народовецький рух. М.Кугутяк детально зупинився на суспільно-політичних поглядах М.Драгоманова, для якого українство "було перш за все політичним рухом, а не вузьким літературно-етнографічним культурництвом. Однак він вважав неможливим утворення самостійної української держави, а тому виступав за демократизацію і федералізацію Росії та Австро-Угорщини" (с.62). М.Драгоманов був глибоко переконаним, що "центром українського національно-політичного руху повинна бути Галичина, якій наддніпрянці мусять допомогти позбутись провінціалізму, консерватизму і москвофільства" (с.63). Статті Драгоманова вчинили переворот у свідомості молодшого покоління галицьких українців. Посилюється радикальний рух, найкращими представниками якого були І.Франко, М.Павлик, О.Терлецький (с.66-67). На початок 80-х років припадає криза москвофільства і зміцнення радикального руху. Про ці, та деякі інші події, читач зможе прочитати у параграфі "Нова хвиля поступу" (с.68-75), яким завершується другий розділ книги.

У третьому розділі - "На переломі" - мова йде про початок організованої боротьби, зокрема, створення радикальної партії, період "нової ери" в польсько-українських відносинах, діяльність народовців у галузі освіти. Наприкінці ХІХ - на початку ХХ ст. розвивається значно швидшими темпами культурно-освітній та господарський рух, висувається ідея політичної самостійності України. Однак, пише М.Кугутяк, ця ідея розглядалася як стратегічна мета, програма-максимум, а "на найближчу перспективу вона (УРП – Авт.) висунула вимогу перебудови Австро-Угорщини на федеративних засадах з виділенням українських територій в окремий коронний край із своїм сеймом" (с.90). Дослідник детально описав боротьбу, яка розгорілася навколо виборів 1895 р. до галицького сейму, проаналізував наслідки утворення партійно-політичної системи (с.90-98). "А виникнення РУП,- на думку автора, - було завершенням попередніх спроб утворити політичну організацію, які робилися "Братством Тарасівців", соціал-демократичним гуртком Івана Стешина й Лесі Українки, Українською національною партією. Таким чином, український народ, землі якого були пошматовані імперіями, силою власного і світового розвитку будився до творення нового життя" (с.99).

У розділі четвертому - "Нова Галичина" - описуються події 1900-1914 рр., тобто, автор підходить до початку першої світової війни, наслідки якої зробили великий слід на подальшій долі населення Галичини (с.99-121).

П'ятий розділ - "В огні воєн, революції і визвольних змагань" - є, на нашу думку, найбільш вдалим у монографії М.Кугутяка. Автор підняв цілу низку питань, висвітлюючи які, показав об'єктивно і науково правдиво, обстановку, що привела до утворення ЗУНР, а потім її злиття з УНР. М.Кугутяк описав діяльність Української Національної Ради, проголошення української державності в Галичині, листопадовий

зрив і утворення ЗУНР, польсько-українську війну, створення УГА, окупацію Буковини і Закарпаття, злуку ЗУНР і УНР, державне будівництво на західноукраїнських землях, внутрішню політику ЗО УНР, суспільно-політичне життя в Галичині тощо (с.134-152). Дослідник, не будучи політиканом, змушений був визнати, що "героїчна боротьба українського народу здобути свободу і побудувати українську державу через відсутність політичної єдності, досвідчених провідників і переважаючу силу зовнішнього фактора зазнала невдачі" (с.152). Однак, незважаючи на негативний вплив цих, та деяких інших факторів, "вона потрясла глибинні основи народного життя, спричинилась до колосального піднесення національної свідомості і вивела на історичну арену нові покоління незламних борців за волю України".

Монографія М.Кугутяка завершується розділом "Міжвоєнна доба", в якому комплексно розглядаються події 1919-1939 рр. в житті українців Галичини. Доводиться, що Антанта "постановою від 25 червня 1919 р. дозволила Польщі лише тимчасово окупувати цю територію, визнаючи за останньою окремих статус. Ця обставина відкривала перед галицькими українцями перспективу боротьби за реалізацію права на самовизначення" (с.153).

Цікаво описано антиокупаційний рух в Галичині, утворення УВО, партійно-політичні відносини (с.154-162). Рішення Ради послів 15 березня 1923 р. про анексію Галичини автор справедливо розцінює як "великий удар для народних мас і українських політичних партій" (с.165). На знак протесту проти анексії українських земель в Галичині відбулись масові демонстрації (с.166).

Протягом міжвоєнного періоду в Галичині діяли як легальні партії, зокрема УНДО, так і нелегальні. "Що стосується власне УНДО, - пише М.Кугутяк, - то воно являло собою широкий національний рух без точного реєстру членів, без внесків, але з певною партійною дисципліною. Подолавши в основному внутріпартійну кризу, УНДО вдалося стати провідною національно-політичною силою" (с.171). Нову течію в суспільно-політичному русі уособлювала ОУН, яка виникла в січні-лютому 1929 р. у Відні. На глибоке переконання автора, ОУН "розглядала себе не як партію, а як ідеологічно-політичний рух тоталітарного характеру. Члени ОУН повністю і беззастережно підпорядковувалися ідеології націоналізму та організаційній дисципліні" (с.174). Однак, М.Кугутяк не обмежується характеристикою тільки цих партій і об'єднань. Він детально висвітлює заборону УСДП, утворення "Сольробу", діяльність КПЗУ, угодовців та москвофілів, визвольний рух народних мас тощо (с.175-181).

"Тривожні тридцяті" - таку назву носить параграф, яким завершується шостий розділ монографії М.Кугутяка. В ньому автор простежує наступ санаційної диктатури Пілсудського, політику "пацифікації", в ході якої було заарештовано більше двох тисяч українців, "німі вибори 1930 р.", діяльність українських католицьких партій і митрополита Андрея Шептицького (с.181-184). Активізувала свою діяльність, зокрема терористичну, ОУН (вбивство працівника радянського консульства у Львові О.Майлова, міністра внутрішніх справ Польщі Б.Перацького тощо). Уважно читаючи книгу, мимоволі погоджуєшся з автором, що "відчуження і протиборство політичних сил в українському таборі, викликані тяжкими внутрішніми і зовнішніми обставинами, вихід з яких кожна партія бачила по-своєму, стояли на заваді їх консолідації" (с.187). Керівництво УНДО в середині 30-х рр. вирішило проводити угодовську політику, шукаючи підтримки у керівних колах Польщі. Що стосується лівих сил, то в їх таборі продовжувало зберігатися кризове явище. Трагічною виявилася доля КПЗУ, яка була "звинувачена в націоналізмі, в проникненні до її керівництва "агентів фашизму". Фактично, комуністичний рух як організована політична течія, в 1938 р. був зліквідований (с.191).

Нова спроба консолідації припадає на кінець 30-х років. На цей час припадає посилення польсько-українських суперечностей, патріотичні сили краю висувають ідею автономії. Не викликає сумніву, що важливий поштовх цьому зробили події жовтня 1938 р. - березня 1939 р. в Карпатській Україні. На нашу думку, автору необхідно було, хоч у загальних рисах, зупинитися на суспільно-політичних відносинах українців Східної Галичини і Закарпаття напередодні Другої світової війни.

Монографія Миколи Кутутяка "Галичина: сторінки історії..." написана на основі великого фактичного матеріалу, доступною для широкого загалу читачів мовою, є вагомим вкладом в розвиток вітчизняної історіографії. Хотілося б, щоб для вчених інших регіонів України ця книга стала компасом. Тоді перед нами викристалізується загальна картина суспільно-політичного розвитку на українських землях в ХІХ - першій половині ХХ ст.

МУДРА Ю.І. НАШ КРАЙ – НАША ІСТОРІЯ (Ужгород, 1994)

Останнім часом вийшло друком чимало праць з історії Закарпаття. Приємно, що свій вклад у цю благородну справу вносять й учителі-історики шкіл нашої області. Підручник-посібник з історії краю видав Андрій Олашин, а нещодавно вчитель-методист з Ужгорода Юрій Іванович Мудра подав методичний посібник "Наш край - наша історія" - для вчителів та учнів загальноосвітніх шкіл, ліцеїв, гімназій, ПТУ та середніх спеціальних навчальних закладів. Вихід у світ цієї книги - помітне явище. По-перше, сьогодні ми ще не маємо такого фундаментального дослідження історії Закарпаття новітнього часу, яке охоплювало б увесь період, в тому числі сучасний. По-друге, книга великою мірою заповнила "білі плями" для вчителів краєзнавства.

"Історія Закарпаття" Юрія Мудри поділена на 17 уроків. До кожного з них подаються план уроку, мета і завдання, запитання до учнів, пропонується наочний матеріал. Позитивним є і те, що автор в кінці книги наводить хронологічну таблицю найважливіших дат в історії краю, подає список основної літератури, хоча, на нашу думку, його необхідно було значно продовжити за рахунок найновіших наукових досліджень.

Стародавній історії Закарпаття присвячено перші два уроки в посібнику Юрія Мудри. Автор простежив історію найдавніших поселень первісних людей на території краю, ознайомив читачів з головними здобутками археологів, зокрема, Ф.Потушняка, М.Смішка, Е.Балагурі, С.Пеняка, В.Бідзілі. Однак слід зауважити, що автор не використав сучасні археологічні дослідження, зокрема, С.Пеняка, П.Пеняка, І.Поповича, Й.Кобаля, М.Потушняка та ін. Аналіз історичної літератури дав можливість Ю.Мудрі стверджувати, що "Закарпаття тих часів було складовою частиною Київської Русі". Хоча необхідно відзначити, що окремі дослідники виступають проти такої категоричності.

Зокрема, М.Болдижар писав, що "на зорі формування на дотичних із Закарпаття територіях держав у Х ст. воно перебувало під впливом перш за все Давньоруської держави - Київської Русі. Разом з тим, намагаючись підтвердити цей цілком вірний висновок, автори, на жаль, наводять далеко не переконливі матеріали, взяті з різних джерел" (Болдижар М. Закарпаття між двома світовими війнами.-Ужгород,1993.-С.6). Отже, в питанні про входження Закарпаття до складу Київської Русі ще не поставлена остання крапка.

Цікавий матеріал міститься в розділі "Наш край в XIV-XVI ст.". В ньому читач має змогу ознайомитися з соціально-економічним становищем нашого краю, описані прихід і діяльність князя Ф.Корятовича, селянське повстання 1514 р. під проводом Дьєрдя Дожі та ін. Завершується матеріал розповіддю про утворення Австрійської монархії, яка проіснувала до 1918 року під назвою Австро-Угорщина.

XVII-XVIII ст. - яскрава сторінка в історії краю. Визвольна війна 1648-1654 рр. під проводом Богдана Хмельницького, рух карпатських опришків, національно-визвольна війна проти Габсбургів у першій половині XVIII ст., реформи Марії-Терезії та Йосифа II, життя і діяльність єпископа Андрія Бачинського - про це та ще про багато інших історичних подій і фактів дізнається читач, коли прочитає 4 і 5 уроки Юрія Мудри.

6-9 уроки присвячені історії Закарпаття в XIX - на початку XX ст. На нашу думку, саме ці розділи є найбільш ґрунтовними у праці Ю.Мудри. Автор дав об'єктивну характеристику соціально-економічного і політичного розвитку краю, описав хід буржуазної революції 1848-1849 рр., її наслідки для Закарпаття. Перед нами, немов живі, постають О.Духнович, О.Павлович, І.Сільвай, О.Митрак, А.Крालицький, Є.Фенцик, А.Волошин... Роблячи висновок, автор відзначив, що "іноземний гніт гальмував розвиток не тільки економіки, а й культури Закарпаття. Передові діячі літератури і мистецтва вели рішучу боротьбу проти іноземних загарбників і проти "своїх" гнобителів, проти політики асиміляції, захищали інтереси народу".

На XX століття випадають найзнаменніші події в житті українців Закарпаття. В 1918-1919 роках в краї існували кілька орієнтацій - проугорська, прочехословацька і проукраїнська. На з'їзді в Хусті 21 січня 1919 р. Українська Центральна Народна Рада чітко заявила, що хоче приєднання Закарпаття до України. Яскраво написані сторінки про надання краю автономних прав у складі Чехословаччини, про проголошення самостійності Карпатської України. Як відомо, молода незалежна країна проіснувала недовго, її останні захисники 18 березня вже покидали територію краю. Автор пише, що тільки СРСР засудив акт угорської агресії на Закарпаття. Це так. Однак необхідно було вказати на мотиви такої реакції на події, що відбувалися на Закарпатті.

13-й урок присвячений подіям 1939-1945 рр., тобто від початку окупації краю угорськими гортістами до його визволення Радянською Армією. Читач може знайти великий фактичний матеріал про бойові дії на території Закарпаття, про діяльність партизанських загонів тощо. Що стосується акта возз'єднання краю з Радянською Україною, то ця подія описана у старому дусі. Вважаємо, що автор повинен був використати найновіші праці з цієї проблематики.

14-17 уроки - завершальні в посібнику Юрія Мудри. В них робиться аналіз соціально-економічного і політичного розвитку краю у післявоєнний період. З останнього розділу видно, що Ю.Мудра - оптиміст. Він пише: "Майбутнє краю - у їх власних руках. Тому тільки самовіддана творча праця може наблизити їх заповітну мрію - жити щасливо в незалежній Українській державі". Ми поділяємо не всі думки і зроблені автором книги висновки.

Однак не виникає жодних сумнівів, що досвідчений педагог зробив корисну справу, видавши цю книгу.

ГОРВАТ Л.В. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ, ПОЛІТИЧНИЙ І КУЛЬТУРНИЙ РОЗВИТОК УКРАЇНЦІВ МАРАМОРОЩИНИ (РУМУНІЯ) В 1918-1945 рр. (Ужгород, 1998)

Шановний читачу! Перед тобою нова книга Люби-Ірини Горват „Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр.”, в якій дослідниця певною мірою підсумувала зроблене нею за період навчання в аспірантурі при кафедрі історії України Ужгородського державного університету. В монографії, на основі документів з архівів Румунії, переважна більшість з яких вводиться до наукового обігу вперше, зроблена спроба комплексно висвітлити культурно-політичне життя українців Румунії в 1918-1945 роках. Автор чітко доводить, що невелика гілка українського народу, перебуваючи у складі багатьох чужих державних утворень, зуміла зберегти свої національні звичаї та традиції, не піддалася мадяризації, румунізації, денационалізації. В роботі значна увага звертається на висвітлення взаємовідносин між українцями Румунії та закарпатськими українцями напередодні Другої світової війни.

Люба-Ірина Горват народилася в 1963 році в селі Кусково Марамороського повіту Румунії. Це один із чотирнадцяти населених пунктів, який в результаті рішень Паризької мирної конференції опинився в межах Румунської держави. До речі, історія рідного села червоною ниткою проходить через переважну більшість наукових розвідок Л.Горват. У 1991 році вона поступила на історичний факультет Ужгородського університету, який успішно закінчила в 1995 році, одержавши направлення до аспірантури. Під керівництвом відомого українського дослідника, академіка Міжнародної Слов'янської академії наук, доктора історичних наук, професора, завідувача кафедрою історії України В.Є.Задорожного формувався її науковий світогляд, завершувалася робота над кандидатською дисертацією. Свою щирю вдячність Володимирі Євгеновичу за піклування і батьківські поради вона яскраво описала в окремому дослідженні „Вчитель і учень”, співавтором якого був і автор цих рядків.

За невеликий період наукового стажування в Україні Люба-Ірина Горват опублікувала цілий ряд змістовних науково-популярних досліджень. Назвемо тільки роботи монографічного плану, а саме: „Українці Румунії (Мараморощини): проблеми соціально-економічного та політичного розвитку (1918-1944)” (1997), „Українська Повстанська армія: сторінки історії (1942-1944)” (1997), „Короткий життєпис академіка В.Грабовецького (До 70-річчя з дня народження)” (1998), „Нариси історії українців Румунії” (1998), „Українці Мараморощини (Румунії) в історіографії” (1998). Якщо до цього додати ще близько десятка статей на сторінках випусків наукового збірника „Актуальні та малодосліджені проблеми історії України”, то стане зрозуміло, що ми маємо справу з плідним і талановитим науковцем, справжнім літописцем історичного минулого невеличкої гілки українського народу, яка з давніх давен заселяє лівий берег Тиси в Румунії. Нам залишається тільки побажати Любі-Ірині Горват нових творчих успіхів на ниві науки і культури рідного народу.

ЖИЛЕНКО Р.В. АМЕРИКАНСЬКИЙ ВИБІР. ФАКТОРИ ФОРМУВАННЯ ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНОГО КУРСУ США В 20-30-х РОКАХ ХХ СТОЛІТТЯ (Ужгород, 2000)

Зовнішня політика США в міжвоєнний період досліджена, здавалося б, досить повно. Однак, чи так воно насправді? З'ясовується, що ні, якщо прочитаєш книгу молодого ужгородського історика Р.В.Жиленка "Американський вибір. Фактори формування зовнішньополітичного курсу США в 20-30-х роках ХХ століття". У вступі до неї автор відзначив, що "не дивлячись на величезний доробок вчених, залишається значне поле для нових досліджень цієї проблеми. Це зумовлено, в першу чергу, розбіжностями та певною односторонністю методів історичного дослідження, які використовували як радянські, так і американські вчені. Залишила свій негативний відбиток і крайня ідеологізація американської історії в умовах повоєнного біполярного світу" (С.3). Необхідно погодитись з твердженням Р.В.Жиленка, що методологічна односторонність "призвела до вип'ячування одних факторів і замовчування або нехтування іншими. В кінцевому рахунку, це не лише не дало можливості висвітлити комплексно всі фактори, які впливали на формування зовнішньої політики США, але не розкрило механізму досягнення країною світової першості за короткий термін" (Там само).

В центрі уваги автора рецензованої монографії знаходиться зовнішня політика США в західноєвропейському регіоні. І в цьому немає нічого дивного, адже "саме на відносинах з країнами цієї частини світу відчувались зовнішньополітичні доктрини, з ними асоціюється американський ізоляціонізм, вони залишались центром політичної і воєнної могутності того часу. Зовнішня політика США в інших регіонах розглядається в контексті європейських подій, іноді як свого роду продовження активності країни в цьому регіоні" (С.8).

У першому розділі - "Економічний фактор в зовнішній політиці Сполучених Штатів" - Р.В.Жиленко запропонував власну періодизацію ефективності впливу бізнесу на зовнішню політику в 20-40-х роках. Вчений виділяє три основні періоди, перший з яких включає період 20-х років і характеризується невдалими самостійними спробами американського бізнесу захопити світову першість шляхом фінансової експансії. Серед причин цих невдач автор називає ту міжнародну і економічну систему, яка встановилася після Першої світової війни. Вона не допускала втручання третьої сили. Другий період розпочинається в роки економічної кризи і завершується початком Другої світової війни. Цей етап характеризується явним послабленням зовнішньої активності американського бізнесу, що було спричинено рядом факторів. Разом з тим, на цей час припадає посилення уряду в результаті "нового курсу" Рузвельта і формування трикутника: уряд-бізнес-армія. Третій період розпочинається з початком Другої світової війни, яка порушила баланс світових сил, створивши вакуум, що дозволило США нарешті реалізувати свій економічний потенціал шляхом тісної співпраці уряду, бізнесу і армії (С.9-28).

Опрацювання великої кількості джерел, їх порівняльний аналіз дозволили Р.В.Жиленку зробити важливий висновок, що "хоч і не вдалося американському капіталу протягом 20-х років встановити свою світову гегемонію, були створені реальні передумови для цього. Головним з яких є союз бізнесу, армії і уряду - прототип майбутнього ВПК. Це дало змогу з початком Другої світової війни активно втілювати ідеї про світову першість в життя" (С.29).

"Соціальні фактори зовнішньої політики США" - таку назву має другий розділ монографії Р.В.Жиленка (С.32-60). Ґрунтовно розглянувши еволюцію громадської думки США щодо зовнішньої політики в 20-30-х роках, автор виділив два періоди. Якщо в 20-ті роки були помітні хитання громадської думки між обмеженим ізоляціонізмом і націоналізмом, то для 30-х років характерним став крутий поворот більшої частини американців до ізоляціонізму. Вчений підсумував, що "громадськість через своїх представників в конгресі, виборчі кампанії юридично узаконила ізоляціонізм і поставила перепони на шляху до активної зовнішньої політики. Провідну роль відіграв при цьому зовнішній фактор. Еволюція беззаконня і тоталітаризму в Європі відбила у простих американців бажання мати з нею спільні справи" (С.56). Необхідно погодитись з думкою Р.В.Жиленка, що "наприкінці 30-х років, коли ставало все зрозуміліше, що тоталітаризм загрожує вже і безпосереднім інтересам США, починається повільне, але невпинне посилення інтервенціонізму. І знову ж одним з ключових факторів виступив зовнішній. Американці хитались в залежності від повідомлень про грізні події в Європі... Край цим хитанням поклала Друга світова війна, яка чітко вказала американцям на місце і роль, які покликана і повинна зайняти їх країна" (С.56-57).

Ориґінальним є третій розділ монографії - "На шляху до "світової політики" - який включає в себе підрозділи "Зовнішня політика США в період "дивної війни", "Битва за Францію і США" та "Від нейтралітету до стану невоюючого союзника". Відомо, що на перших порах США притримувались політики нейтралітету в Другій світовій війні, яка почалася 1 вересня 1939 р. нападом фашистської Німеччини на Польщу. Безперечно, правий Р.В.Жиленко, коли зауважує: "...Оскільки в демократичній країні одним з основних факторів, який визначає політику країни, є громадська думка, а вона в США розділилась", то, безсумнівно, "більшість бажала залишатися осторонь... Саме це і привело США до "дивного нейтралітету"... Причому США і їх зовнішня політика опинилася в певній мірі в залежності від розвитку європейських подій, а саме: чим швидше "дивна війна" прямувала до війни реальної, тим швидше дивний нейтралітет втрачає свої риси нейтральності, переростаючи в фактор допомоги союзникам" (С.67-78). Однак, швидке розгортання німецького наступу на західному фронті змусило Сполучені Штати суттєво пожвавити свою зовнішню політику.

Р.В.Жиленко чітко довів, що у вересні 1940 р. склалася ситуація, коли США кінцево визначилися з веденням свого зовнішньополітичного курсу. Допомога вже у відкритому вигляді союзникам, зробила суперечності з Німеччиною смертельними. Не за горами було зіткнення з Японією, яка своєю агресією в Індокитаю, суттєво зачепила інтереси США. В ситуації, яка склалася, єдиним шляхом хоча б відтягти початок війни, стала допомога Англії. І чим сильнішою ставала рішучість Британії боротися до кінця, тим сильнішою ставала і допомога США. А сумніви в рішучості Англії вже практично зникли (С.77).

"Американська зовнішня політика з осені 1940 року - по червень 1941 року, - зауважує Р.В.Жиленко, - являла собою період безпосередньої підготовки США до війни... Це також був період перетворення теоретичних ідей про світове домінування США в площину перших практичних кроків на цьому шляху. А "ленд-ліз" став унікальним засобом приведення цього механізму в дію. Водночас, "ленд-ліз" пов'язував США і Британію, як союзників і тому невдачі англійців на весні 1941 року неминуче привели б США до безпосереднього вступу в війну. Цього не сталося лише завдяки нападу Німеччини на СРСР, що давав Англії воюючого союзника, а Сполученим Штатам можливість відтягнути час свого вступу в війну" (С.85).

Монографія завершується стислими, але ґрунтовними висновками. Заслуговує на увагу твердження автора, що "в період з вересня 1939 року по червень 1941 року було

закладено підвалини майбутнього розвитку США і "їх світової" могутності, а оскільки ця могутність в значній мірі визначає розвиток всього світу, то було накреслено і основні перспективні напрями розвитку всього людства, всієї системи міжнародних відносин" (С.91). Високо оцінюючи монографію Р.В.Жиленка, необхідно відзначити, що вона, написана на великому масиві архівних джерел, які, в значній мірі, введені до наукового обігу вперше, являє собою ґрунтовне дослідження зовнішньої політики США в 20-30-х роках. Рецензована монографія, безперечно, заповнить ще одну "білу пляму" у вітчизняній американістиці.

МАКАРА М.П. ЗАКАРПАТСЬКА УКРАЇНА: ШЛЯХ ДО ВОЗЗ'ЄДНАННЯ, ДОСВІД РОЗВИТКУ (ЖОВТЕНЬ 1944 - СІЧЕНЬ 1946 рр.) (Ужгород, 1995)

Відрадне явище: дедалі частіше з'являються праці вітчизняних істориків про післявоєнний період Закарпаття. Вперше на належному науковому рівні (маю на увазі архівний рівень) цю проблему порушили ужгородський історик М.В.Троян і американський дослідник, уродженець нашого краю В.Маркус. Відразу відзначу, що їх праці по-різному трактували розвиток подій в Закарпатті в 1944-1945 роках. З нових позицій ця проблема була оцінена учасниками наукової конференції, присвяченої 50-річчю визволення Закарпаття від фашизму та 50-річчю Першого з'їзду Народних комітетів Закарпатської України, яка проходила в Ужгороді 18 листопада 1994 р. Виступаючі закликали до об'єктивності й правдивості.

Нещодавно побачила світ нова праця про події 50-річної давності кандидата історичних наук, доцента кафедри історії України, директора Інституту Карпатознавства Ужгородського державного університету М.П.Макари "Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 - січень 1946 рр.)". Книжка складається з 12 окремих розділів. Автор розглянув питання визволення Закарпаття від угорсько-фашистської окупації, початок утвердження народної влади в краї та роль КПЗУ в цьому процесі, висвітлив роботу Першого з'їзду Народних комітетів, перетворення в промисловості, сільському господарстві, культурі. Об'єктивно дається оцінка радянсько-чехословацьких відносин і договору між СРСР і ЧСР від 29 червня 1945 року. Праця М.П.Макари побудована на опублікованих і архівних документах, монографіях і статтях М.Трояна, В.Маркуся, І.Гранчака, І.Попа, І.Ваната, П.Магочія та ін. Загалом автор використав майже всю літературу з досліджуваної проблематики. Завдяки цьому йому вдалося дати цільне уявлення про короткий, але бурхливий період історії нашого краю" (с.3).

Характеризуючи заходи та починання, які здійснили Народні комітети Закарпатської України на місцях, М.П.Макара слушно підмітив, що проміжок часу з листопада 1944 до кінця 1945 рр. був періодом "народної демократії", в якій "змішалися колишні конституції та стара буржуазна система з новими радянськими установами".

Загальновідомо, що в 1944-1946 рр. КПЗУ була єдиною партією, яка стояла на чолі перетворень та об'єднувачого процесу. Інші партії були заборонені ще раніше. Треба погодитися з твердженням автора, що комуністи краю ще з 1926 р. займали чітку проукраїнську позицію, вимагаючи "об'єднання з однокровними братами по той бік Карпат, звичайно, при сприятливих для цього політичних умовах" (с.19). На конференції закарпатських комуністів САРУ! листопада 1944 р. було прийнято рішення про об'єднання всіх комуністичних організацій краю в єдину Комуністичну партію Закарпатської України. Тоді ж першим секретарем ЦК КПЗУ було обрано

І.Турянцю, другим секретарем - Д.Тарахонича, секретарями - С.Вайса та І.Леднея. Делегати конференції заявили "про своє непохитне прагнення возз'єднатися з нашими єдинокровними братами, які живуть на території Радянської України" (с.21).

Однак дуже швидко з'ясувалося, що Москва і Київ не дуже довіряли автохтонам. М.П.Макара наводить переконливі цифри з цього приводу. Так, після прийняття ЦК ВКП(б) рішення про включення КПЗУ до складу ВКП(б) із 4249 членів КПЗУ квитки членів та кандидатів у члени ВКП(б) отримали всього 2634, або 38% усього складу колишньої організації закарпатських комуністів. Мотивація була різною: служба в угорській армії (811 чол.), перебування в інших "ворожих" партіях (297 чол.), в тому числі 287 - у КПЧ, 4 - в угорській, 4 - у французькій, 2 - в канадській компартіях... Іншим відмовляли за "пасивність у політичному житті", за "антирадянську поведінку після визволення", за належність до "нетрудового елементу" (с.27-28). Таким чином, закарпатські комуністи "першими поплатилися за щире довіру сталінському режимові, який тут і без їх волі невідворотно утверджувався". Щось аналогічне мало місце після приходу радянської влади на Західну Україну в 1939 р., коли постраждали не тільки бойовики ОУН, але й місцеві комуністи. Не випадково, що Комуністичну партію Західної України, за висловом відомого історика, нашого земляка Ю.Ю.Сливки, називали "розстріляною КПЗУ".

Роботі Першого з'їзду Народних комітетів присвячена значна історична література. До речі, вона досить повно використана автором рецензованої монографії. Це праці І.Ф.Євсєєва, В.В.Хайнаса, М.В.Трояна та багатьох інших. М.П.Макара скрупульозно охарактеризував основні декрети Народної ради - вищого органу державної влади в Закарпатті. Та найважливішим було рішення Першого з'їзду Народних комітетів про "возз'єднання Закарпатської України з Радянською Україною" (с.32). До речі, цей історичний акт був високо оцінений також українською діаспорою, яку важко вважати симпатиками більшовиків. Зокрема, письменник і громадський діяч Василь Гренджа-Донський, який уже тоді, проживаючи в Чехословаччині, писав: "... Дуже помиляються ті панове, що думають, що я... лятиму нинішню українську владу. Ні, панове!.. Україна мені рідна, мила, Україна мені дорога, хоч би вона звалася навіть і радянською, але вона після 300-літньої неволі встала і живе! Україна є і 40-мільйонний народ, який, добившись до своєї рідної культури, не загине, а піде своїм шляхом".

Аналогічної думки про історичність акту возз'єднання притримується і М.П.Макара, справедливо зауважуючи, що в другій половині 40-х років завершився "реальний процес об'єднання українських земель в єдиній державі" (с.101).

Дослідник навів численні факти, які свідчили про те, що в Закарпатті "твердо і неухильно насаджувався режим сталінського соціалізму" (с. 40). "Як показала практика, - пише він, - правові органи охороняли територію Закарпатської України "від проникнення ворожих елементів", "виловлювали й арештовували ворожі елементи, очищали від них державні установи, підприємства", затримували "багато осіб, що виявились ворогами народу"... Якщо додати до цього, що діяльність цих органів направляв генерал-полковник Л.Мехліс, у партії провідну роль відігравав А.Андрійко (А.Чеканюк), Союз міліції опікав майор Левко, народними дружинами командував колишній командир партизанського з'єднання полковник О.Тканко, не кажучи вже про повну владу всюдисущої "таємної поліції", то неважко здогадатися, що майбутня Закарпатська область нічим не відрізнялася від решти областей Української РСР - складової частини "єдиного і неподільного" Радянського Союзу. М.П.Макара не приховує, що возз'єднання краю з Радянською Україною було не тільки волевиявленням закарпатських українців, але й чітко спланованою "московською режисурою" (с.101).

Прослідкувавши всі етапи радянсько-чехословацьких переговорів, автор відзначив: "Останню крапку над "і" про подальшу долю Закарпаття поставив "кремлівський правитель", "батько всіх народів" Й.Сталін...". Президент ЧСР Е.Бенеш повністю капітулював і насмілювався тільки поставити питання про визначення кордону між Закарпатською Україною і Словаччиною, в східних районах якої проживало близько 150 тисяч русинів-українців, які також могли просити приєднатися до України" (с.44-45).

Порушується в книжці і питання про вступ закарпатських добровольців до лав Радянської Армії. Мотиви цього процесу були різними. У громадській ізоляції опинилися бойові побратими, які вели боротьбу проти німецьких загарбників у 1-му Чехословацькому армійському корпусі, сформованому в СРСР. Вони до 1974 р. навіть не визнавалися учасниками війни. От і вийшло, що у більшості міст та районів області так і не були складені списки добровольців - ні тоді, коли їх набирали, ні навіть по війні (с.49). До речі, настав час спорудити в обласному центрі пам'ятник генералові Л.Свободі, який врятував від неминучої загибелі тисячі закарпатців - в'язнів таборів сталінського ГУЛАГу.

"Читач може знайти цікавий фактичний матеріал про відбудовні процеси та перетворення в галузі промисловості (с.60-68), проведення земельної реформи (с.68-75), перші кроки на ниві освіти і культури (с.83-91), вирішення національного питання (с.91-101). Автор, позитивно оцінюючи всі ці перетворення, не замовчує також негативного.

Водночас хотілося б висловити деякі критичні міркування, які, звичайно, ні на йоту не применшують великого вкладу М.П.Макари у вітчизняну історіографію. У розділі "Закарпатська Україна як етап в політичній історії краю" автор проводить паралель між Карпатською Україною 1938-1939 рр. Я категорично не можу погодитись з твердженням дослідника, що в 1938-1939 рр. "тутешня державність творилась за задумом і під диктовку Берліна руками націоналістичної еміграції, стараннями якої автономна Підкарпатська Русь перетворилася в Карпатську Україну, яка без відома більшості населення мала стати "зародком самостійної соборної України" під гаслом національної ідеї "нація понад усе", національної винятковості, місіонерства, що в тих умовах виявилось справою ілюзорною, точніше - авантюрою" (с.101). На проголошення незалежності Карпатської України 15 березня 1939 р. вплинули різні фактори, зокрема, Німеччина і ОУН, однак ніхто не може заперечити і те, що утворення самостійної Карпатської України, як і Закарпатської України в 1944-1946 рр., було волевиявленням переважної більшості українського народу Закарпаття. Численні докази цього я наводив у своїх публікаціях.

Незважаючи на вищенаведене, монографія М.П.Макари "Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944-січень 1946 рр.)" є змістовним науковим дослідженням, новим кроком у сучасній українській історіографії. Це об'єктивне висвітлення історичних подій другої половини 40-х років в Закарпатті буде корисним як для фахівців-істориків, так і для всіх, кого цікавить історія рідного краю.

ВОВКАНИЧ І.І. ЧЕХОСЛОВАЧЧИНА В 1945-1948 рр.: НАРИС ІСТОРІЇ ПЕРЕХІДНОГО ПЕРІОДУ (Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2000)

Рецензована монографія І.І.Вовканича – плід багаторічної дослідницької роботи над вивченням перших післявоєнних років Чехословацької республіки. Об'єктивний і

незаангажований аналіз саме 1945–1948 рр. в історії держави чехів і словаків дає нам можливість краще збагнути такі історичні події, як «Празька весна» 1968 р. і «оксамитова революція» кінця 80-х років ХХ століття. Правий, безперечно, І.І.Вовканич, коли стверджує, що «порівняльний аналіз теорії і практики двох попередніх періодів в історії держав Східної Європи – другої половини 40-х та 90-х років ХХ століття, як феномену переходу від демократії до тоталітаризму у першому випадку та повернення до демократичного устрою – у другому, заслуговує глибокого наукового вивчення» [С.9]. Актуальність піднятої автором проблеми полягає і в тому, що «корпоративне вивчення спільного і особливого у регресі і прогресі демократичного устрою в державах Східної Європи дозволило б уникнути помилок минулого в теперішній, постсоціалістичній реконструкції та демократизації суспільства, зокрема, і в незалежній Україні».

Монографія І.І.Вовканича є комплексним дослідженням цілісного історичного процесу політичного розвитку Чехословаччини в 1945–1948 рр. Новизна її полягає в тому, що, по-перше, політична історія ЧСР перехідного післявоєнного етапу по-новому розглядається у контексті дихотомії «демократизм–тоталітаризм»; по-друге, сформульована концепція щодо одночасного розгортання кардинальних системних суспільно-політичних змін в ЧСР і демонтажу демократії уже впродовж перехідного періоду 1945–1948 рр. До цього додамо, що притримуючись концепції «відкритості минулого», автор, вивчаючи суспільно-політичний розвиток ЧСР в 1945–1948 рр., розглядає цей історичний процес через призму багатоваріантності еволюції з висвітленням альтернатив, котрі існували в той час, і реалізація яких могла запобігти антидемократичному процесу повоєнного чехословацького суспільства [С.15].

У першому розділі – «Джерельна база і концептуальні засади дослідження суспільно-політичного розвитку Чехословаччини в 1945–1948 рр.» – зроблено ґрунтовний аналіз джерельної бази та історіографії досліджуваної автором проблеми. Необхідно погодитись з твердженням І.І.Вовканича, що «тривалий час персональний доступ до архівних першоджерел був суворо контрольований і максимально обмежений», і лише «наслідком демократичних переломів рубежу 80–90 років у суспільно-політичному розвитку держав Центрально-Східної Європи стала максимальна лібералізація доступу істориків та широкої громадськості до архівних джерел та інтенсивне їх опрацювання і публікація» [С.16–17].

Монографія І.І.Вовканича, що являє собою згусток його докторської дисертації, написана на величезному масиві архівних джерел, переважна більшість яких введена до наукового обігу вперше, та обширної історичної наукової літератури (620 наукових позицій). В основу монографії лягли архівні документи з багатьох фондів Центрального державного архіву Чеської Республіки у Празі, Словацького Національного Архіву в Братиславі, Моравського земського (м.Брно) та Кошицького обласного архівів. Основний масив документальних матеріалів з питань політичного розвитку Чехословацької Республіки в 1945–1948 рр. сконцентровано зараз в архівних установах Чеської республіки – у фондах ЦДА ЧР, Архіву Інституту Т.Г.Масарика, Архіву Міністерства закордонних справ ЧР та у новостворених в 90-і роки партійних архівах Чеської соціал-демократичної партії, Ліберальної національно-соціальної партії, Християнсько-демократичної унії – Чехословацької народної партії. Скрупульозна робота І.І.Вовканича з архівними документами, які містяться в Чехії і Словаччині, дозволила автору стверджувати, що «за період майже 10-річної постсоціалістичної демократії 90-х років безліч раніше утаємничених тоталітарним режимом архівних документів не під силу, хоча б частково, опрацювати і опублікувати досить обмеженому колу професійних дослідників історії ЧСР повоєнного періоду» [С.36–37].

Знаходилися в центрі уваги автора і документи, які зберігаються в архівах Російської Федерації. Єдиним достатньо відкритим для дослідників з-поміж центральних архівів РФ на сьогодні є фонди Російського державного архіву соціально-політичної історії. У Державному архіві Російської Федерації автором опрацьовані матеріали «особистих папок» НКВС–МВС, НКДБ–МДБ СРСР, підготовлені для радянського керівництва і особисто Й.Сталіна. Хоча, відзначає І.І.Вовканич, «доступ до них, особливо для зарубіжних учених, все більше обмежується» [С.37]. Найсерйозніші – переважно неопубліковані матеріали з досліджуваної проблеми – політичної боротьби в Чехословаччині 1945–1948 рр. – містяться у фондах двох російських архівів: АЗП РФ і РДАСПІ (м.Москва). В останньому, зокрема, сконцентровано документи колишніх архівів КПРС і міжнародного комуністичного руху. В АЗП РФ зберігаються відомчі матеріали Наркомату закордонних справ, перейменованого весною 1946 р. в Міністерство закордонних справ СРСР.

Отже, критичний, порівняльний аналіз різних груп архівних та опублікованих матеріалів, склав джерельну базу монографії І.І.Вовканича. Однак, як відзначає автор, «великий масив використаного джерельного матеріалу був основою, але не самоціллю у вивченні суспільно-політичних перетворень 1945–1948 рр. у Чехословаччині. Це лише тло, на якому більш виразно просліджуються системні зміни в чехословацькому суспільстві періоду другої половини 40-х років» [С.46].

Ґрунтовним є історіографічний огляд [С.46–77]. Щоб не акцентувати на аналізі автором окремих праць з досліджуваної проблеми, зупинимося тільки на узагальненні історіографічної проблематики. На думку І.І.Вовканича, недоліком більшості чеських та словацьких, як і інших східноєвропейських, істориків є дещо звужений конкретний підхід у дослідженні проблем суспільно-політичного розвитку перших повоєнних років. Вони занадто заглиблюються у «домашні» міжпартійні та інші суперечності цього періоду, залишаючи поза увагою широке тло формування нової системи міжнародних відносин, «радянського блоку» і тоталітаризму в повоєнній Європі. Що стосується російської історіографії, то вона більш широко аналізує зовнішньополітичні аспекти встановлення комуністичної диктатури у Східній Європі. Варто погодитись з автором, що «в 90-і роки частина істориків РФ схильна певною мірою виправдовувати дії СРСР у регіоні у повоєнний період, зображуючи чи не основним чинником антидемократичних змін не зовнішні, тобто радянські, впливи, а внутрішні фактори – боротьбу між національними партійно-політичними структурами, лідерами і елітами, а також антагоністичними соціальними протиріччями всередині східноєвропейських держав» [С.77].

У другому розділі монографії – «Політична трансформація чехословацького суспільства у перші повоєнні роки» – акцентується на таких складових проблеми, як «Національний фронт чехів і словаків та специфіка «обмеженої демократії» в ЧСР» [С.80–101], «Парламентські вибори 26 травня 1946 р.» [С.101–118], «Чехословацька парламентська демократія та підготовка нової Конституції ЧСР» [С.118–129], «Політична боротьба за зміну соціально-економічної системи в повоєнній Чехословаччині» [С.129–135], «Загострення суспільно-політичного протистояння у ЧСР і лютнева криза 1948 р.» [С.136–143]. У розділі використано великий статистичний матеріал, поміщено численні таблиці, які дозволяють краще зрозуміти політичну структуру тогочасного чехословацького суспільства.

Аналізуючи політичні події в Чехословаччині на рубежі 1947–1948 рр., коли мав місце неконструктивний розвиток подій щодо боротьби за владу в Словаччині, І.І.Вовканич справедливо зауважив, що він «не став тривожним сигналом для чеських громадських політичних сил та їх представників у центральних органах державної влади. Вони на рубежі 1947–1948 рр. піддалися декільком ілюзіям, які не дозволили

сформувати єдиний політичний блок перед загрозою насування тоталітаризму» [С.142]. Автор зупинився на чотирьох аспектах. По-перше, на загальнодержавному і чеському рівнях серед некомуністичних партій продовжував діяти стереотип «словацького націоналізму», який вдало використали комуністи для дискредитації ДП та ізоляції словацьких демократів й відвернення уваги чеських політичних сил. По-друге, громадські партії чомусь тішилися можливою перемогою над комуністами на чергових парламентських виборах у ЧСР, запланованих на травень 1948 р. По-третє, посилення в другій половині 1947 р. позицій правоцентристського крила в чехословацькій соціал-демократії дозволило представникам некомуністичних партій сподіватися на можливий розкол єдиного лівого блоку і, навіть, втрату КПЧ, КПС і ЧСДП абсолютної більшості серед депутатів діючого парламенту. По-четверте, перебільшеними виявилися надії представників громадянських партій на декларовану президентом Е.Бенешом підтримку їх кроків проти посягань КПЧ на державну владу. Внаслідок описаних подій «повоєнна «обмежена» чехословацька демократія... фактично трансформується у монополію КПЧ і КПС на владу» [С.143].

У третьому розділі – «Місце Словаччини у державно-правовій системі ЧСР в 1945–1947 рр.» – автор довів, що словацьке питання було одною з ключових проблем суспільно-політичного розвитку відродженої чехословацької державності. Структура розділу включає в себе окремі параграфи – «Особливості державного будівництва і політичного становища в Словаччині в 1945 р. та Перша празька угода», «Друга і третя празькі угоди та чинники обмеження компетенцій Словаччини в державно-правовій системі ЧСР (1946 – листопад 1947 рр.)», «Партійно-політичні програми розвитку словацької економіки в 40-і роки». Введення до наукового обігу нових архівних джерел, їх конкретний аналіз, узагальнення, дозволили І.І.Вовканичу підсумувати, що «за постійного ідейного протистояння двох основних правлячих у Словаччині в перші повоєнні роки партійно-політичної системи – КПС і ПД, концептуальні підходи комуністів та демократій до стратегії розвитку словацької економіки принципово не відрізнялися. Обидві партії виступали за серйозну зміну форм власності, вимагаючи ліквідації панування великого капіталу» [С.206]. Що стосується КПЧ, то її лідери все робили для прискорення майбутнього усупільнення власності та максимального адміністративно-директивного регулювання економіки і насильного втручання держави у хід поки що ринкових народногосподарських процесів.

Оригінальністю відзначається четвертий розділ – «Концепція «Слов'янської держави» і політика щодо національних меншин». Необхідно погодитись з твердженням автора, що «для цивілізованої спільноти є принципово неприйнятними шляхи і методи, якими було розв'язано в 1945–1947 рр. складний клубок міжнаціональних відносин у Чехословаччині» [С.207]. Неслов'янські меншини, насамперед німці та угорці були просто примусово-директивно позбавлені чехословацького громадянства і вигнані (депортовані, виселені) з країни. Внаслідок цього ЧСР перетворилася із багатонаціональної держави, якою була впродовж 20–30-х років ХХ ст. у країну двох державотворчих націй – чехів та словаків. За підрахунками вченого, загалом, з добровільними емігрантами, Чехословаччину залишили 2 млн. 996 тис. німців. Майже 200 тис. чехословацьких німців загинуло на фронті та в ході Другої світової війни. Тому якщо в 1937 р. на території ЧСР проживало 3 млн. 344 тис. осіб німецької національності, в т.ч. у Чехії – 3 млн. 186 тис. чол., то за переписом 1950 р. чисельність німців у ЧСР становила тільки 165 тис. чол., в т.ч. в Чехії – 160 тис. чол. Протягом 1950–1980 рр. чисельність німців у ЧСР скоротилася втричі. За переписом населення від березня 1991 р. в ЧСФР мешкало 53970 німців – 0,4% населення країни, в т.ч. в Чехії – 48556 чол. (0,5% населення), в Словаччині – 5414 чол. (0,1% населення) [С.229–270].

У 1946–1947 рр. із Словаччини в рамках акції переселення було виселено 44129 осіб угорської національності. Серед загальної кількості переселених в Чехію 2154 сім'ї (2489 осіб) покинули домівки добровільно в рамках акцій на допомогу чеському сільському господарству на другому етапі переселення в середині 1946 р. Згідно з декретом №88/45 було переселено ще 9610 сімей (41640 осіб). Архівні документи свідчать, що етнорепресивні заходи щодо угорського населення в ЧСР значним чином були спровоковані позицією СРСР з угорського питання [С.250]. Чисельність українського населення в Чехословаччині згідно з офіційними даними переписів 1930 р. і 1950 р. скоротилася із 118,4 до 67,6 тис. чол., тобто більше ніж на 50 тис. чол., а до початку 90-х років – у 2,5 рази [С.251]. «Катастрофічне скорочення українського етномасиву та його сегментація на українців і русинів, – відзначає І.І.Вовканич, було чи не найпарадоксальнішим явищем у «слов'янізованій» післявоєнній Чехословаччині» [С.251]. За підрахунками автора, із Закарпатської області в порядку оптації виїхали в ЧСР в 1945–1947 рр. 1551 сім'ї [С.260]. Оптаційні процеси в Закарпатті були першим етапом оптації населення між ЧСР і СРСР у другій половині 40-х років. Подібні процеси відбувались у Пряшівщині, звідки на Волинь було переселено 12015 чол. Дану проблему детально дослідив визначний словацький дослідник І.Ванат у новій книзі «Волинська акція», яка незабаром побачить світ.

Монографію завершує п'ятий розділ – «Зовнішньополітичні чинники повоєнної трансформації ЧСР». Автор вважає, що переломним моментом повоєнного підпорядкування зовнішньої політики ЧСР стратегічним планам СРСР на міжнародній арені став 1947 рік. Кремль з середини 1947 р. відмовився навіть від формальної поваги до суверенітету колишньої союзної країни і перейшов до жорсткого диктату правил поведінки чехословацької держави в політиці щодо країн Заходу. Процес «сателітизації» ЧСР, започаткований ще радянсько-чехословацьким договором від 12 грудня 1943 р. і закріплений у 1945 р. домовленістю між усіма партіями НФ, урядом і президентом у принципі-табу про безсумнівність повоєнного союзу з СРСР і заборону будь-якої критики чехословацько-радянських відносин та зовнішньополітичних дій Москви, логічно завершився втратою в 1947–1948 рр. Чехословаччиною самостійності у міжнародній сфері та переведення країни у радянського васала. Потерпіла фіаско концепція президента Е.Бенеша про виключне геополітичне місце країни в Європі і специфічну роль Чехословаччини у повоєнних міжнародних відносинах – як своєрідного «мосту» між Заходом і Сходом» [С.279–280].

В монографії І.І.Вовканича дуже багато порівнянь, аналітики. В ній часто зустрічаються і прогнози майбутнього суспільно-політичного розвитку Чехії та Словаччини. Говорячи про сучасні політичні процеси в європейському світі, І.І.Вовканич відзначає: «Нова продемократична система суспільства, яка формується в країнах Східної Європи після антитоталітарних революцій з рубежа 80–90-х років ХХ століття, на жаль, і зараз залишається ще занадто крихкою і недосконалою, щоб гарантувати абсолютну неможливість відродження авторитаризму чи й тоталітаризму. Постсоціалістичне суспільство приховує в самому собі «генетичний антидемократизм» і потенційно недемократичні-егоїстичні олігархічні і лоббістські групи, які задля задоволення власних класових інтересів здатні підтримати будь-які вигідні їм режими – навіть і тоталітарну диктатуру» [С.316]. Висновок, який є актуальним і для сучасної політичної системи в Україні.

Може здатися, що монографія І.І.Вовканича – виключно історичне дослідження. Однак, це далеко не так. Вона написана на зіткненні історії з політологією, геополітикою, соціологією, історією держави і права. Автор узагальнив величезний архівний і статистичний матеріал, зробив ґрунтовні висновки. Разом з тим, хотілося б висловити деякі зауваження та рекомендації, які дослідник може використати у процесі

подальшого вивчення важливої проблеми. По-перше, варто було також використати також окремі статті І.Ваната, в яких словацький вчений торкався досліджуваної автором проблематики. Мусимо на увазі статтю «Процес національного самоусвідомлення українців Пряшівщини», опубліковану в 1994 р. Це стосується і проблеми «Волинської акції», яку підняв І.Ванат в своїх останніх публікаціях. По-друге, як на наш погляд, автор нерівномірно висвітлив особливості економічного розвитку Чехії та Словаччини, віддавши перевагу останній. По-третє, місцями зустрічається вживання політологічних термінів, які, на наше переконання, не зовсім є чіткими. Наприклад, вираз «громадянські партії». В політології прийнято об'єднання громадян поділяти на «політичні партії» і «громадські організації». І нарешті, автор подає загальну кількість насильно і добровільно виселених німців. Варто було, все-таки, їх розмежувати.

Незважаючи на висловлені зауваження, монографія І.І.Вовканича «Чехословаччина в 1945–1948 рр.: нарис історії перехідного періоду» є ґрунтовним науковим дослідженням, визначним внеском її автора в українську історіографію. Досліднику вдалося заповнити одну з білих плям післявоєнної історії близьких нам народів. Не виникає жодних сумнівів, що рецензована монографія знайде свого вдячного читача як серед студентів і викладачів вищих навчальних закладів, співробітників науково-дослідних інститутів, так і широкого загалу громадян, що цікавляться історією країн Центральної і Південно-Східної Європи.

МІЩАНИН В.В. АГРАРНА ПОЛІТИКА НА ЗАКАРПАТТІ (1944-1950 рр.) (Ужгород: Закарпаття, 2000)

Історія Закарпаття післявоєнного періоду майже недосліджена. Вся справа в тому, що величезна кількість публікацій радянських істориків, яка стосувалася історії проведення в краї індустріалізації, колективізації і так званої культурної революції, відзначалася крайньою заангажованістю, а нерідко й безпосередньою фальсифікацією подій і явищ. Сьогодні, як ніколи, нам потрібні праці, в яких би давалася об'єктивна і неупереджена оцінка складних процесів, що мали місце у визволеному 55 років тому Закарпатті. Виходячи з цих міркувань, варто привітати спробу молодого дослідника, викладача кафедри історії України Ужгородського національного університету Василя Міщанина, який нещодавно подарував читачам змістовну книгу «Аграрна політика на Закарпатті (1944–1950 рр.)».

Із першого розділу книги – «Джерельна база дослідження та стан наукової розробки проблеми» – видно, що дослідниками майже не використовуються місцеві архіви, хоча саме їхнє опрацювання дало б змогу більш чітко змалювати картину повоєнного села. В.Міщанин, і в цьому найбільша його заслуга, ввів до наукового обігу величезний масив архівних документів, який до цього часу повільно припадав пилюкою у фондах Державного архіву Закарпатської області. Автор не тільки скрупульозно опрацював фонди «Закарпатський обком Комуністичної партії України», «Управління сільського господарства облвиконкому», «Закарпатський обласний виконавчий комітет», «Колгосп ім.Хрущова», «Колгосп ім.Димитрова» ДАЗО, але й належним чином вивчив і проаналізував архівні справи Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального державного архіву громадських об'єднань України в Києві. Архівні матеріали доповнюються багатьма

збірниками документів, мемуарами, статистичними матеріалами та пресою 40–50-х років. Список використаних джерел та літератури охоплює 150 наукових позицій.

Глибокий і виважений аналіз джерел та літератури дозволив досліднику цілком справедливо стверджувати, що «якісні зміни у дослідженні теми стали можливими тільки в умовах незалежності України. Для істориків стали доступними раніше приховані архівні документи і матеріали. Використання їх дало можливість виявити ряд негативних моментів у проведенні колективізації сільського господарства, яка нерідко носила примусовий характер, супроводжувалася виселенням заможного селянства, податковим тиском тощо». У наступних розділах вчений намагався на конкретних фактах довести висловлені ним наукові положення. До речі, незабаром це йому доведеться робити на захисті власної кандидатської дисертації.

У другому розділі – «Аграрні відносини в закарпатському селі в 1944–1946 рр.» – детально висвітлено такі проблеми досліджуваної теми, як вплив природно-географічних факторів на становище сільського господарства області, впровадження нових господарських відносин на Закарпатті в 1944–1946 рр., земельна реформа Народної Ради Закарпатської України, її суть і особливості тощо. Необхідно погодитись з автором, що на перших порах (1944–1946 рр.), коли економіка Закарпаття досить боляче відчувала на собі наслідки окупації, «заходи НРЗУ і Радянського уряду по підвищенню життєвого рівня населення краю були прийняті із захопленням і знайшли широку підтримку на Закарпатті. Ліквідація наслідків окупації та надання допомоги сприяли відновленню економіки взагалі, і сільського господарства зокрема. Наділення селян землею, сприяння організації земельних громад заклало основу перспективного сільського господарства. Організація на Закарпатті МТС забезпечувала підвищення продуктивності праці та полегшувала працю селянам. Заходи по забезпеченню сільського господарства Закарпатської України високопрофесійними кадрами (направлення спеціалістів із Східної України та організація навчання місцевих кадрів) повинно було сприяти введенню нових, більш досконалих, агротехнічних прийомів, правильній організації ведення сільського господарства». Цілком слушні міркування. А хіба не з хлібом і сіллю зустрічали українці Східної Галичини радянських визволителів у «золотому вересні» 1939 року? Проте, вони швидко переконалися, що радянська влада, як влучно сказав митрополит Андрей Шептицький, є «породженням сатани». Подібну трансформацію своєї національної свідомості пережили і українці Закарпаття.

Третій розділ монографії Василя Міщанина – «Колективізація сільського господарства на Закарпатті в 1946–1950 рр.: новий погляд на проблему» – насичений багатьма фактами, які підтверджують висловлені нами думки. Вже в 1946 р. нова влада націлилася на створення сітки колгоспів, однак «з ходу» їх організувати не вдалося. Причин можна назвати кілька: по-перше, сильні приватницькі традиції; по-друге, гірська специфіка краю; по-третє, відсутність потрібної кількості виконавців на місцях. До речі, представники нової влади чітко притримувалися принципу Макіавеллі: «для досягнення мети придатні будь-які методи». А що стосується методів, то вони були вперше використані на Великій Україні, згодом на західноукраїнських землях.

Почали з чистки членів Комуністичної партії Закарпатської України, яка, на думку совітів, не була «повністю комуністичною». За період з квітня по серпень 1946 р., коли тривало переведення членів КПЗУ до ВКП(б), або так званий обмін партквитків, близько 57% закарпатських комуністів не отримали квитків. Чому? Одним відмовили за службу в угорській армії (681 чол.). Іншим інкримінували перебування в «інших ворожих партіях» (297 чол.), а 91 член КПЗУ звинувачувався як «нетрудовий елемент». Були й інші приводи недовіряти закарпатським комуністам: антирадянська поведінка після визволення, пасивність в політичному житті, вступ до

партії з корисливих цілей тощо. До вищенаведеного додамо, що ВКП(б) завжди не довіряла місцевим кадрам. Лише після проведення чистки, в другій половині 1946 р. на Закарпатті почався прийом у сталінську партію. Перевагу віддавали «справжнім комуністам» із східних областей України та Росії. Зокрема, на місце закарпатських комуністів лише за півроку в області з'явилося 1568 росіян. Однак, закарпатським комуністам ще «повезло», бо Комуністична партія Західної України взагалі була знищена, що дозволило українському історику Юрію Сливці назвати її «розстріляною КПЗУ».

Велика увага приділялася пропаганді радянського способу життя. Зокрема, систематичним стало таке явище, як шефство над селами, залучення до колгоспного будівництва жінок, читання лекцій і проведення бесід. Так, лише з листопада 1944 по лютий 1945 рр. працівники Будинку Червоної Армії прочитали 160 лекцій в 50 населених пунктах Закарпаття та провели 260 бесід. Значна роль відводилась розповсюдженню комуністичної літератури. Щоправда, осередки ОУН, які діяли в краї, розповсюджували і антирадянську літературу. Відділи МДБ неодноразово конфісковували націоналістичні листівки.

Паралельно з колективізацією тривав процес розкуркулювання. Кого ж відносили на Закарпатті до куркулів? Декретом НРЗУ з 1945 р. були встановлені норми максимального землекористування. Вони склали 23 га для низинних округів і 28,5 га землі для гірських. Однак, враховуючи малоземелля на Закарпатті, ці норми були згодом переглянуті. Вже з липня 1946 р. обласне керівництво до куркульських господарств відносило ті, які мали понад 10 га землі. Таких тоді нараховували 2134. Наприкінці 1946 р. норми землекористування були знову переглянуті: для низинних округів – до 6 га, для гірських – до 8 га. Проаналізувавши податкову політику в Закарпатті, В.Міщанин цілком вірно підсумував: вистояти поза колгоспом одноосібнику було неможливо.

Закономірно, що віками вистраждана мрія про землю не покидала селянство і воно противилося колективізації як могло. Одним з перших проявів цього спротиву був опір натуральним поставкам державі своєї продукції. Цікаво, що навіть окремі комуністи виступали проти цих поставок. Прокуратура області постійно скаржилася, що нова влада лояльно відноситься до несплатників податків, пропонувалось прийняття жорстких мір. 4 січня 1947 р. у селі Діброва Тячівського округу о 10 годині ранку натовп односельчан (загалом близько 300 чоловік) убив голову новоствореного колгоспу І.І.Черничко. До «бунтівного» села одразу ж прибули співробітники держбезпеки, які заарештували 12 чоловік. 27–28 січня 1948 р. у В.Бичкові Рахівського округу відбувся ще один антиколгоспний виступ. Переляканий полковник держбезпеки Черницький повідомляв І.Туряницю: «...27 січня 1948 р. вранці на колгоспне поле вийшло до 100 чоловік-одноосібників, які розділили колгоспне поле колами і межами на ділянки, що належали їм раніше». У зв'язку з цим 28 січня 1948 р. секретар Рахівського окружного КП(б)У Машенко провів збори одноосібників, земля яких відійшла до колгоспу. На зборах П.І.Ткач виступила із заявою, що вона свою землю не віддасть і буде працювати тільки на ній. Її дочка Марія говорила: «Раніше, до приходу руських, нам вагонами завозили, а зараз нічого нема, що ми будемо їсти? Мій брат служив добровільно в Червоній Армії, ми з батьками радувались і ось тепер дорадувались! Прийшли, землю не дали, навпаки – забрали. Верніть нам землю назад, інакше буде революція». «Революція» завершилася тим, що й інші подібні їй: до десятка найактивніших селян було заарештовано. І таких прикладів опору колективізації з боку закарпатських селян в монографії В.Міщанина є безліч.

Появу книги Василя Міщанина «Аграрна політика на Закарпатті (1944–1959 рр.)» необхідно відзначити в кількох ракурсах. По-перше, з'явилася книга, яка висвітлила ще

одну білу пляму в післявоєнній історії Закарпаття. Сподіваємось, що величезний фактичний матеріал, зібраний автором, буде використаний під час написання третього тому «Нарисів історії Закарпаття». По-друге, монографія В.Міщанина, на наш погляд, зуміє виконати важливу виховну роль. Сучасна молодь, яка виховується в умовах української державності, не застала «комуністичного раю» і може легко піддатися хитромудрій комуністичній пропаганді. Нехай ця книга молодого вченого, якого неможливо звинуватити в минулих комуністичних гріхах, стане пересторогою для прийдешніх поколінь: повернення до минулого відбутися не повинно, щоб незалежна Україна впевненими кроками прямувала до демократії і правової держави.

УКРАЇНА В ЄВРОПЕЙСЬКИХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ (К., 1998)

В 1998 р. під редакцією доктора історичних наук, професора С.В.Віднянського побачив світ науковий збірник "Україна в європейських міжнародних відносинах", присвячений відомому українському вченому, доктору історичних наук, професору, члену-кореспонденту НАН України І.М.Мельникової, яка відзначила своє 80-річчя та 50 років наукової діяльності. Авторами наукових статей, що ввійшли до рецензованого видання, виступили вчені з Києва, Ужгорода, Чернівців, Луцька, Івано-Франківська та Словаччини.

Збірник відкривається матеріалами про творчий шлях І.М.Мельникової, простежуються основні віхи її життя та внесок у розвиток історичної науки, підготовку наукових кадрів і зміцнення міжнародних наукових зв'язків істориків України. У змістовній статті М.В.Знаменської "Ірина Миколаївна Мельникова: творчий шлях ученого" справедливо відзначається, що саме з її іменем "тісно пов'язаний розвиток і поширення такої важливої наукової проблеми історичної науки, як історія та міжнародне становище країн Центральної і Південно-Східної Європи, всебічні зв'язки й співробітництво України з державами цього регіону" (с.9).

Особистий внесок І.М.Мельникової у розвиток історичної науки важко переоцінити. Ірина Миколаївна - авторитетний, визнаний історик, автор понад двісті наукових та науково-популярних праць, що одержали високу оцінку наукової громадськості, у тому числі й зарубіжної. Серед них - понад 30 монографій і фундаментальних колективних робіт, де вона є відповідальним або головним редактором, членом редколегії, автором розділів, статей, нарисів, присвячених історичним зв'язкам, дружбі і співробітництву України з Болгарією, Польщею, Румунією, Угорщиною, Німеччиною, Чехословаччиною, Югославією, Монголією, В'єтнамом, їх міжнародному становищу, зовнішньополітичній діяльності України тощо.

Серед проблем, які тривалий час досліджувала І.М.Мельникова, - революція 1848-1849 рр. в Угорщині. Цей аспект в творчості ученого прослідкували Г.В.Павленко та І.М.Гранчак у статті "І.М.Мельникова як дослідниця революції 1848-1849 рр. в Угорщині й на Закарпатті". Автори високо оцінили наукову працю тоді ще молодого історика "Закарпатська Україна в революції 1848 року" (1949), в якій І.М.Мельникова використала різні види джерел, архівні та друковані, ряд теоретичних праць, зробила глибокі наукові висновки, органічно висвітлила характер революції 1848 р. як в Угорщині загалом, так і в Закарпатті. Необхідно підкреслити, що вона говорить про події в Закарпатті як частині українських земель. Думки, висловлені І.М.Мельниковою наприкінці 40-х років, не втратили своєї актуальності і сьогодні, коли сучасні

теоретики неорусинства ставлять під сумнів належність краю до України. Використані дослідницею джерельні матеріали аргументовано доводять всю безпідставність і псевдонауковість таких сепаратистських тлумачень.

Незаперечним є внесок І.М.Мельникової у вивчення новітньої історії Чехословаччини і Закарпаття. Дана проблема знаходилася в центрі її докторської дисертації "Класова боротьба у Чехословаччині в період тимчасової, часткової стабілізації капіталізму (1924-1929 рр.)", яку вона успішно захистила в 1961 р. С.І.Мітряєва і В.О.Приходько у статті "Внесок вченого в дослідження новітньої історії Чехословаччини і Закарпаття" відзначили, що праці І.М.Мельникової з новітньої історії Чехословаччини 20-х років збагатили славистику і були високо оцінені не лише в тодішньому СРСР, а й у Чехословаччині. Безумовно, що праці І.М.Мельникової, як і інших дослідників того часу, базувалися на принципах марксистсько-ленінської методології. Мова йшла перш за все про класову оцінку явищ суспільного життя. Однак, незважаючи на це, "в її працях, - відзначають С.І.Мітряєва і В.О.Приходько, - чітко простежувалися дві лінії історичного процесу. З одного боку, вчена висвітлювала історію Закарпаття, як складову частину історичного процесу Чехословаччини - суверенної держави, з її позитивними і негативними сторонами. З другого, - Ірина Миколаївна не забувала про те, що Закарпаття є частиною України" (с.49). І.М.Мельникова завжди стояла і стоїть на позиції, що більшість населення Закарпаття тягнулася до України, що ідея возз'єднання не привнесена ззовні, а її плекали прогресивні, демократичні сили.

Мемуарного характеру статті І.М.Гранчака "Вклад І.М.Мельникової в підготовку істориків у Закарпатті" та О.В.Хланти "І.М.Мельникова у моєму житті". Справедливо пише І.М.Гранчак, що вчена "створила свого роду школу істориків на Закарпатті..., стала прикладом для своїх послідовників. Для них вона завжди буде і є яскравою особистістю, прикладом величезної працездатності і професіоналізму" (с.54). На думку О.В.Хланти, І.М.Мельникова є "душею наукового буття"(с.56).

Другий розділ рецензованого збірника - "Україна на міжнародній арені" - відкривається статтею І.М.Мельникової "Україна у взаємовідносинах з прикордонними державами Центрально-Східної Європи: створення міжнародно-правових підвалин добросусідства і співробітництва (90-ті роки)". Перед нами серйозне і виважене дослідження, в якому зроблено об'єктивний аналіз взаємин незалежної України з Угорщиною, Польщею, Болгарією, Чехією, Словаччиною, Румунією. На початку 90-х років Україна вступила на міжнародну арену як незалежна суверенна держава, рівноправний член світового співтовариства. До першої річниці проголошення незалежності статус відродженої Української держави визнали 132 країни, переважна більшість з них встановили з Україною дипломатичні відносини. Процес міжнародного визнання незалежної України згодом завершився встановленням з нею дипломатичних відносин майже усіма державами світу - членами ООН. І.М.Мельникова звернула увагу на те, що з однією сусідньою державою - Румунією – питання про укладення базового політичного договору довгий час не було вирішено, і лише 2 червня 1997 р. він був підписаний президентами України й Румунії Л.Кучмою та Е.Константинеску в м.Констанца. Необхідно погодитися з твердженням І.М.Мельникової, що "укладення базового політичного договору з Румунією завершило процес юридичного оформлення відносин України зі всіма прикордонними державами Центрально-Східної Європи". Цим самим "були створені міжнародно-правові підвалини їх добросусідства і співробітництва в атмосфері взаємної довіри і поваги, розбудови дружніх і взаємовигідних партнерських відносин у всіх галузях" (с.85).

Узагальнюючою є стаття П.П.Брицького та С.В.Віднянського "Україна як суб'єкт історії Європи у минулому і в наші дні". Вчені аргументовано довели, що до кінця

XVIII ст. Україна була самостійним суб'єктом історії Європи, вона посідала важливе в ній місце, її знали, про неї писали політики, визначні діячі західноєвропейських держав, але через імперську політику Росії в XX ст. Україну спіткало забуття. Становище кардинально змінилося на початку 90-х років, коли з відродженням Української держави почався новий період в історії українського народу. Здобувши нарешті давно вимріяні державність, незалежність, демократична і стабільна Україна відіграє дедалі вагомішу роль в європейських міжнародних відносинах, стає одним з ключових чинників в Європі, зокрема, в усьому регіоні Центрально-Східної Європи, до якого вона природно належить, наріжним каменем у фундаменті нової європейської архітектури безпеки. В умовах, які склалися, піднесенню міжнародного авторитету Української держави у світі повинні сприяти не тільки державні діячі, а в першу чергу науковці - їм належить ширше висвітлювати її історичне минуле, показувати її потенційні економічні можливості, духовні надбання та багаті історичні традиції міжнародного спілкування українського народу.

Знаменною подією в міжнародному житті 90-х років було святкування 50-річчя діяльності ООН, до утворення якої була причетна й Україна, як одна з держав-засновниць ООН. Ця проблема перебувала в центрі уваги М.В.Грищенка та Є.В.Клокова "Україна в ООН: участь у вирішенні найважливіших міжнародних проблем". Дослідники об'єктивно оцінили діяльність української делегації в ООН, відзначивши, що "українська дипломатія спиралася на ідеологічні розробки КПРС, як єдиної правлячої в країні партії, і керувалась у своїй діяльності, зокрема в ООН, директивами союзного партійного керівництва, єдиними як для делегації СРСР, так і для делегацій УРСР та БРСР". Однак, хоч це певною мірою обмежувало її можливості і самостійність у прийнятті рішень, основна мета, якій була підпорядкована діяльність Української РСР в ООН, відповідала Статутові цієї міжнародної організації. Сьогодні Українська держава в ООН активізує свою діяльність по вирішенню цілого ряду гуманітарно-правових проблем, що перебувають в центрі уваги світового співтовариства. На нашу думку, фактаж статті М.В.Грищенка і Є.В.Клокова тільки б збагатився, якби дослідники використали монографію Г.В.Павленка, І.Ф.Короля і В.І.Мацоли "Україна в миротворчій діяльності ООН" (Ужгород, 1995).

У другому розділі збірника також вміщені статті про співробітництво України з Чехією, Словаччиною, Польщею, Німеччиною, балканськими країнами (І.М.Сюсько, В.В.Проноза "Співробітництво України з державами Центрально-Східної Європи: регіональний аспект міжнародної економічної інтеграції (90-ті роки)"; Л.Д.Чекаленко, Д.О.Васильєв "Українсько-польські відносини в контексті сучасних інтеграційних процесів в Центрально-Східній Європі"; А.Ю.Мартинов "Українсько-німецьке співробітництво в європейських інтеграційних структурах (90-ті роки)"; А.В.Шилова "Роль України у підтриманні миру та стабільності на Балканах". Завершує розділ стаття Н.П.Барановської "Міжнародний аспект Чорнобильської катастрофи". Необхідно погодитися з висновком дослідниці, що "чорнобильська трагедія і реакція на неї у світі стали переконливим свідченням, з одного боку, повної недосконалості людини, її моралі, системи організації державного життя в Україні та колишньому СРСР в умовах великого протистояння двох політичних систем, а з іншого, - продемонстрували величезний потенціал співчуття, притаманний людству, розуміння і політиками, і широким загалом світової громадськості необхідності об'єднання зусиль у подоланні наслідків цього масштабного техногенного лиха" (с.229).

Третій розділ наукового збірника - "З історії міжнародних зв'язків України" - відкривається статтею члена-кореспондента НАН України П.С.Соханя і О.О.Новікової "Київські традиції у дослідженні всесвітньої історії", в якій зроблено огляд окремих сторінок наукового і громадського життя Києва кінця XIX - початку XX ст. Автори

детально зупинилися на школі вивчення й дослідження проблем всесвітньої історії Київського університету І.В.Луцицького, наукова і громадська діяльність якого розгорнулася в 80-90-х роках ХІХ ст. і продовжувалася аж до 1918 р., коли він помер. І.М.Кулінич провів паралель між українським гетьманом Богданом Хмельницьким і лорд-протектором Англії Олівером Кромвелем, довівши, що останній "добре орієнтувався... в доблесних діях запорозьких козаків та їх добрій зв'язі на ратних полях" (с.258). Зв'язки України з Грецією, Чехією, Італією, Німеччиною, Польщею у ХVІІІ - на початку ХХ ст. висвітлили Н.О.Терентьева, О.В.Черв'якова, К.Ю.Бацак, І.Т.Лісевич, Ф.П.Фісанов, Н.В.Кривець, В.П.Колесник і С. А.Шульга.

Частина матеріалів рецензованого видання присвячена подіям громадянської війни 1918-20-х років. Д.Є.Скляренко порушив малодосліджену проблему участі України у підписанні Ризького мирного договору. На глибоке переконання автора, "підписання у Ризі в березні 1921 р. міждержавного договору між Польщею, Україною і Радянською Росією стало переломним моментом у зв'язній тривалій боротьбі трудящих за своє соціальне і національне визволення" (с.390). Проблема репатріації польських військовополонених і біженців з України в 1920-1923 рр. розглянули В.В.Павленко та М.І.Павленко. Стаття побудована на основі великого джерельного матеріалу, переважна більшість з якого вводиться до наукового обігу вперше. Скрупульозне їх вивчення і всесторонній аналіз дали можливість ученим стверджувати, що в Україні налічувалося приблизно 15 тис. польських військовополонених і близько 200 тис. біженців (включаючи і військовополонених поляків першої світової війни). Варто погодитися з думкою, висловленою авторами, що "і радянська, і польська сторони створювали певні перешкоди на шляху повернення окремих категорій польських біженців і оптантів" (с.418). Що стосується Головної української місії з евакуації, то вона, незважаючи на вплив радянської політичної системи на неї, все-таки в основному виконала покладену на неї місію. Діяльність української і чехословацької репатріаційних місій в 1921-1922 рр. висвітлила І.В.Євсеєнко. На участі сільської громадськості України в діяльності міжнародної "червоної" допомоги у 20-х роках ХХ ст. зупинився М.А. Журба.

Однією із складних сторінок українсько-польських взаємин є насильницьке переміщення українців з Польщі та поляків з УРСР в 1944-1946 рр. Цієї проблеми торкнувся у своїй статті "До питання про переселення українців з Польщі в УРСР за Люблінською угодою 1944 р." І.Є.Цепенда. За його підрахунками, в УРСР переселено 122 622 господарства, або 482 880 осіб, переважна більшість з яких була направлена в західні області - 323 тис. (67%) і 159 тис. (33%) -у східні та південні області (с.496). "Люблінська угода 1944 р., - відзначив автор, - зумовлювалася політико-стратегічними реаліями Другої світової війни, була спробою розв'язання складних територіальних, міжнаціональних, ідеологічних проблем методами, властивими тоталітарній системі" (с.497). З такими міркуваннями необхідно погодитися. Питання оптації громадян між ЧСР і СРСР (Україною) в 1945-1948 рр. та сучасні проблеми української меншини в Словаччині розглядаються в статті І.І.Вовканича і словацького вченого М.Гайдоша. Збірник завершується статтею В.М.Тарасюка "Югославія та Україна в сучасному світі".

З вищенаведеного видно, що авторами наукового збірника "Україна в європейських міжнародних відносинах" порушені актуальні проблеми з історії розвитку міжнародних зв'язків українського народу з європейськими країнами, роль національних меншин, проблеми становлення зовнішньої політики України. Разом з тим необхідно зауважити, що післявоєнний період, зокрема 40-і роки, представлений всього кількома статтями. Це також стосується аналізу українсько-румунських політичних, економічних і культурних взаємин на сучасному етапі. Враховуючи, що збірник присвячений науковій діяльності відомої української дослідниці

І.М.Мельникової, на нашу думку, варто було помістити бібліографію праць вченої, хронологічну таблицю основних віх в її житті.

Незважаючи на названі зауваження та побажання, вони, безсумнівно, ні в якій мірі не применшують наукової вартості рецензованого збірника. Наукові статті, розміщені в ньому, є новим словом українських істориків у вивченні складних історичних процесів, які відбувалися в Європі з найдавніших часів до наших днів, і дають можливість з'ясувати місце в них України.

РУМУНСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІДНОСИНИ: ІСТОРІЯ І СУЧАСНІСТЬ (Сату Марє, 1999)

В основу рецензованого наукового збірника наукових праць лягли матеріали міжнародної наукової конференції "Румунсько-українські відносини: історія і сучасність", яка проходила в румунському місті Сату Марє 26-29 листопада 1996 р. Організаторами конференції, в якій взяли участь провідні науковці України, Румунії, Угорщини та Італії, виступили Інститут історії України НАН України, науководослідний інститут Карпатознавства Ужгородського державного університету, Міністерство культури Румунії та Історичний музей повіту Сату Марє. Учасників конференції привітали директор Інституту історії України НАН України академік В.А.Смолій і ректор Ужгородського державного університету професор В.Ю.Сливка.

Матеріали збірника згруповані по трьох тематичних розділах - "археологія", "історія" та "культура цивілізацій". Збірник відкривається узагальнюючою, методологічного характеру статтею академіка Румунської академії наук Александру Зуба "Французький вплив і державний централізм у Південно-Східній Європі", в якій простежуються історичні процеси, що мали місце в європейських країнах після буржуазної революції у Франції кінця XVIII ст. На думку автора, одним із найважливіших наслідків Великої Французької революції був централізм, який "в загальному прагнув до зменшення ролі місцевої специфіки, приймаючи за основу ідею збереження єдності нації" (С.11) Аналізуючи сучасні історичні процеси в Європі, А.Зуб переконаний, що "вся Європа на рубежі століть продовжує залишатися одним регіоном, а тому політичні лідери європейських країн повинні з цим рахуватися. Процесу консолідації повинна сприяти позиція Ради Європи" (С.15).

У розділі "Археологія" поміщені 9 доповідей провідних археологів України, Румунії та Угорщини. Е.А.Балагурі (Ужгород) в статті "Аспекти культурно-історичного розвитку населення Верхнього Потисся в II тис. до н.е." аргументовано довів, що Верхньотиський регіон в ряді етапів стародавньої історії відіграв роль зв'язуючої ланки між Центральною і Східною Європою, маючи особливе значення в період розселення племен у Східно-Карпатському ареалі. Тут в епоху неоліту формувались землеробські культури, які беруть свої витоки в Балкано-Дунайському світі. В силу цього, у Верхньому Потиссі прискорився процес становлення і розповсюдження виробничих форм економіки. Саме тут відбувається переплетення культурних досягнень, вироблених етнічними спільнотами Східної і Південно-Східної Європи (С.63). На думку Е.А.Балагурі, "в складному калейдоскопі етнічної поляризації в Карпато-Дунайському басейні носії культури Гава-Голігради Верхнього Потисся і Прикарпаття займали контактну зону. Вони мали безпосередні відносини з праслав'янською зоною і це відіграло визначальну роль в їх культурно-історичному розвитку в наступних століттях" (С.68).

І.О.Прохненко (Ужгород) запропонував розроблену ним "Карту розповсюдження городищ XII-VIII ст. до н.е. Верхнього Потисся" (С.77-82), яка дозволяє з'ясувати особливості розповсюдження цих пунктів у межах досліджуваного періоду. Дослідник вважає, що на сьогоднішній день можна виділити два регіони компактно розміщених груп пам'яток: городища Кошицької улоговини і межиріччя Серне і Боржави (С.78). Румунський археолог І.Неметі у статті "Пізній гадьштат і латенська епоха зони Карей", на основі знахідок з Саніслеу-Лівади, Пішкольта, Він Веке, Ветіша, Чумешті зробив висновок, що "носії культури Гава-Голігради проживали на північ від річки Муреш ще до появи східно-карпатських елементів" (С.95-100). З пізнього гальштату відомо 12 місцезнаходжень, що датуються серединою V і VI ст. до н.е. Біля 335 р. в цьому регіоні з'являються кельти. Етно-політичні аспекти історії населення Верхнього Потисся I тис. до н.е. - I тис. н.е. підняв у своїй розвідці В.Г.Котигорошко (Ужгород). Дослідження, проведені вченим за останні два десятиліття на території Карпатського ареалу, дали йому можливість припустити, що в кінці IV - на початку V ст. н.е. частина фракійського населення була витіснена в гори, частина знищена, а окремі племена захоплені хвилею переселення. Ймовірно, з цими подіями пов'язана поява не раніше другої половини IV ст. н.е. групи пам'яток карпатських курганів. Запустілі верхньотиські землі тільки з початком VI ст. н.е. поступово заповнюються новим етносом - носіями ранньослов'янської культури, з якими пов'язана середньовічна історія регіону (С.113).

А.Матей та І.Стангу (Румунія) у статті "Житло пізнього періоду переселень із Залеу, Валя Мицей (повіт Селеш)" (С.119-123), на основі дослідження 56 ям, датованих епохами неоліту, бронзи, латенського і римського часів, прийшли до висновку, що на території Лазурь-Пішкольт слов'янське поселення датується другою половиною VII ст. н.е. І.Стангу в змістовній пошуковій розвідці "Нове ранньослов'янське поселення в долині Нижнього Сомеша (Кулгу Марє-Золмедо, с.Кулчу, повіт Сагу Марє)" датує знайдені знахідки останньою третьою VI ст. н.е. і першою половиною VII ст. н.е. (С.127-148).

Найповніше в збірнику представлена історична тематика українсько-румунських відносин. І.Драган (Румунія) в статті "Румунські умовно-титуловані особи на початку XVI ст." доводить, що поряд з "дійсними нобілами" існувала численна категорія титулованих осіб з дещо обмеженим статусом. Становище останніх визначалося тільки у відповідних доменах і зумовлювалося обов'язковістю їх перебування на визначеній території. В окремих випадках вони, за згодою володаря, могли одержати статус "дійсного нобіла". До цієї категорії відносилися також кенези і воєводи. В документах XVI ст. вказана категорія згадується під назвою "nobilis predaalis" (С.157-168).

А.Русу (Румунія) об'єктом свого дослідження обрав Грушівський монастир, який був одним з важливих православних центрів релігії та культури взагалі у Північно-Східній частині Угорського королівства протягом XIV-XVII ст. За участю Сатумарського історичного музею (Румунія) та Ужгородського державного університету протягом 1997-1996 рр. були проведені археологічні дослідження в с.Грушеві (Тячівський район Закарпатської області). Українськими і румунськими археологами були розкопані руїни кам'яної церкви та дерев'яної забудови XVI-XVII ст. Найближчим часом результати цієї спільної археологічної експедиції будуть опубліковані окремим монографічним дослідженням. Окремі українські дослідники, зокрема О.М.Орос (Ужгород) припускають, що на території Грушівського монастиря могла знаходитись перша в Європі друкарня, тобто доводиться, що книгодрукування виникло ще до Івана Федорова (Дет. див.: Орос О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі. - Ужгород.1995). Однак, археологічні

розкопки не підтвердили твердження О.М.Ороса. Дана проблема продовжує залишатися відкритою.

В центрі дослідження М.Діаконеску (Румунія) знаходилася постать до цього часу невідомого мукачівського єпископа Гавриїла, який, на думку автора, постійно відстоював інтереси місцевого русинського населення (С.75-184). Дослідник переконливо довів, що Грушівський монастир в 1530-1550-х рр. мав повну автономію і лише в 1553-1555 рр. у Грушеві документи фіксують появу румунського єпископа.

Церковна тематика піднімається в статті В.І.Фенича (Ужгород) "До питання про історію взаємовідносин між єпископами Мукачева і марамороськими православними центрами (1391-1733 рр.). Вчений констатував, що досить тривалий час взаємовідносини між єпископами Мукачева та іншими православними центрами південнокарпатського регіону були далеко не простими. На це вплинула відсутність чітко визначеного юридичного статусу двох найдавніших осередків православ'я на Закарпатті - Мукачівського монастиря св.Миколая на Чернечій горі та Грушівського монастиря св.Михайла-архангела поблизу с.Апші. Не можна відкидати і той факт, що Ужгородська унія 1646 р. була проголошена в західній частині Мукачівської єпархії, а тому марамороськими православними центрами - Грушівським і Углянським монастирями вона не була прийнята (С.192). В.І.Фенич відзначив, що Мараморощина й надалі продовжувала залишатися серйозним "опонентом" церковної політики мукачівських єпископів, що проявилось, зокрема, в русі за повернення до православ'я (в 40-60-х роках XVIII ст.) та відродженні православної церкви на Закарпатті на початку ХХ ст.

В.І.Ілько (Ужгород) в розвідці "Деякі питання історії Мараморощини доби феодалізму (до середини ХІХ ст.)" зупинився на символіці Марамороського комітату та його п'яти коронних міст, статусі, правовому та соціально-економічному становищі останніх, торкнувшись також деяких питань з історії Грушівського та Углянського монастирів (С.201-212). П.Данку (Румунія) простежив процес заселення русинами території теперішнього повіту Сату Маре протягом ХІV-ХVІІІ ст. Аналізуючи списки кріпаків, П.Данку констатував, що "численність рутенів, які прибули на протязі ХІV ст., була незначною. Впродовж 1565-1574 рр. у комітаті нараховувалась 61 сім'я слов'янського походження, а в 1775 р. - 198 сімей. Рутени (ймовірно, вихідці з Галичини і Волині - М.В., В.М.) заселяли такі села, як Бочкеу, Тарна Міке, Тарна Маре, Валя Саке, Турулунг) (С.214-217).

Окремі статті наукового збірника присвячені визначним постатям української історії. М.І.Блецкан, О.В.Хоменко, Т.Л.Хоменко (Ужгород) в повідомленні "Петро Могила як реформатор церкви" справедливо відзначили, що "митрополит Петро Могила залишиться в історії української церкви як ієрарх справді екуменічного мислення, беззастережно відкритий як Заходу так і Сходу"(С.219). Необхідно погодитись з авторами, що звернення до славної минувшини Києва, екуменічна толерантність перетворює Києво-Могилянську академію на релігійний та культурно-політичний центр Русі, а самого митрополита, молдованина за походженням, на фактичного лідера "руської" нації. Щоправда, навіть в Україні його функція була обмежена переважно православними землями, а в іншій частині митрополії продовжували втримуватись потужні впливи уніатської церкви. Русь залишалася поділеною, і ця проблема надзвичайно непокоїла Петра Могилу аж до його смерті в 1647 р.(С.226).

Постать українського гетьмана Івана Мазепи перебувала в центрі уваги румунського історика Н.Раеляну ("Карл ХІІ і Іван Мазепа в Молдові") та українського вченого В.М.Рички ("Румунський слід Івана Мазепи"). Якщо в першій статті наводяться, як правило, загальновідомі факти, то В.М.Ричка по-новому розмірковує з приводу останніх днів життя українського гетьмана. "Можливо далекоглядний гетьман,

- пише автор, - передбачаючи ворожі помисли своїх недругів, розпорядився перед смертю виготовити дві домовини. Наказавши справжню надійно заховати. Мазепа міг вдатися до інсценізації своєї смерті та поховання в Бендерах, й, перебравшись таємно до Галацу, доживав тут віку ... У цьому зв'язку вельми симптоматичною є і дата смерті Мазепа, що її наводить молдовський хроніст Миколає Костін - 18 березня 1710 р. (!). Відтак український гетьман мав би досить часу для того, щоб надійно залагодити справу зі своїм справжнім похованням, подбавши в такий хитромудрий спосіб про свій вічний спочинок" (С.258). Однак, пошук румунського сліду Івана Мазепа продовжується. Заслуговує на увагу переконання В.М.Рички, що тільки "об'єднання зусиль вчених наших країн (України і Росії – М.В., В.М.)... буде сприяти подальшим науковим пошукам, що дозволить розгадати зрештою таємницю могили Івана Мазепа і поставити останню крапку у цьому, великої інтелектуальної привабливості, історичному детективі".

"Роль і місце німецької колонізації в соціально-економічному і культурному розвитку Карпатського регіону" охарактеризував Г.В.Павленко (Ужгород) (С.276-280), а соціально-економічне та етнополітичне життя Північної Буковини під владою Габсбургів наприкінці XVIII -першій половині XIX ст. В.Є.Задорожний (Ужгород) (С.291-296). Румунський дослідник В.Чуботе у статті "Канонічна візитація Єгерського Римо-католицького єпископа в Угочанському комітаті (1748 р.) наводить відомості про населення 71 парохії, що дає можливість переглянути дані не тільки про релігійну приналежність жителів, а й у більшості випадків про їх національність (С.281-290).

Міжвоєнний період відображений у статтях Р.Сіукеану (Румунія), М.І.Павленка (Київ), К.Букета (Румунія), М.М.Вегеша і В.Л.Боднара (Ужгород), В.В.Марини (Ужгород). Цікавою у всіх відношеннях є стаття М.І.Павленка "Політика уряду Румунії щодо інтернованих частин армії УНР. 1920-1923 рр.", в якій автор ввів до наукового обігу, переважно, нові архівні документи, їх аналіз дозволив ученому стверджувати, що "по-перше, румунська сторона аж ніяк не опікувалася національними інтересами українців, а дбала про власні. Справжньою метою Румунії було прагнення використати українські військові формування у протистоянні з більшовиками, а не сприяти українському державотворенню. По-друге, румунська влада неспроможна була на належному рівні матеріально забезпечити інтернованих, оскільки її економічні і фінансові можливості були істотно обмежені внаслідок лихоліть першої світової війни. Нарешті, для більшості мешканців таборів частіше більш злободенним ставала проблема виживання, аніж політичні міркування"(С.304).

К.Букет (Румунія) у статті "Українські іредентські центри і Румунія (1920-1940 рр.)" називає країни, які в тій чи іншій мірі погрожували суверенітету Румунії. До таких він справедливо відносить Угорщину. Аналогічними іредентськими центрами, на думку вченого, були також Польща, Німеччина і бандерівське крило ОУН, з чим важко погодитись. Після проголошення Карпатської України, твердить автор, сюди перемістився центр українського іредентизму. К.Букет помилково відзначає, не маючи належних аргументів, що А.Бродій, а згодом А.Волошин, бажали одержати дозвіл Гітлера на анексію Буковини та Мараморощини. Автор пише, що, ніби-то, "з цією метою 40 тисяч українських юнаків були включені Г.Гімлером до батальйонів СС"(С.309). Опрацьовані нами матеріали чеських архівів дають право стверджувати, що близько 1000 осіб дійсно проходили військове стажування в Німеччині, однак їх готували до нападу вермахту на Польщу (Дет.див.: Вегеш М. Карпатська Україна 1938-1939 років у загальноєвропейському історичному контексті. -Т.2, -Ужгород, 1997; Стебельський І. Шляхом молодості й боротьби: Спогади, статті, листування, -К.: Смолоскип, 1999). Є всі підстави твердити, що протягом всього міжвоєнного періоду Чехословаччина і Карпатська Україна (в тому числі й ОУН) мали дружні стосунки з

Румунією. Однак, як тільки стало зрозуміло, що ЧСР перестала існувати як держава, Румунія висунула свої вимоги до Угорщини з приводу окремих населених пунктів Закарпаття (С.344).

Румунсько-українські відносини періоду Другої світової війни та після її закінчення відображені в статтях І.Нікуліцу (Румунія) "Адміністративно-територіальний устрій Трансністрії (1941-1944 рр.)" (С.321-341), Д.Сандру (Румунія) "Буковина і Мараморощина в планах української іреденти (1940-1947 рр.)" (С.349-374), І.І.Вовканича, В.В.Марини, І.М.Сюська (Ужгород) "Населення Закарпаття і Східної Словаччини у "Великому переселенні народів" після Другої світової війни: оптація 1945-1947 рр."(С.375-407). І.І.Вовканича "Спільне і особливе в еволюції Чехословаччини, Румунії та інших держав Східної Європи від демократії до диктатури у 1944-1948 рр.: сучасна історіографія" (С.409-428). Українсько-румунські відносини на сучасному етапі знайшли своє досить ґрунтовне відображення в статтях І.Ф.Короля і М.М.Палінчака (Ужгород) "Антитоталітарний рух в Україні і Румунії: загальне і особливе" (С.314-320)., С.В.Кульчицького (Київ) "До історії становлення сучасного українсько-румунського кордону" (С.429-436) і С.В.Віднянського (Київ) "Українсько-румунські відносини у загальноєвропейському контексті" (С.445-452). "Передача Бесарабії і Північної Буковини Радянському Союзу, - відзначав С.В.Кульчицький, - була стопроцентно легітимізована Паризьким мирним договором. Румунія в лютому 1947 р. змушена була укласти його з Об'єднаними Націями, які одержали перемогу у війні. Паризький мирний договір становить ланку в цілісній системі післявоєнного європейського устрою, непорушність якого закріпили Гельсінські угоди" (С.434). У договорі між Україною і Румунією, заключеному 2 червня 1997 р., чітко визнано, що обидві сторони не мають одна до одної територіальних претензій. На думку С.В.Віднянського, "зовнішньополітична стратегія, як України, так і Румунії, спрямована на залучення до процесу європейської інтеграції, широкий розвиток співробітництва з Європейським Союзом та Північноатлантичним альянсом. Тому потреби взаємодії з європейськими та трансатлантичними структурами вимагатимуть подальшої гармонізації українсько-румунських відносин та здатності знаходити ефективні компромісні рішення складних проблем, що заторкають життєво важливі національні інтереси" (С.449-450). Безперечно, від цього тільки виграють обидві держави. М.П.Макара та В.І.Опіярі (Ужгород) з'ясували роль Ужгородського державного університету в розвитку українсько-румунських зв'язків у галузі науки і освіти"(С.459-464).

Культурологічна тематика в рецензованому збірнику представлена працями О.П.Реєнта і О.С.Рубльова (Київ) "Релігійний чинник у формуванні української нації"(С.479-482), Й.А.Пінчука (Київ) "Слов'янство і Україна в концепції кирило-мефодіївця Миколи Костомарова" (С.483- 488), Луки Калві (Італія) "Полемічні праці Михайла Росвігівського-Андрели" (С.489-502), І.Удварі (Угорщина) "Відомості про етнографічну діяльність Гядора Стрипського"(С.513-542), З.Павела (Румунія) "Споріднення в румунських і українських новорічних народних масках" (С.547-556), М.Л.Беленя (Ужгород) "Впливи архітектурних стилів і їх елементів на дерев'яну архітектуру Карпатського ареалу"(С.557-562), І.М.Сенька (Ужгород) "Фольклорний образ опришка українського і румунського народів Г.Пинті" (С.563-572), В.І.Пічкаря і М.І.Талапканича (Ужгород) "З історії розвитку народного одягу на Закарпатті" (С.573-577).

В.С.Чишко (Київ) у статті "Методологічні основи створення біографічного словника "Румуни в Україні" (С.543-546) вніс пропозицію про необхідність збирання біографічної інформації про видатних діячів українського і румунського національного відродження. "У словнику "Румуни в Україні", - відзначає автор, - вперше буде подано

перелік осіб, що були носіями румунської культури й відомі за письмовими історичними джерелами, а також велика кількість біографій румун нової доби, які висвітлюють найяскравіші постаті серед українських румун та румун, що перебували в Україні і за наслідками своєї діяльності спричинили ті чи інші події, що мали непересічне значення для історії й культури України або румун України" (С.544). Безперечно, перше слово тут належить Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки ім.В.І.Вернадського НАН України, який очолює В.С.Чишко.

Високо оцінюючи матеріали, опубліковані на сторінках наукового збірника, хотілося б висловити деякі зауваження загального характеру. Враховуючи той факт, що в збірнику поміщені матеріали на українській, румунській, угорській та англійській мовах, бажано було по закінченні статті подати більш ґрунтовні анотації англійською мовою. На жаль, до цілого ряду, здавалося б, змістовних публікацій, анотації настільки короткі, що не дають можливості збагнути навіть суть статті. Це робить збірник малодоступним для масового читача. У збірнику відсутня єдина уніфікація, численні неточності в поданні прізвищ авторів, стилістичні огріхи тощо. Окремі статті, як українських, так і зарубіжних дослідників, носять описовий, а часом загальновідомий характер, не претендуючи на наукову новизну. І, нарешті, досить неповно представлена культурологічна рубрика.

Незважаючи на вищеназвані недоліки та висловлені побажання, вихід у світ наукового збірника "Румунсько-українські відносини: історія і сучасність" необхідно розцінювати як першу ластівку в налагодженні українсько-румунських наукових стосунків. Обидва європейські народи, в чому переконують матеріали, поміщені в збірнику, мають багату історію і культуру, багатогікове співіснування, яке заслуговує скрупульозного і всебічного наукового висвітлення.

МАТЬОВКА М.П. РУХ НЕПРИЄДНАННЯ В КОНТЕКСТІ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН (60-90-ті РОКИ ХХ ст.) (Ужгород, 1997)

Вийшла з друку праця доцента Ужгородського державного університету М.П.Матьовки „Рух Неприєднання в контексті міжнародних відносин (60-90-ті роки ХХ ст.)” (Ужгород, 1997. – 208 с.). Слід відзначити, що це перше дослідження в Україні, присвячене такому явищу періоду „холодної війни” як Рух Неприєднання. Сформувався він в період боротьби двох наддержав за сфери впливу, в тому числі й у країнах Азії, Африки і Латинської Америки. Відомо, що „холодна війна” супроводжувалась гонкою озброєнь, великими матеріальними витратами та військовими зіткненнями. Не дивлячись на те, що ця епоха на початку 90-х років відійшла в минуле, аналіз і оцінка тих подій має важливе значення для міжнародних відносин кінця ХХ ст.

Рецензована монографія виконана на великому, добре систематизованому фактичному матеріалі. Вона складається із вступу, дев'яти розділів, післямови та двох додатків.

Характеризуючи стан міжнародних відносин у 60-х роках, автор відійшов від традиційного вихваляння „миролюбивої” зовнішньої політики колишнього Радянського Союзу і аргументовано показав його імперську спрямованість і устремління до гегемонії в міжнародних відносинах. На наш погляд, у праці вірно відзначається, що як колишній СРСР, так і США прагнули розширити свій вплив на Азіатський і Африканський континенти, включивши афро-азіатські країни у свої військово-

політичні інституції. Як на мене, виключно вдалим є третій розділ – „Причини, динаміка та наслідки військових конфліктів між країнами-членами Руху Неприєднання”. У ньому проаналізовано військові конфлікти між більш як 45 країнами. При цьому автор не просто перелічує війни, але й аналізує їх причини та наслідки. Він, зокрема, вважає, що головними причинами військових зіткнень між країнами Неприєднання були територіальні претензії та неврегульованість кордонів, релігійна і етнічна нетерпимість один до одного. Одночасно в праці на конкретних прикладах доведено, що не менш вагомою причиною у розпалюванні військової ворожнечі було устремління колишнього СРСР і США до регіональної та субрегіональної домінації.

У рецензованій роботі значна увага приділена ролі країн Руху Неприєднання у міжнародних відносинах на сучасному етапі. Дана проблема розглянута через призму етапів та наслідків співробітництва ООН з країнами Неприєднання. У праці підкреслено, що в післявоєнний період можна виділити три етапи зв'язків ООН з країнами-членами Руху Неприєднання, а саме: 60-ті – перша половина 70-х років; друга половина 70-х – 80-ті роки; 90-ті роки.

Кожний етап автор не тільки називає хронологічно, але і глибоко аналізує. На великому фактичному матеріалі він довів, що спільні дії ООН та країн-членів Руху Неприєднання створили передумови для ліквідації колоніалізму, расизму та апартеїду. Не менш важлива роль ООН і країн Неприєднання, вірно стверджує автор, у врегулюванні військових конфліктів, організації гуманітарної допомоги тощо. У роботі значна увага приділена ролі ООН у розвитку в країнах Азії, Африки та Латинської Америки освіти, науки, культури і спорту. Дослідник вірно відзначив, що саме завдяки тісним зв'язкам з ООН, її відділом ЮНЕСКО афро-азіатські та латиноамериканські країни досягли помітних успіхів у вищезазначених галузях.

У центрі уваги рецензованого дослідження знаходилось і питання економічного та науково-технічного співробітництва країн Неприєднання. Автор наводить великий статистичний матеріал для підтвердження тези про те, що різносторонні економічні зв'язки були взаємовигідними. Вони сприяли розширенню виробництва, підвищенню продуктивності праці, налагодженню зв'язків між підприємствами тощо.

Надзвичайно змістовним є розділ, присвячений регіональному співробітництву країн-членів Руху Неприєднання в рамках АСЕАН. Теоретичний підхід автора до проблеми регіонального співробітництва заслуговує високої оцінки. М.П.Матьовка спирається на комплекс перспективних форм взаємозв'язків. Не відокремлюючи один від одного, він переконливо довів, що для реформ і економічного прогресу необхідним є розумний державний контроль над інвестиціями і виробництвом в цілому. Це переконливо довели економічні „тигри” другої половини ХХ ст. – країни-члени АСЕАН.

Робота містить два додатки, які носять довідковий характер.

Зрозуміло, що книга не позбавлена окремих огріхів. Вони містяться в тексті на деяких сторінках. Крім цього, доцільно було більш конкретно зупинитися на проблемі ролі країн Неприєднання в розбудові нового міжнародного економічного порядку рівно як і його еволюції в умовах одно полярних міжнародних відносин.

В цілому ж монографія М.П.Матьовки являє собою серйозне наукове дослідження з проблеми міжнародних відносин другої половини ХХ століття.

СПЕЦІАЛЬНІ ІСТОРИЧНІ ДИСЦИПЛІНИ: ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА МЕТОДИКИ.

Число 5. Історіографічні дослідження в Україні. Випуск 10.

Об'єднаний випуск. Збірки наукових праць на пошану академіка Валерія Андрійовича Смолія (з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження): у двох частинах. – Частина перша: Джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни (К., 2000)

Спільними зусиллями науковців Інституту історії України НАН України та вчених провідних вузів країни побачив світ унікальний двотомник наукових праць, присвячений академіку Валерію Андрійовичу Смолію з нагоди 25-річчя наукової діяльності та 50-річчя від дня народження. У передмові до цього видання його упорядники М.Дмитрієнко і Ю.Пінчук відзначили, що ім'я В.А.Смолія «добре відоме як українським науковцям, так і колегам-дослідникам з багатьох країн світу завдяки ґрунтовним науковим студіям, які вирізняються новизною порушених проблем, оригінальним стилем викладу, високим методологічним та теоретичним рівнем, ґрунтовною джерельною базою» [С.5].

Двотомник відкривається статтею члена-кореспондента НАН України О.П.Ресента «Завжди у пошуку нового (академіку В.А.Смолію – 50)», в якій стисло простежено життєвий шлях ювіляра, основні віхи його наукової, культурної і громадсько-політичної діяльності. «Так склалося, що науковий інтерес В.А.Смолія, – відзначив Олександр Ресент, – визначився відразу і назавжди – це середньовічна історія України – доба, в якій водночас переплелися героїзм і трагедія, злет духу народу, що творив свою культуру, відбувся останній, найвищий сплеск національних і державотворчих зусиль перед століттями поневолення, денационалізації й розпорошення українства» [С.9]. Серед численних праць В.А.Смолія фундаментальністю відзначаються монографії «Формування соціальної свідомості народних мас України в ході класової боротьби. Друга половина XVII–XVIII ст.» (1985), «Богдан Хмельницький. Соціально-політичний портрет» (1993, друге видання 1995. – співавтор – В.С.Степанков), «Українська державна ідея XVII–XVIII століття: проблеми формування, еволюції, реалізації» (1997. – співавтор – В.С.Степанков), «Українська національна революція XVII ст. (1648–1676 рр.)» (1999. – співавтор – В.С.Степанков) та багато ін. Необхідно погодитись з О.П.Ресентом, що ці праці «стали помітним явищем вітчизняної історіографії та культурного життя в країні, дістали визнання громадськості» [С.14].

В.А.Смолій – визначний координатор і організатор розвитку історичних досліджень, завдяки якому налагоджуються та зміцнюються міжнародні наукові зв'язки. Роль свосвідного інформаційного мосту виконує очолюваний ним «Український історичний журнал», який змінив не тільки зовнішній вигляд, але і внутрішній зміст. Валерій Андрійович створив власну історичну школу, до якої належать відомі тепер вчені В.С.Степанков, О.Ф.Сидоренко, В.М.Ричка, П.М.Сас, О.І.Гуржій, В.О.Щербак та багато інших. Саме в цих особистостях історична школа академіка В.А.Смолія знайшла не лише гідних adeptів та інтерпретаторів, а перш за все талановитих дослідників, здатних на самостійний пошук перспективної наукової проблематики з досить високим евристичним потенціалом [С.16].

О.П.Ресент відмітив, що нові грані особистості В.А.Смолія розкрились в період його діяльності на посаді віце-прем'єр-міністра України з питань гуманітарної політики (1997–1999). Висока державна посада вимагала не лише знання механізму виконавчої влади в такій складній сфері, але й вироблення виправданих, обґрунтованих, зважених рішень, спрямованих на перспективу. Та це не вплинуло на кредо В.А.Смолія, який послідовно проводив лінію на гуманізацію суспільства, створення такого соціокультурного, міжетнічного, міжконфесійного клімату, який максимально відповідав би інтересам і держави і кожної людини, гармонізував стосунки між ними.

Сьогодні В.А.Смолій – директор Інституту історії України НАН України – найпрестижнішого наукового центру історичних досліджень в державі. Його багаторічна наукова і культурно-політична діяльність високо оцінені Українською державою. В 1996 р. В.А.Смолій нагороджений «відзнакою президента України», 1998 р. йому присвоєно почесне звання Заслуженого діяча науки і техніки України. За видатні успіхи у науковій, громадській та державній діяльності В.А.Смолій удостоєний високої державної нагороди ордена Ярослава Мудрого V ступеня та церковного ордена Св. Володимира [С.18]. Сьогодні ювіляр сповнений творчих задумів і переконаний, що лише наполегливою працею можна досягти нових рубежів, допомогти нашій державі посісти гідне місце у світовому співтоваристві.

Матеріали першої книги розміщені в рубриках «Проблеми українського середньовіччя: джерела», «Фалеристика та сфрагістика», «Кодикологія, архівознавство та документалістика», «Генеалогія та іконографія», «Геральдика та атрибутика», «Міста України: джерела, історія, пам'ятки», «Історичні постаті: вчені, краєзнавці». Відзначимо, що всі статті є помітним явищем в українській історіографії, порушують актуальні проблеми історії та спеціальних історичних дисциплін.

Не випадково, що збірник відкривається рубрикою «Проблеми українського середньовіччя: джерела», адже саме історія середньовіччя – головна проблематика численних праць В.А.Смолія. Валерій Степанков у статті «Універсали та накази Богдана Хмельницького як джерело вивчення функціонування державних органів влади у середині XVII ст. (1648–1657 рр.)» слушно зауважив, що «саме документи гетьмана набувають виняткової цінності, оскільки дозволяють у головнішому досягти адекватного та всебічного відтворення з оптимальною повнотою реальних об'єктивних процесів, явищ і фактів минулого» [С.20]. Саме універсали містять унікальну інформацію про розробку й прийняття Б.Хмельницьким на початку революції 1648–1676 рр. «Статей про устрій Війська Запорозького». Найповніше зміст наказів і універсалів дозволяє з'ясувати повноваження гетьманської влади. Встановлено: до початку революції колективна воля козацької спільноти не лише ставала зобов'язуючою владною санкцією, але й помітно відчужувала індивідуальну суверенність посадових осіб – гетьмана і старшин, котрі виступали виконавцями волі Війська Запорозького. В.Степанков довів, що «аналіз універсалів і наказів спростовує поширену в польській, єврейській і частково українській історіографіях думку про особисту причетність Богдана Великого до вчинених погромів і винищення польського, єврейського й частки українського населення влітку й восени 1648 р.» [С.23]. Проаналізувавши цілу низку універсалів і наказів Б.Хмельницького, автор підсумував, що вони «становлять собою цінне джерело для вивчення процесу розбудови національної держави у 1648–1657 рр.» [С.30].

Відомий дослідник стародавньої історії України член-кореспондент НАН України Микола Котляр історію міжнародних відносин підняв у статті «Галицько-Волинська Русь і її західні сусіди в XIII столітті» [С.32–42]. Автор зробив спробу простежити договірні відносини галицьких князів із західними сусідами в XIII ст.: Польщею, Мазовією, Литвою і Ятвяжською землею. Юрій Мицик опублікував статтю «Про

видання «Українського жіночого дипломатарія доби Гетьманщини» [С.42–53]. Дослідник опублікував 9 нових архівних документів, які зберігаються в Інституті рукопису Національної бібліотеки України ім.В.І.Вернадського. Скрупульозний їх аналіз дозволив Ю.Мицику стверджувати, що «жінки з шляхетських та козацьких родин, особливо дружини представників вищої української політичної еліти, мали значний вплив на суспільне життя» [С.43]. Такими яскравими постатями були Ганна Хмельницька, Мотря Кочубей та багато інших.

В центрі уваги Ярослава Дзири була «Палеографія «Реестру всього війська Запорізького 1649 року» – видатна пам'ятка живої української мови середини XVII століття» [С.53–81]. На думку автора, козацький «Реєстр» 1649 року чи не перша серйозна пам'ятка живої національної мови, в якій за півтора сторіччя до Івана Котляревського зафіксовано понад п'ять тисяч добірних, вишуканих слів рідної мови, її історичний дух. Він засвідчив багатовікове існування неповторної національної звукової системи, відображеної в сотнях дохристиянських імен [С.73]. Заслужують на увагу додатки до статті Я.Дзири – «Зауваження стосовно правил і практики археографічного видання «Реестру Війська Запорозького», здійсненого «Науковою думкою» 1995 р. та інших академічних видань цього ж видавництва», «Графічне зображення характерних літер Реестру», «Найпоширеніші прізвища Реестру». Найпоширенішими чоловічими іменами реєстру були – Іван, Василь, Федір, Степан, Грицько, Михайло, Семен, Андрій, Яцько... Найулюбленіші жіночі імена цієї ж доби: Марія, Ганна, Настя, Ганка, Катерина, Йовдоха, Тодоська, Параска тощо [С.81].

Із статті Івана Дзири «Тематика козацьких літописів Лівобережжя середини – другої половини XVII ст.» [С.81–100] видно, що загалом розмаїта тематика літописних творів 30–80-х рр. XVIII ст. містить цікаві джерельні матеріали і служить важливим об'єктом для дослідження процесу переходу історичних знань в науку на Україні протягом XVIII ст. На думку автора, провідне місце в історико-літературних творах 30–80-х рр. XVIII ст., складених на території Лівобережної України, займає військово-політична тематика, що було природно для цієї епохи й відповідало рівню розвитку національної історичної науки. З іншого боку це обумовлювалося не лише характером історіографії, а й бурхливими подіями національно-визвольної війни, руїни, Північної та російсько-турецької воєн першої половини XVIII ст., які закривали собою інші прояви національного життя. І.Дзира проаналізував «Короткий опис Малоросії», «Лизогубівський літопис», «Чернігівський літопис», «Зібрання історичне», «Короткий опис про козацький малоросійський народ» та ін.

Великий фактичний матеріал поміщений у статті Сергія Хведчені та Романа Качана «Українські православні монастирі: деякі аспекти заснування» [С.100–114]. На переконання авторів, одна з найбільших святинь Київської лаври – Феодосієва печера була створена одразу ж після 1051 р. і ця дата, безумовно, може вважатися роком заснування монастиря [С.101]. З цього часу бере початок місіонерська діяльність Києво-Печерської лаври, діяльність якої співпадає з чотирма історичними періодами:

Домонгольський (XI–XII ст.).

Удільний (XIII–XV ст.).

Польський (XVI–XVII ст.).

Синодальний (XVIII–XIX ст.).

Автори проаналізували 38 монастирів, виникнення яких було пов'язане з Києво-Печерською лаврою (Любський Антонієвський, Сятогорський, Корецький Троїцький та ін.). С.Хведченя і Р.Качан стверджують, що «протягом усього періоду існування Руської православної церкви на просторах України-Руси тривав інтенсивний процес заснування, зростання та наступального розвитку розгалуженої монастирської культури з усіма притаманними їй культурними, духовними та матеріальними явищами. Цей

процес яскраво і плідно позначився на становленні всієї східноєвропейської цивілізації. Монастирі, виникнення яких пов'язане з іменем Києво-Печерської лаври, стали осередками духовності, літератури та мистецтва, а її місіонерська діяльність упродовж восьми століть займає визначне місце в розвитку вітчизняної культури» [С.113].

Розділ завершує стаття Дениса Тоїчкіна «Холодна зброя як складова комплексу українського козацького озброєння XVII ст.: особливості та проблеми формування» [С.115–128]. Правий автор, коли констатує, що «на формування історичної своєрідності національної військової справи наклало відбиток особливе геополітичне становище України – між Європою, Кримським ханством та Росією, це сприяло створенню в країні умов для надбання унікального бойового досвіду, заснування передової військової тактики з використанням найбільш прогресивних на той час видів озброєння» [С.115]. Холодною зброєю називаються всі типи наступального озброєння, бойове застосування якого не пов'язане з використанням вибухових речовин і дія якого базується на прикладанні м'язових зусиль воїна. Д.Тоїчкін охарактеризував кілька видів холодної зброї, які в XVII ст. побутували на території України – шабля, меч, спис, булава, пірнач, келеп (чекан). Автор підкреслив, що «становлення характерного озброєння і оснащення зумовлене всім попереднім історичним розвитком озброєнь на даній території, спадкоємністю форм різних типів зброї, яка в XVII ст. набула певних характерних рис та особливостей» [С.126].

У розділі «Фалеристика та сфрагістика» поміщені статті Марії Дмитрієнко, Віталія Перкуна та Оксани Пархоменко. М.Дмитрієнко у статті «Відзнаки Президента України в системі державних нагород» [С.130–153] підсумувала, що на початок 2000 р. система Президентських відзнак складалась з таких нагород: відзнака «Герой України» – орден «Золота Зірка і орден Держави», «Орден князя Ярослава Мудрого» – 5 ступенів; орден «За заслуги» – 3 ступені; «Орден Богдана Хмельницького» – 3 ступені; «За мужність» – 3 ступені; «Орден Княгині Ольги» – 3 ступені; 2-і медалі та відзнака «Іменна вогнепальна зброя». В нагородному полі були задіяні та успішно функціонували 23 знаки – 6 орденів, 2 медалі та одна речова відзнака у вигляді вогнепальної зброї [С.149]. Безперечно, що утворена за роки незалежної України система власних нагород стала невід'ємним атрибутом державності та суверенітету.

В історіографічному плані написана стаття В.Перкуна «Печатки православних інституцій та духівництва» [С.153–168]. В основу статті лягли матеріали Державного архіву Вінницької області, а в хронологічному відношенні береться період XIX – першої третини XX ст. Автор відзначив, що у другій половині XIX ст. печатки переважно були сажові, зрідка – чорнильні та фарбові. Останні домінують з початку XX ст. Осібно стоять печатки духівництва. Церковні старости мали сфрагіси із зображенням двох ключів, а на печатці брацлавського протоієрея міститься гербова емблема. Усі печатки мали округлу та овальну форму. Церковні печатки застосовувались переважно у церковному діловодстві. Печатка перебувала також в центрі уваги О.Пархоменко – «Сфрагістика в комплексі СІД» [С.169–176].

Розділ «Генеалогія та іконографія» відкривається статтею Людмили Маркітан «Іконографія в системі СІД» [С.178–191]. Простеживши становлення іконографії як науки, Л.Маркітан відзначила, що «середньовічна ікона – це особливий світ: поетичний і фантастичний, сповнений містикою, символікою, урочистою та одухотвореною піднесеністю. Тут відображалися загальнолюдські, універсальні для того часу, гуманістичні ідеї і засади християнства та своєрідні форми і стиль художнього впливу» [С.188]. Олена Суховарова-Жорнова опублікувала статтю «Історичні портрети кінця XVII–XVIII ст. в збірці Національного музею історії України: іконографічний огляд» [С.201–218], акцентуючи увагу на галереї портретів, яку складають значні історичні особи: Богдан та Юрій Хмельницький, Петро Дорошенко, Павло Тетеря, Іван

Скоропадський, Іван Самойлович, Павло та Данило Полуботки, Іван Мазепа, Данило Апостол. Валерій Томазов дослідив генеалогію роду Патонів [С.191–200].

Розділ «Геральдика та атрибутика» представлений статтями Ярослави Іщенко «Використання історичної геральдичної спадщини в гербах радянської доби» [С.220–246], Миколи Омельченка «Зовнішні атрибути Криму (1918–1922 рр.)» [С.247–258], Василя Ульяновського «Предмети і символ «царства» Самозванця: трон, корона, ризи, монети і медалі» [С.259–277], Анатолія Морозова і Валентина Лазуренка «Церемоніал прийому іноземних гостей в Чигирині за часів Богдана Хмельницького» [С.278–282]. Остання із вищеназваних насичена величезним фактичним матеріалом, основана на майже невідомих фактах. А.Морозов і В.Лазуренко підсумували: «Церемоніал прийому іноземних гостей, який склався в Чигирині – столиці Української Козацької держави Богдана Хмельницького – є переконливим свідченням того, що у другій половині XVII століття на світовій арені постала самостійна держава, з думкою якої рахувались майже всі держави Східної Європи. Ведення Хмельницьким широко розгалуженої міжнародної діяльності, наявність дипломатичних стосунків з багатьма державами – листування з ними, укладення угод, обмін посольствами – свідчення входження України в русло міжнародної політики» [С.282].

Великим за обсягом є розділ «Кодикологія, архівознавство та документалістика», який включає 8 статей. Геннадій Боряк у статті «Проблеми укладання археографічного реєстру національної архівної спадщини України» [С.284–313] всю сукупність архівної спадщини поділив на три великі масиви: 1) матеріали українські за походженням; 2) матеріали спільної спадщини; 3) матеріали, що стосуються України. Характерні риси сучасного стану проблеми доступу до архівної документної та документалістської інформації розглядаються в двох аспектах: ідеологічному і професійному. У розділі також поміщені змістовні статті Олени Гальченко «Бібліопегістика – спеціальна історична дисципліна про історію, техніку та мистецтво оздоблення оправи» [С.313–322], Ніни Слончак «Відеодokumentалістика – як історичне джерело» [С.322–325], Лариси Яковлевої «Наукове співробітництво Інституту історії України НАН України та Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України 90-х рр. XX ст.» [С.326–336], Олексія Ждановича «Історична інформація в Інтернет» [с.336–347], Олександра Лисенка «Радянські документи про релігію та церкву в Україні у період II світової війни: джерелознавчий аспект проблеми» [С.347–362], Любові Дубровіної «Кодикологія як спеціальна історична дисципліна, її об'єкт, предмет, методи і перспективи досліджень в Україні» [С.362–377], Станіслава Кульчицького «Таємниця тридцять сьомого року (Проблема джерел)» [С.378–395].

Дві статті вміщені в рубриці «Міста України: джерела, історія, пам'ятки». Академік НАН України Петро Тронько і Ярослав Верменич у статті «Типи і типові ознаки історичного міста: проблеми дослідження і охорони спадщини» [С.397–408] справедливо відмітили, що «нерозробленість теоретичних проблем містознавства в Україні впливає насамперед з її багатовікової бездержавності і розчленованості» [С.397]. Необхідно погодитись з твердженням дослідників, що одними з найважливіших у методологічному відношенні і водночас найменш розробленими є проблеми типології історичних міст, особливо у практичному контексті, в плані визначення цінності об'єктів, що потребують першочергової уваги. Автори виділили окремі групи історичних міст, залишки яких дійшли до нашого часу: 1) античні міста Північного Причорномор'я; 2) міська спадщина Київської Русі; 3) міста, які виникли після татарського вторгнення 1239–1242 рр. і почали інтенсивно розвиватися з переходом під зверхність Литви; 4) «сплановані» міста півдня України, при будівництві яких було передбачено розміщення громадських центрів, виділення земель для стратегічних і виробничих споруд, розчленування житлової зони широкими вулицями

тощо. На думку авторів, «лише копітка робота по дослідженню, охороні, примноженню історичної спадщини гарантує від перетворення наших міст у безликі нагромадження стандартних споруд, продовжує їх життя у часі і в просторі» [С.407]. Чимало актуальних думок висловив Вячеслав Горбик у статті «Проблеми і завдання підготовки багатотомного «Зводу пам'яток історії та культури України» [С.408–416].

Першу книгу двотомника наукових праць, присвяченого академіку В.А.Смолюю, завершує рубрика «Історичні постаті: вчені, краєзнавці», в якій поміщені статті Володимира Захарова «Віктор Олександрович Романовський (1890–1971)» [С.418–440], Миколи Варварцева «Італійський просвітитель Джовані П'єтро В'єссе та його подорожні студії України 1816–1817 рр.» [С.440–449].

ПРОФЕСОР ШТЕРНБЕРГ ЯКІВ ІСАКОВИЧ (ДО 70-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ). БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (Ужгород, 1994)

18 жовтня 1995 року Ужгородський державний університет відзначатиме 50-річчя з часу свого заснування. Це своєрідний ювілей не тільки єдиного вузу в краї, але й значна подія в історії всього Закарпаття, бо ця кузня висококваліфікованих кадрів підготувала для народного господарства, освіти, науки, культури і охорони здоров'я тисячі спеціалістів різного профілю. І сьогодні добрим словом згадуємо тих, хто був біля джерел його становлення.

Серед них і доктор історичних наук, професор Яків Ісакович Штернберг, який чимало зусиль доклав для розвитку історичного факультету, організації краєзнавчої роботи та налагодженні зв'язків між науковцями України, Росії та Угорщини. Як зазначає один із його учнів доцент Іван Олександрович Мандрик, більшість публікацій Я.Штернберга витримують випробування часом, продовжують нести глибокий науковий, культурний, гуманістичний смисл. Вони є добре відомими не лише на Україні, а й за її межами - особливо в Угорщині та Росії. При цьому оригінальними були не лише тематика, але і її джерельна основа. Учений Штернберг володів даром відкривача, заради встановлення істини він перелопачував гори літератури. Завдяки його зусиллям науковій громадськості стали відомі багато сторінок історичного минулого народів Карпатського регіону, оригінальні джерела, а в Ужгородському державному університеті почалися дослідження минулого Угорщини. Так характеризує О.І.Мандрик постать Я.І.Штернберга у передмові "Подвижник науки" до бібліографічного покажчика "Професор Штернберг Яків Ісакович", який виданий у цьому році в Ужгороді за рішенням Ученої ради історичного факультету під грифом Міністерства освіти України, Ужгородського державного університету та Наукової бібліотеки вузу до 70-річчя від дня народження вченого.

Тут же вміщено і короткий нарис кандидата історичних наук, співробітника Центру гунгарології при УжДУ Калмана Шовша про дослідника історії, засновника професійної угорської історіографії на Закарпатті після Другої світової війни і одноразово її найбільш визнаним представником.

За задумом укладачів посібника - провідного спеціаліста наукової бібліотеки УжДУ Олени Дем'янівни Закривидороги, доцента істфаку Івана Олександровича Мандрика, завідуючої довідково-бібліографічним відділом наукової бібліотеки УжДУ

Лариси Олександрівни Мельник, небіжчика, колеги Я.І.Штернберга, професора Михайла Васильовича Трояна та кандидата історичних наук, наукового співробітника Центру гунгарології при УжДУ Калмана Шовша - оця праця повинна представити широкому загалу читачів науковий доробок ученого з 1951 до 1992 рр., включаючи також посмертні видання та літературу про життя, наукову, педагогічну та громадську діяльність професора Я.І.Штернберга.

Укладачі використали чимало джерел - фонди Наукової бібліотеки університету, картотеку газетно-журнальних статей, матеріали з особистої бібліотеки вченого, бібліографічні покажчики, що були підготовлені при житті вченого та його участі. Велику допомогу в підготовці подали син вченого Ілля Якович Штернберг, дочка Вероніка Яківна Парсамова, член Спілки письменників України та Угорської письменницької організації Юрій Васильович Шкробинець, відповідальний за випуск цього видання директор Наукової бібліотеки УжДУ Олена Іванівна Почекутова.

Усі дані систематизовані у чотирьох розділах, які подають: опубліковані праці, рукописи, літературу про життя, наукову, науково-організаційну та громадську діяльність, бібліографічні та довідкові матеріали про Я.І.Штернберга.

У покажчику подано 51 статтю про життя, наукову та громадську діяльність вченого, зареєстровано 347 позицій наукових праць. Це перш за все монографії, статті, навчальні та методичні посібники для шкіл з угорською мовою навчання, рецензовані та редаговані ним праці тощо. Крім того, після опису відповідних робіт, переважна більшість яких укладачами переглянула де візу, подано бібліографію рецензій на праці науковця. Опис усіх праць поданий у хронологічному порядку з виділенням років видання, а в рамках кожного року - в алфавітному - спочатку українською чи російською мовами, а відтак - угорською. Щоб довідник був більш доступним для широкого загалу, подані публікації угорською мовою паралельно перекладені українською. Однак нам вбачається, що варго було зробити переклад угорською мовою всіх позицій, поданих українською і російською мовами.

Бібліографічний покажчик підготовлено у відповідності до вимог і правил таких видань. Крім згаданих розділів, у ньому є допоміжний апарат - іменний покажчик, покажчик співавторів, список скорочень, додатки.

Чимало зусиль доклали всі причетні до цього видання, щоб воно було повним, ґрунтовним, відповідало вимогам сучасної бібліографічної справи, розкрило широту і багатогранність як наукового доробку професора Я.І.Штернберга, так і його діяльність як педагога і громадського діяча, а також, щоб ця корисна і потрібна, на наш погляд, праця була доступна і стала надбанням широкого читацького загалу - від студента, аспіранта, науковця, вчителя, до всіх, хто цікавиться українсько-угорсько-російськими зв'язками та питаннями краєзнавства. Ми впевнені, що покажчик займе гідне місце серед видань такого типу. Це ще одна підмога і орієнтир у великому інформаційному просторі сьогодення. Однак хотілося б відзначити, що одна ластівка весни не робить. А тому цей покажчик мав би започаткувати серію таких видань про відомих науковців нашого університету і в першу чергу П.Лінтура, М.Лелекача, Ю.Ковача, Ф.Потушняка, М.Трояна, І.Туряницю, Д.Чепура та інших.

Слід також відзначити, що велика і неоцінима праця укладачів не змогла б вийти у вигляді цього необхідного видання - покажчика, якби не подав матеріальну допомогу Ужгородський філіал акціонерного банку "ІНКО", який очолює Михайло Іванович Юрик.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. У ВИРІ ПЕРШОГО НАУКОВОГО ВИПРОБУВАННЯ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАХИСТУ КАНДИДАТСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ. ЧАСТИНА ПЕРША. (Івано-Франківськ: Пік-лайн, 2005)

В один із серпневих днів 1953 року у службовому кабінеті Інституту суспільних наук АН УРСР в м. Львові, директор цієї академічної установи професор Іван Петрович Крип'якевич – відомий історик України – вів розмову з молодим істориком про перспективи розвитку історичної науки.

Співрозмовником професора був директор винниківської середньої школи робітничої молоді Володимир Васильович Грабовецький.

Після годинної співбесіди професор Іван Крип'якевич запропонував Володимирі Грабовецькому посаду наукового співробітника відділу історії України Інституту суспільних наук АН УРСР.

Довідавшись, що Володимир Грабовецький під час спеціалізації з історії України на історичному факультеті Львівського держуніверситету починав свої студії про життя і діяльність колишнього свого земляка, легендарного героя Карпат Олексія Довбуша, професор порадив В.Грабовецькому обрати темою свого дослідження історію селян Прикарпаття другої половини XVII ст., щоб глибше зрозуміти піднесення опришківського руху в першій половині XVIII ст. під проводом Олексія Довбуша, його попередників і наступників.

Минуло два роки. Володимир Грабовецький зумів підняти велику кількість першоджерел, переважно з архівних гроцьких актів, опрацювати спеціальну літературу і на їх основі завершити підготовку своєї кандидатської дисертації на тему: „Селянський рух на Галицькому Прикарпатті в другій половині XVII ст.”. Ця проблема була зовсім не вивчена на той час в українській історіографії.

Дисертація обговорювалась на засіданні відділу історії України 30 грудня 1957 року і була рекомендована Вченою радою Інституту суспільних наук АН УРСР до захисту. 17 квітня 1958 року відділ феодалізму Київського інституту історії АН УРСР ще раз обговорив дисертацію і рекомендував її до захисту.

Пам'ятним для Володимира Грабовецького був день 2 липня 1958 року, коли на спеціалізованій Вченій Раді Інституту дисертація була успішно захищена.

Приємно, що в обговоренні дисертації В.В.Грабовецького брали участь провідні тодішні українські науковці історії України. Вони високо оцінили працю молодого вченого. Ось їх слова. Доктор історичних наук, професор В.О.Голобуцький (офіційний опонент) говорив: „В.В.Грабовецький подав нову і оригінальну, оперту на твердий документальний ґрунт роботу, яку можна вважати за цінний внесок в українську історіографію”.

Другий офіційний опонент кандидат історичних наук К.І.Стецюк визнала, що „дисертація, в цілому, складає хороше враження і є певним вкладом в історичну науку”. Високу оцінку праці В.Грабовецького дав кандидат історичних наук І.Д.Бойко: „В мене враження, що в особі Володимира Васильовича ми маємо на історичному фронті войовничого опришкіяна, який подарує нам не одну роботу”. Кандидат історичних наук О.М.Апанович сказала: „Дисертація Володимира Васильовича Грабовецького належить к числу тих рідких щасливих работ, в которых трудно найти недостатки”. Кандидат історичних наук Ф.П.Шевченко визнав: „В цілому робота дуже цікава”. А кандидат історичних наук О.С.Компан так оцінила роботу: „Щодо моєї думки про дисертацію, взагалі вважаю, що дисертант дуже вміло справився зі своєю темою і має право на звання кандидата історичних наук”.

Це був підсумок першого наукового випробування, світанок наукового злету молодого вченого Володимира Грабовецького на широких просторах української історіографії, яку, правда, сковувала комуністично-партійна ідеологія тих нелегких 50-х років ХХ століття.

Але пройшло півстоліття і ми вправі констатувати, що оцінка тодішніх представників Київської академічної школи, дана на зорі наукової діяльності Володимира Грабовецького справдилася. Він протягом наступних десятиліть ХХ і початку ХХІ ст. опублікував понад 1000 наукових і науково-популярних праць, в тому числі 38 фундаментальних монографій, і зайняв провідне місце в дослідженнях середньовічної і нової історії України.

І зовсім не випадково, до того ж дуже своєчасно саме один із учнів прикарпатської історичної школи, засновником якої є Володимир Грабовецький, Віталій Богданов виявив у персональному фонді Державного архіву Івано-Франківської області матеріали, а точніше стенограму засідання Вченої Ради Інституту історії АН УРСР від 2 липня 1958 року, де захищалася дисертація В.Грабовецького. Молодий дослідник впорядкував ці матеріали і публікує окремим виданням, з тим, щоб донести до сучасного читача перші помітні наукові дослідження В.В.Грабовецького. Такі публікації потрібні, адже вони є повчальними для майбутніх молодих дослідників історії України.

ГРАБОВЕЦЬКИЙ В. У ВИРІ ДРУГОГО НАУКОВОГО ВИПРОБУВАННЯ. ЗА МАТЕРІАЛАМИ ЗАХИСТУ ДОКТОРСЬКОЇ ДИСЕРТАЦІЇ. ЧАСТИНА ДРУГА. (Івано-Франківськ: Пік-лайн, 2005)

Справді, у 60-ті роки минулого століття не легко було домогтися захищати навіть кандидатську дисертацію. А тут – докторська, до того ж, кандидат на таке високе звання був вихідцем з Галичини, та ще й безпартійний науковець. Ним виявився уродженець Довбушевого краю Володимир Васильович Грабовецький – згодом відомий історик України, в тому числі Прикарпаття. Пристрасна любов до історії України, а особливо рідного краю – його героїчного минулого – в юності вабила Володимира Грабовецького.

Особливо цікавила молодого науковця легендарна історична постать його земляка Олекси Довбуша, яка з материнським молоком увійшла у душу маленького гуцула. Він ще в студентські роки нагромадив частину матеріалу з Довбушевої тематики, а ставши в 1953 році науковцем академічної установи, вирішив в цілому досліджувати опришківський рух XVI-XIX ст., який засвідчував витoki національно-визвольних змагань на західноукраїнських землях.

Протягом 50-60-х років ХХ століття молодий вчений поринув у архіви України, Польщі, Молдовії і виявив там значну кількість нових документів, на основі яких підготував свою кандидатську, а згодом – докторську дисертацію з історії селянства Прикарпаття та опришківського руху. У тих 50-60-х роках київські історики досліджували історію Запорозького козацтва, гайдамацький рух і підтримували Володимира Грабовецького в його опришківській тематиці. Фактично, наукова проблематика в козаччини, гайдамаччини, опришківства вивчалась в комплексі наукових досліджень вчених Києва. Львівський напрям у цій проблематиці успішно продовжував у дослідженнях під проводом свого наставника академіка Івана Крип'якевича Володимир Грабовецький.

Внаслідок тодішніх комуністично-партійних ідеологічних постанов ці питання народних рухів на Україні періоду середньовіччя і нового часу подавались під ширмою класової боротьби. Пристрасному дослідникові Володимирі Грабовецькому вдалося опублікувати протягом 50-60-х років ряд наукових і науково-популярних праць з історії опришківського руху в різних тогочасних журналах і пресі. Нарешті, своєрідним підсумком цих досліджень стала фундаментальна монографія „Антифеодальна боротьба Карпатського опришківства XVI-XVII ст.” (1966), в якій узагальнено цю проблему. Монографія була подана на захист докторської дисертації в Київський державний університет імені Т.Г.Шевченка.

В цьому Володимира Грабовецького підтримали провідні тодішні українські історики: академіки І.П.Крип'якевич, М.І.Супруненко, члени-кореспонденти І.О.Гуржій, Ф.П.Шевченко, доктори історичних наук В.О.Голобуцький, В.А.Жебокницький, В.А.Маркіна, М.А.Рубач, Ф.Є.Лось, К.І.Стецюк, О.С.Компан, М.І.Марченко, П.Лавров (Київ), Д.Л.Похилевич (Львів), І.Г.Шульга, М.М.Кравець (Вінниця), І.К.Рибалко (Харків), Д.П.Пойда (Дніпропетровськ).

30 вересня 1968 р. на історичному факультеті Київського державного університету відбувся захист докторської дисертації Володимира Грабовецького. У своїх виступах, як офіційні, так і не офіційні опоненти дали високу оцінку дисертації. Так, член-кореспондент АН УРСР І.О.Гуржій говорив: „Праця В.В.Грабовецького – результат довголітньої дослідницької роботи автора і є важливим внеском в історіографію. Це перше узагальнююче дослідження багатовікової історії опришківства на західноукраїнських землях”. Другий офіційний опонент доктор історичних наук І.Г.Шульга сказав: „Дослідження В.В.Грабовецького – перше велике узагальнення найбільш активної форми селянського руху на західноукраїнських землях протягом ряду століть – значний вклад в сучасну історіографію”. Третій офіційний опонент Ф.П.Шевченко відзначив: „Представлений до захисту рукописний текст є підсумком багатолітньої і плідної роботи В.В.Грабовецького”. Четвертий офіційний опонент М.І.Марченко заявив, що „праця В.В.Грабовецького представляє нове і важливе наукове дослідження”. Неофіційний опонент доктор історичних наук І.І.Компанієць зазначав, що „дисертант виявив зрілість вченого і опрацював серйозні проблеми опришківського руху на західноукраїнських землях”. А старший науковий співробітник Інституту історії АН УРСР Г.Я.Сергієнко висловився так: „В.В.Грабовецькому вперше в історіографії опришківського руху вдалось дати глибоко наукове і всестороннє аргументування періодизації своєрідного явища”.

В своєму заключному слові дисертант заявив: „Шановна Вчена Радо! Дослідження історії опришківського руху дуже дороге моєму серцю. Я народився на батьківщині Олекси Довбуша і виріс на Гуцульщині – колиці опришківського руху. Я щасливий, що мені випала честь досліджувати це питання в історичному плані і захищати дисертацію на цю тему на такому авторитетному і високо кваліфікованому зібранні, яким є Вчена Рада історичного факультету Київського державного університету”.

З часу захисту дисертації у тому далекому 1968 році минуло майже 40 років. В.В.Грабовецький за цей час опублікував багато наукових праць з історії України, в тому числі і свого рідного Прикарпаття. Проте, гуцульська історична тематика стала головною в його подальших дослідженнях. Про це свідчить хоч би те, що вчений тільки в останні роки опублікував фундаментальну монографію-трилогію „Ілюстрована історія Прикарпаття”, де в останньому 3-му томі подана тисячолітня історія Гуцульщини – наслідок півсотлітньої подвижницької праці В.Грабовецького на ниві української історичної науки.

І приємно, що учень Прикарпатської історичної школи Володимира Грабовецького Андрій Королько виявив у персональному фонді Володимира Грабовецького, що зберігається у Державному архіві Івано-Франківської області матеріали, які стосуються захисту вченим докторської дисертації, впорядкував їх та опублікував окремим виданням.

МИГОВИЧ І.І., МАКАРА М.П. ЗАКАРПАТСЬКИЙ СОЦІУМ: ЕТНОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (Ужгород, 2000)

Доктор філософських наук, професор Іван Мигович вже добре відомий читачам як автор цілого ряду посібників для студентів. Зокрема, рецензентами був високо оцінений і схвально зустрінутий студентською молоддю його посібник "Основи соціології". Нещодавно І.Мигович у співавторстві з провідним науковим співробітником НДІ карпатознавства Ужгородського національного університету М.Макарою видали оригінальну і потрібну книгу "Закарпатський соціум: етнологічний аспект".

У книзі, яка розрахована на студентів гуманітарних факультетів, вчителів, державних службовців та фахівців інших галузей, причетних до соціальної сфери, зроблена спроба здійснити ретроспективний аналіз етнонаціонального розвитку Закарпаття. Автори досить вдало висвітлили сучасну поліетнічну структуру населення краю, подали соціально-культурну характеристику найчисленніших етнонаціональних груп, виявили соціально-психологічні стереотипи, особливості структури потреб, ціннісних орієнтацій, міжетнічні дистанції цих груп тощо.

В розділі "Ретроспективний погляд на етнонаціональний розвиток Закарпаття" І.Мигович і М.Макара слушно зауважили: "Закарпаття суттєво відрізняється від інших, також багатонаціональних, регіонів України хоча би тим, що лежить на державному кордоні чотирьох країн і є етнічним стиком багатьох народів. При тому відзначається толерантним і цивілізованим співжиттям національних груп, які внаслідок історичних обставин об'єднані тут спільною долею. Одні були в різний час відрізані від праматірних сусідніх народів державними кордонами (угорці, румуни, словаки) і стали національними групами (меншинами). Інші етнічні групи поселялися тут в різні часи, за різних політичних режимів (німці, євреї, цигани, поляки, росіяни, білоруси і т.д.)".

Автори використали значний статистичний матеріал, з якого видно, що в сільській місцевості проживає 82.3% румунів, 62.3% угорців, 61.6% українців, 55.5% німців. Що стосується міського населення, то в містах проживає 96.6% євреїв, 87.2% росіян, 86.0% словаків, 62.2% циганів, 83.0% білорусів. З посібника видно, якою в сучасних умовах є мовна ситуація: 96.5% всього населення області вважають рідною мовою мову своєї національності, в тому числі 98.4% українців, 98.2% румунів, 97.2% угорців, 95.8% росіян, 74.1% німців. Разом з тим (всупереч поширеному колись твердженню про закарпатців як поліглотів) виявилось, що 41.3% всього населення області не володіють жодною іншою мовою, насамперед 52.8% росіян і 40.1% етнічних українців.

І.Мигович і М.Макара дали короткі історико-соціальні характеристики етнічних груп, які компактно чи дисперсно разом з титульним етносом - русинами-українцями творять поліетнічну структуру нашого краю. Такими в Закарпатті є, на думку авторів, русини-українці, угорці-мадяри, словаки, румуни-волохи, руські-росіяни, жиди-євреї, цигани-роми, німці-шваби, вірмени, болгары, поляки, італійці. На нашу думку така

класифікація є не зовсім вдалою (маємо на увазі ототожнення німців з швабами, циганів з ромами тощо). Автори посібника, простежуючи історичний розвиток всіх етнічних груп у нашому краї, цілком справедливо підсумували, що "поліетнічне Закарпаття - це історично сформований живий організм, який розвивається поєднанням, взаємозапозиченням, взаємодоповненням національних культур різних народів".

Цікавим є розділ книги "Соціалізація і соціальна адаптація національних меншин". Опрацьований величезний статистичний матеріал дав право авторам стверджувати, що незважаючи на цілий ряд суттєвих проблем, "серед більшості закарпатців зберігається прагнення до громадянської злагоди, яка можлива на засадах соціальної справедливості, законності і порядку, добровільного визнання ролі і значення загальносуспільних інтересів, цінностей, традицій, державності, культури". Сила рецензованого видання не стільки у величезному фактичному матеріалі, як у накресленні перспектив на майбутнє. Наприклад, що повинно сприяти консолідації нашого досить багатопольярного суспільства? На глибоке переконання авторів, цьому сприятимуть "неупереджена оцінка існуючих у країні реалій, усвідомлення об'єктивних діючих тенденцій, що ведуть її до катастрофи, відчуття кожним громадянином своєї причетності до долі і майбутнього України, врахування настроїв більшості людей та інших факторів, що не потребує інших ресурсів. Водночас досягненню злагоди в суспільстві заважають претензії окремих політичних партій на монополію влади, абсолютну істину, егоїзм соціальних груп та регіональних спільнот, конформізм і зашореність частини інтелігенції, чисельні міфи і стереотипи, консерватизм свідомості й нетерпимість до інакомислення тощо".

Автори посібника не обминули своєю увагою і роль етнонаціонального фактору в соціальній роботі. Погіршенню міжетнічних стосунків в значній мірі сприяють розвал народного господарства, безробіття, інфляція, масове зубожіння людей, результати злочинності, корупція, безсилля перед владою, відчуження від держави і політики. Соціальна ж робота тісно пов'язана з подоланням негативних наслідків у погіршенні міжнаціональних стосунків.

Значне місце в книзі І.Миговича і М.Макари відводиться ролі релігії в житті суспільства. Читач переконується, що на сьогоднішній день в Закарпатті діє понад 1400 релігійних громад, духовних центрів, монастирів. Серед них 473 общини православної, 286 - греко-католицької, 97 - реформатської, 72 - римо-католицької церков, 227 - свідків єгови, 61 - євангельських християн-баптистів, 53 - християн віри євангельської, 32 - євангельських християн (суботників), 44 - адвентистів та інші. У ході проведеного в 1993 р. анкетного опитування атеїстами і невіруючими назвалися 10,4% опитаних. Хоча, вважають автори, "на регіональному рівні в міжконфесійних відносинах переважає тенденція до взаєморозуміння, толерантності, співробітництва", однак "тим не менш міжконфесійні відносини залишаються одним з головних джерел соціальної напруги в регіоні" (С.91-92). Як нормальні розцінюють міжконфесійні відносини з опитаних 28% українців, 38% росіян, 50% угорців. Будемо сподіватися, що, як вважають І.Мигович та М.Макара, "у народів більше спільних рис, ніж відмінних. І зближення їх буде, безсумнівно, зростати, посилюватися".

Завершує першу половину посібника розділ "Проблеми національних меншин у міжнародних правових документах". Дослідники сподіваються, що політика України щодо національних меншин буде ґрунтуватися на вимогах Рамкової конвенції про захист національних меншин і відповідатиме Рекомендаціям Парламентської Асамблеї (1993 р.) та іншим міжнародним документам з цього питання. На такому шляху можливий і прогресивний поступ поліетнічного закарпатського соціуму. Активно

сприяти йому може і покликана цілеспрямована, вдумлива і гуманітарна соціальна робота.

Другу половину посібника складають "додатки", до яких ввійшли словник етнологічних понять і термінів, уривки з "Конституції України", "Декларації прав національностей України", "Закону про національні меншини в Україні", перелік основних міжнародних правових актів, а також наукових конференцій та семінарів з питань міжетнічних відносин на Закарпатті, проведених в Ужгороді за 1991-1999 рр. Заслужує на увагу матеріал, зібраний у розділі "Національно-культурні товариства Закарпаття", з якого читач одержить досить повну інформацію про дві "Просвіти", "Общество карпатських русинів", "Товариство угорської культури Закарпаття", "Закарпатське товариство російської культури "Русский дом", соціально-культурні товариства румунів Закарпаття, культурно-освітнє товариства циган "Романі Яг", обласне єврейське культурно-освітнє товариство тощо. Завершується посібник скрупульозно складеним списком рекомендованої літератури, який, безперечно, допоможе студентам розібратися у складних проблемах закарпатського соціуму.

Отже, вихід у світ навчального посібника "Закарпатський соціум: етнологічний аспект", авторами якого є І.Мигович і М.Макара, є важливим, необхідним і своєчасним. Він, безперечно, стане в пригоді не тільки нашим студентам, які вивчають соціальну роботу, але і всім, кого цікавлять сучасний стан і тенденції етнонаціонального розвитку Закарпаття.

ПОЛІТИЧНА ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ХХ СТОЛІТТЯ: В 6-ти ТОМАХ (К.: Генеза, 2003-2004)

Політична історія України ще донедавна вважалася темою, до якої підходили з ідеологічних, вузько обмежених характеристик. Радянська історична наука нанесла певний штамп на інтерес до досліджень у такому напрямку. Специфіка досліджень із політичної історії окремо взятого регіону, а тим більше держави, що підлягала під комуністичну-радянський прес політичної системи, обмежувалася певними стандартами, фільтрувалася вузько-направленістю в дослідженнях минулого історичного життя українців.

Видання комплексної узагальнюючої праці з політичної історії України напрошувалося вже давно. Проблема висвітлення політичної історії країни взялися й успішно вирішили Національна академія наук України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень, працівники котрих взяли за непросту справу — з сучасних об'єктивних оцінок підійти до проблеми політичної еволюції українських земель у дуже важкий для українців ХХ вік. Так з'явилося шість змістовних томів.

У першому томі "Політичної історії України. ХХ століття", який називається "На зламі століть", акцентовано увагу на подіях кінця ХІХ ст. аж до 1917 р. Автори книги, серед яких є відомі й авторитетні вчені Ю.Левенець, Л.Нагорна, М.Кармазіна, подали аналіз основних факторів і сутності політичних процесів в Україні. В центрі уваги стоять ідейно-теоретичні надбання української політичної думки, визначається місце й роль "українського питання" у Російській імперії. Важливо, що дослідники починають висвітлення політичної еволюції із питань про витоки національної ідеї та пошуки української самоідентифікації. Вченими характеризуються політичні процеси на західноукраїнських землях, тенденції та особливості розвитку України під час революції 1905 – 1907 рр., а також в умовах першої світової війни. Логічно, що автори

вийшли за межі ХХ ст., оскільки важливим є показ передумов зародження української політичної думки в ХІХ ст., характеристика її інтелектуального потенціалу, проблема історичного вибору в цілому. Звідси маємо й витoki національної ідеї, пошук української само ідентифікації тощо.

Авторам вдалося влучно передати пошук політичних ідеалів в умовах загальноросійської кризи політичної системи. Через призму етнонаціональної специфіки змальовуються й ідейно-політичні напрями та розглядається перспектива їх практичної адаптації до умов суспільно-політичного життя. Так само неможливо уникнути проблеми становлення на українських землях багатопартійної системи, що дало можливість формувати у громадян ознаки плюралізму і таке інше. Цікавим матеріалом є розділ, в якому розкрито парадокси стрімкої політизації українського суспільства в роки революції 1905 – 1907 рр.

Другий том 6-титомника має назву “Революції в Україні: політико-державні моделі та реалії (1917 – 1920)” і став авторським доробком вчених В.Верстюка і В.Солдатенко. Останнім, на наш погляд, вдалося відтворити складні і суперечливі водночас процеси здійснення соціальних і національно-визвольної революцій, які стали основою політичного життя і розвитку нації. Аналізуються головні напрями державотворення, вказано на можливі результати втілення їх у суспільну практику. Таким чином постають Українська Народна Республіка, Гетьманська держава, Радянський режим.

Останній державності присвячено вченими третій том під назвою “Утвердження радянського ладу в Україні (1921 – 1938)”. Основний тягар дослідницької роботи очевидно ліг на спеціалістів цього періоду під керівництвом професора С.Кульчицького. Над томом також працювали В.Греченко, Л.Гриневич, С.Кокін, О.Мовчан, Ю.Шаповал. Хронологічні межі, виведені для цього тому, в історичному проміжку стали для українців чи не найважчим випробуванням. Усього сімнадцять років життя нації, а скільки трагічного пережито. Це і голодомори, масові репресії, депортації тощо. Як констатують дослідники, створення радянського соціально-економічного ладу як підґрунтя тоталітарного політичного режиму відбувалося в обстановці масового політичного терору. Але поряд з цим були досягнуті істотні позитивні зрушення в модернізації народного господарства і в культурному житті. Важливими ключовими моментами у дослідженні стали проблеми радянської зовнішньої політики, партійного життя, форми і сутності української радянської державності та ін.

Четвертий том “Політичної історії” повністю присвячений участі України у Другій світовій війні (1939 – 1945). Автори В.Кучер, В.Гриневич, В.Коваль, спираючись АН унікальний архівний матеріал, праці сучасної історіографії прагнуть переосмислити питання про роль і місце України у контексті передвоєнного партнерства, а згодом воєнного протистояння двох тоталітарних систем. Крім того, у томі влучно розкрито питання про внесок українців у розгром нацизму, вузлові моменти розвитку радянського партизанського руху, боротьби ОУН і УПА, політичні наслідки воєнного протистояння між фашизмом і комунізмом в цілому.

Чи не вперше на такому високому рівні як академічне видання висвітлюються політичні ілюзії та реалії відродження незалежної Української держави на першому етапі війни, згадане вже протистояння рухів опору на прикладі радянських партизан та військ ОУН-УПА.

Вузловим моментом є й боротьба за міжнародне визнання українського відтинку нового західного кордону СРСР. Автор цього розділу історик В.Коваль стверджує, що доля українського Закарпаття була вирішена останньою. Незважаючи на бажання українців краю возз'єднатися із материнською Україною, деякі процедури цього

процесу носили грубий характер. Так, зокрема, на чому цілком справедливо акцентує увагу вчений, “незважаючи на те, що нова територіальна угода, як і з Польщею, безпосередньо торкалась України, а вона вважалася, за конституцією, суверенною республікою, її підпису під документом не було. Територіальні питання залишалися суто імперською справою” (С.557). Із приєднанням Закарпаття завершилось остаточне формування північно-західного державного кордону України.

Особливої нашої уваги заслуговує п'ятий том академічного видання, який має красномовну назву “Українці за межами УРСР (1918 – 1940)”. Тут необхідно відмітити, що автори цього тому, серед яких відомі вчені В.Трощинський, А.Шевченко, Р.Симоненко, С.Віднянський, В.Потульницький, С.Попик, спромоглися подати аналіз політичних процесів не тільки української еміграції в Європі, а й на українських землях у складі Польщі, Румунії, Чехословаччини в період між двома світовими війнами. Саме цей історичний відрізок став серйозним екзаменатором для української нації, яка постійно боролася за єдність національної спільноти, за соборність Української держави.

На основі великої і ґрунтовної кількості документальних матеріалів, зокрема архівних аналізуються політичні течії міжвоєнної української еміграції, роз'яснюються їхні ідейні засади, моделі державотворення в тогочасних умовах. Особливо цікаво постає питання визначення міжнародно-правового статусу західноукраїнських земель. Акцентується увага на еволюції української суспільної і політико-партійної структури в Галичині, на Волині, Буковині, Закарпатті. Дослідники вдало, на наш погляд, знайомлять із специфікою, формами і механізмами вияву українських політичних інтересів у тій чи іншій частині України, оскільки той вплив на свідомість українців, який подавав національний рух тогочасного покоління, його провід на чолі з М.Грушевським, М.Міхновським, С.Петлюрою та іншими представниками тієї епохи, сприяв формуванню єдності не тільки в думках громадян, але також в їх безпосередніх діях. Тому, автори черговий раз, на більш ґрунтовному рівні підтвердили безапелюційний факт невіддільності політичної історії українців за межами Української Радянської Соціалістичної Республіки у міжвоєнний період від цілісної політичної історії України. Цим самим вони знову на науковому рівні відкинули претензії окремих зарубіжних дослідників на історичну спорідненість і майбутність співіснування західноукраїнських земель із сусідніми країнами.

Названі вище держави міжвоєнного часу Польща і Чехословаччина дійсно займають особливе місце у відносинах з українцями, що внаслідок певних історичних колізій опинилися в їх складі. Тим не менше саме в цих державах український рух набув особливого значення, мав специфічні фази прояву політичної активності, і що найважливіше залишив помітний слід в політичній історії своєю промовистою принциповістю, масовістю і невідступністю національних інтересів.

Структура п'ятого тому є настільки простою і логічною, що дає можливість дістати вичерпні відповіді на питання віковості національного єднання українців за межами Радянської України у 20 – 30-х рр. ХХ ст., що могло колись піддаватися сумніву й породжувати різні наукові провокації тощо. На запитання щодо ролі української еміграції в згуртуванні національних інтересів дає відповідь вже перший розділ (автори В.Трощинський та А.Шевченко) про формування української політичної еміграції та основні емігрантські центри. Наступний розділ робить чітку градацію політико-ідеологічних середовищ, в середині яких формувалися політико-державні напрями можливого майбуття українців: консервативно-гетьманське, національно-демократичне, народницько-соціалістичне, націонал-комуністичне, радикально-націоналістичне (автори В.Трошанський, А.Шевченко, В.Потульницький).

Внаслідок революційно-визвольного руху у Східній Галичині й на Волині, участі в польсько-західноукраїнській війні в листопаді 1918 р. – липні 1919 р. відбувається підняття пріоритетного питання — питання про консолідацію українських сил в Польщі. Дослідник цього розділу (Р.Симоненко) доводить, що саме ці події сприяли початку боротьби за чіткий міжнародний правовий статус західноукраїнських земель. Подальші важкі роки боротьби за національне самоутвердження українців у складі Польщі – Другій Речі Посполитій (1923 – 1939 рр.) мали нелегкий характер і трагічний фінал.

Не менш актуальним є розгляд проблем, пов'язаних із перебіг політичних подій на Буковині. Автор четвертого розділу тому С.Попик охоплює період від включення Буковини до складу Румунії й функціонування окупаційного режиму до активної участі у політичних процесах українців, які, як видно із дослідження, були безпосередніми учасниками політичних партій та громадських організацій на цій території.

Останній розділ привернув у нас більшу увагу, оскільки дослідження міжвоєнного політичного розвитку історичного Закарпаття, а у той час – Підкарпатської Русі, на сьогоднішній день потребує чіткого наукового слова, яке б відкинуло будь-які авантюрні наукові гіпотези щодо приналежності краю до іноземних держав. Автор розділу “Політичні процеси в Закарпатті” С.Віднянський, можна сказати, без сумнівів претендує на сміливість наукового доказу. Історичне Закарпаття, яке лише у ХХ столітті перебувало у складі щонайменше п'яти державних утворень, мало особливі умови розвитку у порівнянні із політичною еволюцією інших українських земель.

По-перше, опинившись після Першої світової війни на роздоріжжі вибору майбутнього державотворчого розвитку краю жителі, а точніше народні ради, що представляли інтереси місцевого населення вже у 1918 —1919 рр. засвідчили свою “одноплемінність” із українським народом і прийняли рішення про возз'єднання з Україною в єдиній Соборній державі. Зрозуміло, що це могло статися тільки за певних сприятливих умов, про які говорить автор (С.629). Політична обстановка у той час не сприяла здійсненню мрій та сподівань закарпатських українців, що не означало припинення ними боротьби засвою національну свободу. Внаслідок міжнародної обстановки та гарантій політиків великих держав, закарпатська спільнота отримала можливість розвитку в умовах нової держави, нової політичної системи, яка носила яскраво виражений демократичний характер – Чехословацькій Республіці.

По-друге, вся палітра демократичного простору, в якій опинилося на добровільних умовах Закарпаття, сприяла формуванню таких важливих у гуманістичному суспільстві елементів як громадянське суспільство, політичний плюралізм, вільне відстоювання національно-культурних, релігійних, господарсько-економічних і політичних інтересів, підвищення рівня політичної свідомості та політичної культури тощо. Зокрема, дослідник акцентує увагу на ключових позиціях, які в цілому й змальовують політичні процеси, які проходили упродовж 20 – 30-х рр. минулого століття в Закарпатті. Науковою цінністю даного розділу є перш за все комплексний підхід та узагальнення політичних процесів, відповідне обґрунтування подій та аналіз явищ через призму історико-політичного поєднання своєрідності крайового розвитку на фоні загальнодержавного чехословацького чинника. Отже, С.Віднянський у логічній послідовності розглядає процес розвитку політичних подій в Закарпатті після закінчення Першої світової війни, аналізує його політичне становище в цілому і проблему самовизначення та розв'язання питання про державну приналежність краю зокрема, що припадає на період 1918 – 1919 рр. Пошук шляхів консолідації закарпатської спільноти, як уже говорилося, знайшов своє відображення у рішеннях народних рад. Як аргументовано констатує автор, “аналіз рішень та

резолуцій народних рад у Закарпатті показує, що головний, визначальний напрям політичної орієнтації русинів-українців краю був проукраїнський. Єднання зі своїми братами-українцями по той бік Карпат, злуки з Україною (причому як з УНР у Києві, ЗУНР у Львові (Станіславі), так і з радянською Україною в Харкові) вимагали численні ради, починаючи з Старо-Любовнянської (пізніше – Пряшівської), що прийняла одне з перших таких рішень ще 8 листопада 1918 р. – “Маніфест до русинів Угорщини”, і до історичної за своєю значимістю резолюції Всенародного з’їзду угорських русинів 21 січня 1919 р. у Хусті” (С.624). Таким чином, питання, яке піднімалося з точки зору державно-політичної єдності закарпатців з Україною не з’явилося на пустому місці й не носило локальний, випадковий характер, як це намагаються подати окремі дослідники. Документальні свідчення й архівні фонди – ось факти, на які спирається київський вчений. Важливою допомогою слугують і праці закарпатських вчених, в яких уже не виникає сумнівів з приводу щойно наведеної тези.

Інший важливий момент, на якому акцентує увагу С.Віднянський – це часткова добровільність входження закарпатського краю до складу Чехословацької Республіки, як єдиного правильного на той час кроку, що дістало підтвердження й у міжнародно-правовому відношенні на Паризькій мирній конференції Сен-Жерменським договором від 10 вересня 1919 р. Однак цей крок, констатує історик, був здійснений без участі широких народних мас краю (С.634).

Основною метою чехословацької політики щодо закарпатської території була адаптація всього спектру місцевої своєрідності до загальнодержавних умов перш за все через поступову “інкорпорацію краю до суспільно-політичної й соціально-економічної систем” (С.637). Проте, С.Віднянський справедливо вважає, що замість відповідних актів законодавчого характеру, які б підтвердили автономні права краю, що гарантувалися й міжнародними документами, “на практиці в 20-х роках почалося запровадження централізованої адміністративної системи управління” (С.642). Вчений показує й інші порушення договірних умов щодо Закарпаття.

Але, якщо вже говорити про існування елементів демократії в Чехословацькій Республіці, то слід пам’ятати, що функціонування державно-політичної системи як ніколи раніше в історії сприяли активізації суспільно-політичного руху в цілому. Особливі позитивні зрушення відбулися в політичній, соціальній та культурній сфері. Зокрема, як наголошує автор, “демократичні засади чехословацької конституції створювали сприятливі можливості й умови для розгортання процесів політизації й структурізації закарпатського суспільства, зокрема для виникнення й діяльності політичних партій, громадських об’єднань, культурно-освітніх товариств” (С.643 – 644).

Існування великої кількості політичних партій в Закарпатті впродовж 20 – 30-х рр. ХХ ст. (їх загальна кількість становила більше трьох десятків) було ще однією своєрідністю місцевої політичної системи. Київському історичному вдалося згрупувати їх і систематично показати специфіку їхньої діяльності, еволюційний характер політичних відносин між однорідними політичними організаціями тощо. Автор цілком справедливо зазначає, що “не випадково головною відмінністю партійних програм були їх протилежні національно-культурні орієнтації, зокрема ставлення до мовного питання у Закарпатті, за яким політичні партії поділялися на русинські (руські – авт.) (автохтонні), проросійські і про українські” (С.644). Натомість дана поляризація вказує і на плюралістичний характер чехословацької демократії. Характеризуючи процес становлення і діяльності найбільш потужних партій Закарпаття, автор основну увагу відводить тим характерним ознакам кожної, котрі дійсно вирізняли її з поміж інших, практично однотипних політичних організацій. Вказується й на причини хаотичного росту партій у кількісному відношенні. Визнаючи, що більшість партій краю реального

впливу на перебіг політичних подій не мали, а тим більш не могли брати участь у прийнятті політичних рішень загальнодержавного змісту, історик аргументовано доводить і позитивний характер їх діяльності. Так, зокрема, він зазначає, що “виникнення й діяльність численних політичних партій у Закарпатті в 1920-і роки сприяли, з одного боку, формуванню політичної свідомості та політичної культури серед населення краю і все більшій його інтеграції в політичну систему Чехословацької Республіки, а з іншого – процесу її політичного зміцнення і стабільного розвитку як єдиної багатонаціональної держави” (С.653). З такою думкою авторитетного вченого складно не погодитися.

Неможливо, згадуючи політичний розвиток міжвоєнного Закарпаття, оминати участь політичних партій краю до чехословацького парламенту – Палати депутатів і Сенату Національних Зборів, що відбувалися в 1924, 1925, 1929, 1935 рр. Саме їх результати красномовно засвідчують більш менш реальні потуги політичних сил, а отже їх електоральні можливості, фінансові спроможності, кадрову роботу тощо.

Автор розділу системно підійшов і до хронологічного спектру політичного розвитку Закарпаття у міжвоєнний період. Якщо 20-ті рр. ХХ ст. він характеризує як спробу адаптації крайової політичної системи і всього, що з цим пов'язано до загальнодержавних стандартів, то 30-ті рр., а особливо їх друга половина вирізняються значною радикалізацією громадсько-політичного життя навколо питань національно-культурного розвитку та особливо реалізації автономних прав краю. І дійсно, другий період характерний похваленням діяльності передусім автономних політичних партій, які зневірилися в обіцянках центральної влади щодо реалізації донедавна перспективних планів по відношенню до Закарпаття. Навіть незважаючи на світову економічну кризу на рубежі 20 – 30-х рр., яка вразила й так не зовсім здорову систему Чехословаччини, небажання діяти в еволюційному напрямку було очевидним. Про це говорить і С.Віднянський, вказуючи, що криза спричинила “значні зміни в політичному житті” (С.657). Відголоски такої ситуації стали відчутними вже під час парламентських виборів 1935 р., коли антиурядова коаліція набрала більшість голосів закарпатського населення.

Разом із іншим політичними силами вимагали рішучіших кроків на шляху до реалізації автономістських планів про українські партії та їх діячі, які діяли більш злагоджено й спільно, а ніж, скажімо, русофіли. Той факт, що згодом українці вибороли таки автономію й державність Карпатської України тільки підтверджує таке судження. Як констатує сам учений “утворення Карпато-Української держави стало наслідком, перш за все, цілеспрямованої багаторічної боротьби патріотичних сил краю” (С.667). Саме політичні аспекти Карпатської України державності в 1938 – 1939 рр. стали предметом подальшого дослідження київського вченого. Визнаючи значний вплив на суспільно-політичні процеси в Європі взагалі, Чехословаччині та Закарпатті зокрема, міжнародного фактору, треба усвідомлювати й специфіку національно-визвольної боротьби закарпатських українців, що виношували цю ідею не один рік. Автор розділу у логічній послідовності розкрив усі аспекти Карпато-Української тогочасної дійсності, акцентуючи свою увагу на становленні та діяльності автономних урядів, евакуації уряду з Ужгороду до Хусту, внаслідок рішень Віденського арбітражу, формування єдиної проурядової політичної партії Українське національне об'єднання, вибори до Сойму Карпатської України та врешті проголошення її незалежності й оборона (С.667 – 688). Це ті питання, які стали доступними для широкої наукової аудиторії та громадськості завдяки наполегливій праці українських та закарпатських вчених зокрема упродовж останнього десятиліття.

Шостий том “Політичної історії України. ХХ століття” не менш цікавий. Його назва красномовно засвідчує новизну інтерпретації політичних процесів, що

відбувалися після закінчення Другої світової війни і аж до наших днів, умовно поділяючи історичні епохи на радянську і незалежну Українську – “Від тоталітаризму до демократії (1945 – 2002)”. Автори тому (а їх кількість становить вісімнадцять чоловік) на чолі із відомим ученим О.Майбородою охопили складний історичний період сталінської тиранії, яка включає в себе питання адаптації до мирних умов життя через призму суспільних катаклізмів та людських трагедій (голодомор, депортація, політико-ідеологічна реакція, ставлення щодо церкви, “совєтизація” та ін. Із цікавих позицій подано добу Хрущова в Україні та поступовий реванш командно-адміністративної системи, правова легітимізація тоталітаризму тощо.

І нарешті в “Політичній історії України” характерно проаналізовано комплексне бачення проблем трансформації Української республіки радянського зразку в незалежну державу Україна. Тут вже можна говорити і про формування громадянського суспільства, і про проблеми націотворення, і про політичний плюралізм як запоруку демократичного вибору українського народу. Політика внутрішня тісно переплітається із зовнішньою, з її геополітичним становищем, використання якого тільки підсилить вагу ролі й місця України в світі, й сприятиме забезпеченню добробуту власного народу. В такому разі запитання “куди йдемо?” не буде питанням без відповіді.

Безперечно, пророблена величезна робота авторського колективу і важливо те, що академічне видання подібне “Політичній історії України” чекало на свого читача вже давно. Важливе й інше. Завдяки цій праці багатьох відомих дослідників є можливість дізнатися про об’єктивну політичну історію українських земель, які в різні часи і за різних обставин боролися за соборність і незалежність України.

БОДНАР В. НАРИСИ З ІСТОРІЇ СВІТОВОЇ ПОЛІТИЧНОЇ ДУМКИ І СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ ПОЛІТОЛОГІЇ: НАВЧАЛЬНО-МЕТОДИЧНИЙ ПОСІБНИК (Ужгород, 2003)

Політологія – порівняно одна з наймолодших наук, хоча її корені сягають у сиву давнину – до часів Платона і Аристотеля, Цицерона і Аврелія Августина, Фоми Аквінського і Нікколо Макіавеллі, Джона Локка і Клода-Антуана Гельвеція... Хоча вищеназваних мислителів важко назвати політологами в сучасному розумінні, однак саме в їх працях і трактатах простежується зародження політичних знань, світової політичної думки. Людству знадобилось майже два тисячоліття досвіду державного управління суспільством, перш ніж з’явилися умови для теоретичних узагальнень і висновків стосовно політичного життя як особливої сфери суспільних відносин.

Сьогодні, на початку третього тисячоліття, політична наука включає в себе десятки специфічних політологічних дисциплін, які відокремилися в окремі галузі знання – теорія політики, гендерні політики, геополітика, теорія міжнародних відносин, партологія, елітологія тощо. Знання цих та багатьох інших спецдисциплін неможливе без глибокого і всебічного вивчення історії політичних вчень, як вітчизняних, так і зарубіжних. Без знання історії політології сучасний фахівець не може збагнути таких складних політичних явищ як влада, держава, політичний процес, політичні технології, світовий політичний процес.

Сучасний студент не відчуває браку навчальних посібників з політології та історії політичних вчень. Якщо ще порівняно недавно, студентський загал користувався, як правило, навчальним посібником російського вченого, професора В.С.Нерсесянца

„Історія політичних і правових вчень” (третє видання 2001 р.), то сьогодні в наявності маємо як вітчизняні, так і кращі зарубіжні зразки навчально-методичної літератури з історії політології. Маємо на увазі, перш за все, оригінальну книгу „Класики політичної думки від Платона до Макса Вебера” під редакцією німецького вченого Ганса Маєра (К.: ВК ТОВ „Тандем”, 2002), „Історію політичної думки” Дж.Г.Себайна і Т.Л.Торсона (К., 1997), „Енциклопедію політичної думки” (К., 2000). Остання, підготовлена до друку оксфордськими вченими, стала однією з найавторитетніших і найпопулярніших енциклопедій сучасності. Не викликає жодних сумнівів, що українське видання цієї енциклопедії посприяло професіоналізації вітчизняних наук про політику, розширило світоглядні обрії наших учених і піднесло політологію на рівень європейського мислення. Фундаментальною у всіх відношеннях є п’ятитомна „Антологія світової політичної думки” (керівник проекту – Т.Ю.Семигін. - М., 1997).

Серед численних вітчизняних видань хотілося б особливо відзначити перший том „Історії політології” доктора філософських наук, професора, завідувача кафедрою політології Київського національного університету ім. Тараса Шевченка Ф.М.Кирилюка (К.: Знання України, 2002). Відомий український політолог ґрунтовно висвітлив історію виникнення, розвитку і становлення політичної теорії і практики суспільного розвитку, складні та суперечливі питання політичного життя, соціально-економічну та соціокультурну його зумовленість, історичні, інституційні, особистісні та діяльнісні чинники, які пов’язані з формуванням громадянського суспільства і світового політичного життя. Підручник Ф.М.Кирилюка „Історія політології” складається з двох важливих блоків: методично-аналітичного і хрестоматійного. У першому автор здійснив успішну спробу узагальнити власний погляд і думку істориків політичних вчень, об’єднавши їх в єдину концептуальну схему. Другий блок – це витяг текстів із першоджерел, необхідних для ґрунтовного опанування основного навчального матеріалу.

Необхідно погодитись з авторською періодизацією історії формування і розвитку політології (перший період – стародавня політологія – від античності до Нового часу; другий – з початку Нового часу приблизно до середини ХІХ ст.; третій – період становлення і розвитку громадянського суспільства, який охоплює середину ХІХ ст. до кінця першої половини ХХ ст.; четвертий – з кінця першої половини ХХ ст. до наших днів). Саме на четвертий період, згідно з періодизацією Ф.М.Кирилюка, припадає „остаточне формування політології як науки і навчальної дисципліни, формування її складових частин, формування і виділення відносно самостійного внутріполітологічного знання (кратологія, партологія, комунікативна політологія, порівняльна політологія і т.п.)”.

Вище перерахованими навчальними посібниками, підручниками та енциклопедіями зовсім не вичерпується перелік науково-методичної літератури з історії політичних вчень чи, за твердженням Ф.М.Кирилюка, історії політології. Переважна їх більшість видаються незначними накладками, що одразу ж перетворює їх у бібліографічну рідкість. Майже всі посібники, про які йшлося вище, представлені в науковій бібліотеці Ужгородського національного університету 2-3 примірниками. Погодьтеся, що їх явно недостатньо для того, щоб забезпечити ними якщо не всі факультети, де викладається „Політологія”, то принаймні студентів-політологів. Тому нема нічого дивного, що професорсько-викладацький склад кафедри політології УжНУ завжди надавав увагу підготовці до друку та виданню власних авторських підручників. У цьому плані провідне місце завжди належало кандидату філософських наук, доценту Володимирі Лаврентійовичу Боднару.

З іменем В.Боднара справедливо пов’язують не тільки трансформацію кафедри наукового комунізму УжНУ в сучасну кафедру політології, але й відкриття в стінах

найстарішого вишого навчального закладу спеціальності „Політологія”. В 2002 р. відбувся перший в історії Закарпаття випуск бакалаврів політології, а цього року складатимуть державний іспит і захищатимуть дипломні роботи перші спеціалісти-політологи. Отже, прогрес у підготовці високопрофесійних політологів для нашого краю видно неозброєним оком, і в цьому немаловажна заслуга належить В.Боднару, який тривалий час очолюючи кафедру, заклав основу сьогоднішнім успіхам. Щойно спеціальність „Політологія” успішно пройшла акредитацію та ліцензування експертної комісії Міністерства освіти і науки України.

Володимир Боднар завжди приділяв належну увагу забезпеченню студентів-політологів навчально-методичними посібниками. У співавторстві з професором В.І.Худаничем та автором цих рядків він спричинився до видання таких праць, як „Становлення і розвиток політичної думки в Україні” (1995), „Історія української державності” (1996), „Основи політології” (2000-2001). Перу В.Боднара належить понад 100 наукових та навчально-методичних праць з історії, політології, конфліктології. Він – учасник численних наукових конференцій, на яких піднімав актуальні питання сучасної політичної науки.

Доцент В.Боднар вже понад десять років читає для студентів історичного факультету та спеціальності „Політологія” нормативний курс „Історія політичних вчень зарубіжних країн”. Закономірно, що свій величезний досвід вчений намагався викласти на бумагу, щоб полегшити студентському загалу оволодіння цим цікавим і складним предметом. Перед ним стояло нелегке завдання – викласти в доступній для студентства формі великий за обсягом матеріал. Тут мені пригадалися слова Джорджа Г.Себайна, який у передмові до однієї із своїх книг писав: „Після того, як вибір зроблено, найбільша трудність – зберегти розумну пропорцію між узятими до розгляду суб’єктами. Надто ж коли наближаєшся до теперішнього часу, майже нерозв’язною стає проблема, що взяти, а що – опустити, та як визначити відносну важливість вибраних для розгляду тем, коли мусиш оглядатися на відлущений тобі обсяг”. Ця проблема стояла і перед автором цієї книги.

Можливо, не все вдалося охопити у багатоплановій історії зарубіжної політичної думки Володимиру Боднару. Розширяти до безмірності свою книгу він не хотів з кількох мотивів: по-перше, завжди популярністю користувалися невеликі за обсягом посібники, в яких стисло, але зрозуміло були викладені основні ідеї та положення; по-друге, видання великої за обсягом книги в Україні вимагає значних коштів, а пропонується читачам праця виходить у світ на власні кошти автора; і, нарешті, по-третє, даний навчально-методичний посібник необхідно розцінювати як конспект (уже сама назва „Нариси...” свідчить про це), згусток прочитаного навчального курсу, засвоєння якого неможливе без опанування першоджерелами з політології та різноманітною монографічною літературою.

Кожна книга, яка виходить з друку, має свої плюси і мінуси, відзначається притаманними тільки їй особливостями. Про резонанс, який вона викличе, можна судити тільки тоді, коли її прочитають.

СЕНЬКО І. ЗЕМЛЯ З ІМЕНЕМ. КРАЄЗНАВЧІ СТУДІЇ (Ужгород: Патент, 1998)

Закарпаття має багату і цікаву історію. І хоча протягом тисячоліття наш край входив до складу різних держав - Угорщини, Австро-Угорщини, першої Чехословацької республіки, гортіївської Угорщини - місцеве русинське (українське) населення зберегло свою самобутність, мову і звичаї. Серед вихідців із Закарпаття

були відомі вчені, організатори освіти, державні діячі. Це відродно констатувати, однак, на жаль, за радянської доби методично насаджувалася думка, що Закарпаття в минулому - це "земля без імені", "невідомо земля", край суцільної неписьменності, де панувала патріархальна відсталість. І тільки із здобуттям Україною незалежності з'явилась можливість для перегляду подібних тверджень. Активну позицію у цій справі відіграє кандидат філологічних наук, доцент Ужгородського державного університету І.М.Сенько, який опублікував у наукових часописах і пресі цілу низку статей, що показують здобутки наших предків. Але найкраще це зроблено в книзі згаданого автора, що має назву "Земля з іменем. Краєзнавчі студії". Про її зміст вважаємо за потрібне сказати детальніше.

Не викликає сумнівів актуальність досліджуваних І.М.Сеньком проблем. Відрадно, що вони мають панорамний характер. Тут вміщено розвідки, в яких досліджуються актуальні проблеми історії Закарпаття доби раннього середньовіччя, і ті, що хвилюють наших сучасників (устрій Закарпаття, наділення краян землею, роль інтелігенції в державотворчому процесі тощо). У контексті до вищесказаного відзначимо вдалу структуру рецензованої праці.

Стрижневою студією є стаття "Земля з іменем", яка і дала назву книзі. Хоч вона й невелика за обсягом (с.5-16), але насичена історичними фактами і містить аргументовані узагальнення та висновки. Автор аналізує окремі праці з історії Закарпаття; досліджує етимологію топонімів "Карпати", "Русь", "Україна", "Закарпаття", "Срібна Земля"; наголошує, що переважна більшість топонімів краю мають слов'янське походження. Закінчує свою розвідку вчений словами: "Щоб хто не говорив і не писав, а наш край - земля з іменем: Русь (Карпатська, Підкарпатська, Закарпатська), Україна (Карпатська, Закарпатська), Закарпаття" (с.16). Це правда. Адже будь-яка територія, заселена людьми (а іноді й безлюдна), має свою назву. Тому вислів "земля без імені" стосовно Закарпаття є однозначно неприйнятним.

Низка статей рецензованої збірки присвячена відомим особистостям. Серед них: князі Лаборець і Корятович, вчений Орлай, письменник і церковно-освітній діяч Духнович, педагог і державний діяч Волошин, фольклорист Лінтур та інші. Зрозуміло, що вищеперераховані особи вже були об'єктом дослідження. Однак це не означає, що І.М.Сенько переповідає своїх попередників.

Так, торкаючись постаті князя Лаборця, він зауважує: "хотілось би на проблему глянути очима фольклориста, а не топоніміста" (с.16). Далі вчений детально аналізує відповідні уривки із "Діань угорців" нотаря Аноніма, "Історії карпатських русинів" М.М.Лучкая, "Листів з невідомої землі до Л..." Б.Носака-Незабудова, окремих художніх творів тощо. Автор визнає, що Лаборець міг бути, а міг і не бути. На його тверде переконання, не це є головне. Головним є те, що образ народного захисника зберігся в народній пам'яті. І.М.Сенько приходить до такої думки: "Не треба викреслювати з історії краю цього легендарного князя, як не викреслюється з історії вірменського народу Давид Сасунський, пам'ятник якому споруджено в Єревані, як живе в російських билинах легендарний Ілля Муромець, а в українських думах легендарний козак Байда. Нехай діти, переступаючи шкільний поріг, чують про нього - славного князя Лаборця" (с.20-21). І з цією думкою важко не погодитись.

Оригінальністю відзначається розвідка про Федора Корятовича ("Де витоки легенд про Корятовича" (с.21-41). Згадана проблема розкривається на багатому фольклорному матеріалі, який підтверджується або заперечується за допомогою документів. У статті І.М.Сенько досліджує поетику легенд про Корятовича, аналізує доступні документи про період його князювання, значну увагу приділяє полеміці навколо грамоти, якою нібито князь у 1360 р. подарував Мукачівському монастиреві села Бобовище та Лавки, торкається також легенд про колодязь Мукачівського замку та

побудову монастиря на Чернечій горі. Досліджуючи ці питання, вчений використав широке коло джерел та літератури (в тому числі зарубіжної). І вважає, що постать Федора Корятовича не розкрита ґрунтовно й досі, вона зберігає чимало таємниць. Тому пошук істини повинен тривати. Думається, що в цій справі повинні об'єднати свої зусилля представники різних галузей науки - історики, етнографи, фольклористи, філологи, релігієзнавці...

Відзначається новизною дослідження І.М.Сенька "Що побачило посольство Івана Грозного в Углі" (с.42-48). Тут допитливий читач знайде цікаві відомості про село Угля (тепер в Тячівському районі), Углянський монастир, окремі аспекти зовнішньої політики Івана IV Грозного (1533-1584) тощо. Але найголовніше полягає в тому, що автор дає відповідь на питання: чому російське посольство опинилося в Углі, друкує важливий документ - текст записки "О Законе Угорском" (с.45-47) і дає науковий коментар до нього. Раніше в науковій та науково-популярній літературі були тільки невеличкі згадки про відвідання Закарпаття російським посольством у 1552 р. (дата вказувалася невірно - 1558 р.). Тепер, завдячуючи І.М.Сенькові, і ця прогалина в історії краю заповнена. Подібного результату вчений досяг у розвідці "Де і коли народився І.Орлай" (с.48-50). На основі глибокого і всебічного опрацювання джерел та літератури зроблено висновок про те, що Іван Семенович Орлай, відомий педагог і вчений, народився 1771 р. в Давидкові (тепер Старе Давидково Мукачівського району). Цим самим спростовано твердження про його народження в 1770 р. в Хусті або Паладі (Ужгородщина).

Починаючи приблизно з середини ХІХ ст. спостерігається посилення інтересу вчених до історії і культури Закарпаття (Цьому сприяли й спогади російських солдатів і офіцерів - учасників угорської кампанії 1849 р.). Багато дослідників побували в нашому краї з метою збору фактичного матеріалу. І.М.Сенько зупинився на трьох постатях - представниках різних народів. Це відомий український і російський вчений та педагог Я.Ф.Головацький (1814-1888), словацький письменник Б.Носак-Незабудов (1818-1877) і угорський поет Ш.Петсфі (1823-1849). Перший відвідав Закарпаття у липні-серпні 1839 р., другий - наприкінці серпня 1843 р., третій - 10-13 липня 1847 р. Автор виділяє моменти, на які звернули увагу мандрівники. Це дороги і засоби пересування, тяжке становище трудящих і соціальна несправедливість, пісенність народу, враження від Ужгорода і зустрічі з відомими людьми краю. Автор рецензованої праці підкреслює, що Я.Ф.Головацький, Б.Носак-Незабудов і Ш.Петсфі симпатизували простому народу і прагнули привернути увагу можновладців до необхідності покращення його становища.

Зрозуміло, що вчений-краєзнавець не міг оминати своєю увагою постать О.В.Духновича (1803-1865) - поета, педагога, історика, філософа і релігійного діяча. Автор не прагне ідеалізувати згадану особистість, а на основі конкретних фактів висвітлює окремі штрихи життєвого і творчого шляху Будителя. Він пише: "При світильникові Духновича виховувалися, мужніли нові покоління інтелігенції Закарпаття. І нехай його не видно із всіх кінців Європи, як світильники Пушкіна, Шевченка, Петсфі, Коллара, від нього все ж світліше" (с.60). Сказано правильно і широко.

Помітне місце в історії Закарпаття займає постать о.А.І.Волошина (1874-1945) - відомого вченого, педагога, організатора шкільної освіти, президента Карпатської України. Автор розкриває тільки одну сторону діяльності відомого земляка. Про її зміст говорить назва студії - "Августин Волошин - автор і упорядник підручників" (с.83-88). Дана розвідка написана на значному фактичному матеріалі. Автор глибоко проаналізував зміст підручників, написаних о.А.Волошином, підкреслив його редакторські здібності, роль в пропаганді українського слова (Безперечно, пишучи або

редагуючи підручники, Волошин враховував вікові особливості учнів), "Материнське слово, батьківська віра, верховинське життя заклали основи етнічної ментальності Волошина" (с.84), - переконаний автор.

"Не забувайте своїх вчителів!" - закликає І.М.Сенько. І реалізує цей заклик. Він публікує нариси про письменника і педагога О.І.Маркуша (1891-1971) і вченого-фольклориста П.В.Лінтура (1909-1969). Перший надрукував понад двадцять навчально-методичних посібників, низку шкільних підручників для підготовчих і горожанських шкіл; редагував краєзнавчий часопис "Наш рідний край" (1923-1939), виступав проти політики денационалізації закарпатських українців, дбав про освіту дітей бідняків. Був автором низки художніх творів. Для нас було приємною несподіванкою дізнатися про те, що Маркуш передбачав можливість будівництва гідроелектростанції в Нижньому Бистрому (і справді в 1956 р. запрацювала Теремле-Ріцька ГЕС). Погоджуємось з думкою автора про те, що життєвий і творчий шляхи О.І.Маркуша потребують подальшого ґрунтовного вивчення.

П.В.Лінтур по праву належить до когорти найвідоміших фольклористів Закарпаття, який, за словами автора, "знав і казки, і життя...". У рецензованій збірці знаходимо об'єктивний аналіз наукової спадщини вченого, більшість якої становлять розвідки з актуальних проблем фольклору, літератури та історії Закарпаття. Автор прослідковує нелегкий шлях свого вчителя в науку, який завжди вважав за необхідне "мати свій погляд, мати свого думку" (с.115). Який відкрив відомого казкаря з Горінчова (Хустський район) А.Калина, опублікував новаторські дослідження про творчість А.В.Карабелеша (1906-1964) і А.І.Добрянського (1817-1901), щоденник О.А.Митрака (1837-1913). І хоча за згадані праці зазнав чимало утисків, але поглядів не змінив.

У даній рецензії звертаємо увагу читачів на той факт, що І.М.Сенько має цікаві дослідження з проблем історії розвитку журналістики на Закарпатті. У збірці вміщено статтю "Газети і газетярі ХІХ століття" (с.60-83). Розвиток журналістики показано на фоні тих суспільних процесів, що відбувалися минулого століття. Дається характеристика не тільки газет, що виходили на Закарпатті ("Учитель", "Свет", "Новый свет", "Карпат", "Листок", "Наука", але й за його межами ("Зоря галицькая", "Вестник", "Земский вестник", "Церковная газета", "Церковный вестник", "Неделя"). Певна інформація подається про "газети, які не вийшли в світ" (с.61-63). Автор переконаний, що досліджувана "тема не вичерпана" (с.61) і висловлює сподівання, що в наш час "у краї ніхто і ніщо не стане на перешкоді друкованому слову" (с.83). Приємно констатувати, що із здобуттям Україною незалежності, свобода слова не тільки проголошується Основним Законом, але й успішно реалізується на практиці.

Переконані, що читачі з великим інтересом прочитають такі публікації І.М.Сенька, як "Шкільні хроніки" (с.88-92), "Промовисті календарі" (с.108-111) та інші. Одна розвідка присвячена подіям 1939 р., а точніше битві січовиків з угорськими окупантами на Красному полі. У збірнику вміщено записані автором пісні, спогади і перекази про бій січових стрільців, розправу над тими, кого оминула ворожа куля, відступ частини оборонців через Велятинський міст...

Злободенним проблемам сьогодення присвячена стаття "Земля, реформи і люди" (с.128-135). Автор на значному фактичному матеріалі простежує проблему земельних відносин в краї, починаючи з ХVІІІ ст. Висновок невтішний: ті, що працюють на землі, ніколи не мають її в достатній кількості. Це тим більше актуально, що орних земель на Закарпатті дуже мало. Дослідник виступає за те, щоб Верховна Рада України прийняла такі закони, які зроблять трудящих господарями на своїй землі, і унеможливлять її скупку новоявленими "грошовими мішками". Думка справедлива і своєчасна.

Не тільки наукову, але й політичну актуальність має стаття "Три автономії" (с.135-148). Автор прослідковує боротьбу закарпатців за автономні права. Пік цієї боротьби припадав на 1848-1849 рр. і на 20-30-ті роки ХХ ст. Це були історично обумовлені процеси. Але автор засуджує потуги окремих політиків і вчених, які порушили згадану проблему на початку 90-х років. Він прагне дати відповідь на основне питання: кому тепер це вигідно? Вчений пише: "Коли русини у ХІХ столітті боролися за автономію, щоб їх не змадяризували, у 20-30-х роках нашого століття - щоб їх не зчехізували, це було закономірним явищем. А чого тепер русинам-українцям боротися за національну автономію? Проти українізації? Я проти такої автономії" (с.148). Переконані, що це позиція не тільки патріота, але й справжнього вченого. Більшість закарпатців саме такої думки. Сказане підтверджується і тим, що за останні вісім років змінили національність "українець" :на "русин" не більше сотні чоловік.

Завершується основна частина рецензованої книги статтею "Яка вона, "сіль землі"?: Роздуми про інтелігенцію" (с.149-155). Поза всяким сумнівом, дослідження присвячено актуальній проблемі. Зрозуміло й те, що роль інтелігенції може бути творчою, конструктивною, направленою на об'єднання різних верств населення і держави в цілому, а може бути й деструктивною, руйнівною. Позиція сучасної інтелігенції не може бути оцінена однозначно, вона часто є суперечливою. Тому всім її представникам варто б запам'ятати слова з рецензованої праці: "Де чвари - там нема поступу вперед, там є завжди небезпека всіляких соціальних катаклізмів. Відступництво, зарозумілість, амбіційність - поза інтелігентністю" (с.155). Сказано чітко, прямо, а головне справедливо. Якщо наша інтелігенція позбудеться вищеперерахованих вад, то вона справді стане "ядром і душею нації". Вчений наводить слова Ісуса Христа, сказані апостолам: "Ви - сіль землі... Ви світло для світу". Це завжди треба пам'ятати і сіяти добро, творити для блага народу.

Рецензована праця містить "Примітки" (с.156). Із них читач може почерпнути інформацію про те, де і коли надруковані окремі статті І.М.Сенька (зрозуміло, крім тих, які публікуються вперше). У збірці вміщено короткі біографічні дані про автора (с.157) та перераховано основні публікації про його життя і творчість (с.158).

Передмову до книги - "Краєзнавчі студії Івана Сенька"(с.3-4) - написав доктор історичних наук, професор Ужгородського державного університету М.П.Тиводар. Він дав короткі штрихи наукової діяльності І.М.Сенька, які допоможуть читачам краще зрозуміти непересічність вченого-фольклориста і краєзнавця.

Відзначаючи високий науковий рівень рецензованої праці, вважаємо за необхідне висловити кілька зауважень. Не можемо погодитися з уточненням автора до статті І.Ольбрахта "Село одинадцятого століття" про те, що селяни їли токан з молоком і вівсяний хліб з салом (с.102). Звичайно, були й такі, але були й другі, які товкли качани кукурудзи в чир або фасолевий суп, сала не бачили роками, варили кропиву та лободу... У статті "Шкільні хроніки" не згадано про станівську. На стор. 97 згадується М.Аристов, мабуть, треба: Ф.Аристов. На стор. 73 вкралася друкарська помилка: сказано, що перший номер газети "Карпат" вийшов 20 червня 1872 р. (насправді 1873 р.).

Однак вищевказані зауваження не применшують високої оцінки рецензованого дослідження. Впевнені, що ця праця є чудовим посібником з краєзнавства. Вона матиме вдячного читача не тільки серед студентів і науковців, але й серед широкого загалу закарпатців. Думається, що це видання повинно бути в кожній школі (і не в одному примірнику!). Чудовий стиль викладу матеріалу гарантує повне його розуміння учнівською молоддю. Від того, наскільки сучасна молодь перейметься національною ідеєю, і залежатиме майбутнє України. Книга "Земля з іменем" сприятиме вихованню патріотів, будівничих незалежної Української держави.

ПОЙДА М. З НАРОДНОГО КОРЕНЯ. ЛІТЕРАТУРНИЙ ПОРТРЕТ МИХАЙЛА ШМАЙДИ (Ужгород: Карпати, 1995)

Сьогодні на Закарпатті читач знає не так багато про Михайла Шмайду - одного з найстарших українських письменників Словаччини. Виправити такий стан справ взялася аспірантка кафедри української літератури Ужгородського державного університету Мирослава Пойда. Відзначу, що над цією книгою дослідниця працювала ще навчаючись на філологічному факультеті УжДУ.

Нелегким і тернистим був шлях М.Шмайди в літературу. Він народився 2 листопада 1920 р. в с.Красний Брід у сім'ї незаможних селян. На його долю не випало закінчувати літературні університети. Початкова школа у рідному селі, горожанська - у Межилаборцях, "чорна робота" в монастирі, де доводилось різати січку та дрова, знову господарювання у Красному Броді, заробітки кусня хліба в Німеччині. У 1941 р. Михайло став круглим сиротою - померли батько і мати. Так починалася трудова біографія майбутнього письменника і саме на ті часи припадають перші кроки Михайла Шмайди у велику літературу. "Разом із поетичними творами, - пише М.Пойда, - М.Шмайда пробує свої сили й у прозі. В 1943 році він написав перше оповідання "Смерть старого Івана", в якому яскравими барвами описав побут своїх односельчан". З цього часу соціальна тематика стане пануючою у літературній творчості Михайла Шмайди.

Дослідниця вибрала досить чітку структуру своєї праці, розглянувши окремо оповідання, повісті й романи, а також фольклористичну спадщину відомого письменника. У розділі "В оповіданні - цілий світ" М.Пойда проаналізувала збірку оповідань М.Шмайди "В'язка ключів", яка побачила світ у 1956 р. і до якої увійшло 14 оповідань. "Персонажами творів М.Шмайди, - констатувала М.Пойда, - є люди, які жили в його рідному селі, письменник майже завжди описував конкретні випадки чи подію, свідком якої був сам або, про яку чув від знайомих". Це свідчить про реалізм, правдиве зображення подій Михайлом Шмайдою. Дослідниця справедливо проводить паралелі між творами Шмайди і літературною спадщиною В.Стефаніка, М.Черемшини, І.Ольбрахта. Дано глибокий аналіз оповідань М.Шмайди "За панських часів", "Останній сніп вівса", "Жандармські помиї", "Повинні дні" та ін. Вдалою, на нашу думку, є паралель між оповіданням Шмайди "Смерть старого Івана" і новелою Стефаніка "Новина".

В розділі "Вірність правді життя" Мирослава Пойда проаналізувала великі прозові твори М.Шмайди, до яких слід віднести повість "Паразити" і романи "Тріщать криги", "Корчмарський слуга" та "Роз'їзди". Саме повістю "Паразити" письменник утверджувався в літературному процесі. Роман "Тріщать криги" привернув особливу увагу критиків та літературознавців. М.Пойда скрупульозно вивчила і використала у своїй праці рецензії Ю.Бачі, М.Гиряка та ряду інших вчених. Детальне знайомство дослідниці з творчістю М.Шмайди дало їй змогу констатувати, що "читаючи роман "Тріщать криги", ми переконуємось у значному зростанні майстерності М.Шмайди". Незважаючи на деякі слабкі місця твору, автор "накреслив цілий ряд проблем, які намагався вирішити разом із героями свого твору. Це і виникнення артілей, становлення колективного господарства - одне з найбільш важливих питань того часу, і зміна віросповідання, морально-етичні проблеми, проблема праці". До цього додамо, що ряд піднятих письменником проблем не втратили своєї значимості по цей день.

Михайло Шмайда відомий також і як фольклорист, який впродовж усього свого життя записував народну творчість: прислів'я та приказки, пісні, балади, легенди,

казки. Він є упорядником і автором збірника "Колискові пісні", першого тому книги "А іші вам вінчую. Календарна обрядовість русинів-українців Чехо-Словаччини" (1992). Дослідниця відзначила, що навіть якби Шмайда "не написав жодного оповідання, роману чи якогось іншого літературного твору, завдяки зробленому у царині збирання, систематизування та вивчення народнопоетичної творчості назавжди ввійшов би в історію української культури". З таким твердженням важко не погодитися.

ХЛАНТА І. ДО ДЖЕРЕЛ (ФОЛЬКЛОРИСТИЧНІ СТАТТІ) (Ужгород: Патент, 1994)

Ім'я Івана Хланти добре відоме широкому читацькому загалу. Його справедливо вважають одним із найкращих дослідників закарпатського фольклору, та й не тільки закарпатського. Нещодавно побачило світ нове фундаментальне (не боюсь цього слова) дослідження провідного фольклориста краю. Мова йде про працю Івана Хланти "До джерел". Книга складається із тринадцяти окремих досліджень, які доповнюють одне одного. Автор прослідковує українську казку від початків східного слов'янства до наших днів. Читач має можливість детально ознайомитися з творчістю Оскара Кольберга, Володимира Гнатюка, Панаса Мирного, Івана Білика, Івана Кочерги.

У розділі "Дослідження соціально-побутової казки у вітчизняній фольклористиці (На матеріалі східнослов'янського казкового епосу)" Іван Хланта цілком правильно підмітив, що "у порівнянні з іншими жанровими різновидами казок соціально-побутова казка найповніше відображає непримиренний класовий і соціальний антагонізм, викриває несправедливі суспільні порядки, стверджує ідею боротьби проти гнобителів", а саме це й було "причиною переслідування її з боку цензури і замовчування буржуазними дослідниками".

І.Хланта детально охарактеризував усі етапи дослідження казки, не забувши таких відомих дослідників, як М.Церталев, І.Срезневський, М.Макаров, Ф.Буслаєв, О.Афанасьєв, О.Міллер та ін. Говорячи про ставлення до казок О.І.Герцена, В.Г.Белінського, М.Г.Чернишевського, І.Я.Франка, автор підмітив, що "російські революційні демократи бачили в казковому епосі твори, які змальовують у художніх образах класову боротьбу.., виражають думи та сподівання знедоленого селянства" (с.9).

І.Хлантою проаналізовано вклад у вивчення казки В.Гнатюка, братів Соколових, М.Азадовського, Д.Молдавського, Є.Тарасенкової, В.Анікіна та ряду інших. Автор слушно робить висновок про те, що вітчизняною наукою зроблено чимало, однак "соціально-побутова казка як жанровий різновид казкового епосу ще вивчена недостатньо". Причому дослідник не просто констатує факт, але й наводить конкретні недоліки: "немає чіткого визначення соціально-побутової казки, не розкрито її генезис, зв'язок з іншими жанрами, місце й роль у сучасному фольклорному процесі".

Ці завдання і намагається вирішити І.Хланта у своїй книзі. Доказом цього є змістовні розділи "Особливості східнослов'янської соціально-побутової казки", "Мотив шукання правди в казках східних слов'ян", "Бідні і багаті в казках", "Принципи класифікації і наукового видання соціально-побутових казок", "Жінка в українській народній казці".

Значне місце в праці І.Хланти "До джерел" виділено дослідженню казки закарпатськими вченими або тим, що перебували певний час у нашому краї: Ю.Венелін-Гуца, М.Лучкай, О.Митрак, А.Крालицький та багато інших. Окремо слід назвати Володимира Гнатюка, який "стоїть у ряду найбільш прогресивних представників української культури кінця ХІХ - початку ХХ століття, як І.Франко,

М.Грушевський, М.Коцюбинський, Леся Українка, А.Кримський, Ф.Колесса, Г.Хоткевич та ін." (с.143-144). Автор книги проаналізував майже всі основні праці В.Гнатюка, а їх у доробку вченого було понад сто. Цікавим є також розділ "Роль учених Центральної України та Галичини у розвитку фольклористики на Закарпатті". Тут читач має можливість дізнатися про наукову діяльність Я.Головацького, М.Драгоманова, І.Франка, І.Панькевича, Ф.Колесси, які "довели, що фольклор Закарпаття - невід'ємний складник як словесної, так і музично-поетичної творчості українського народу"...

Два спеціальні розділи присвячені творчості Панаса Мирного: "Панас Мирний про народну творчість" і "Панас Мирний та Іван Білик і народна пісня". Вивчивши творчі захоплення Панаса Мирного, І.Хланта констатує: "Народні пісні і приказки, прислів'я і казки, думи чарували письменника своєю ширістю, високою художньою майстерністю, простотою вислову глибоких людських почуттів, палким протестом проти всіляких проявів соціального рабства". Автор успішно співставляє погляди Панаса Мирного та Івана Франка, роблячи висновок, що вони розглядали народну творчість з передових, прогресивних позицій.

Книгу завершує розділ "Драматургія І.А.Кочерги і фольклор". На думку І.Хланта, "особливе місце в художній творчості І.Кочерги посідають не тільки казки, а й народні пісні як вияв глибоких дум і прагнень народних мас, своєрідне дзеркало його внутрішніх почувань. Це по-різному відбилосся в його творах. Книга І.Хланта "До джерел" є новим словом у фольклористиці та літературознавстві. Її автор цілком упорався з поставленими завданнями. Праця знайде своє місце на столі вченого і студента, вчителя й учня, кожного, хто цікавиться проблемами дослідження українського фольклору та літератури.

ЗАКАРПАТСЬКИЙ ВЕРТЕП (УПОРЯДКУВАННЯ, ПІДГОТОВКА ТЕКСТІВ, ПРИМІТКИ ТА СЛОВНИК І.В.ХЛАНТИ) (Ужгород: Закарпаття, 1995)

Книжка кандидата філологічних наук Івана Хланта "Закарпатський вертеп" - перша праця, до якої ввійшли типові, художньо довершені зразки вертепного дійства нашого краю, які публікувалися у різних збірниках та періодичних виданнях протягом ХХ століття. Нині, в умовах незалежної України, вихід її у світ має також практичне значення, адже зникли релігійні переслідування, відбувається закономірний процес повернення до давніх українських традицій. Після тривалої заборони Різдво вперше відзначалося на державному рівні (січень 1993 р.).

"Вертеп" - один із видів фольклорного театру. Мав поширення у більшості християнських народів Європи. В українців відомий під назвами вертеп, яселки, бетлегем (від Віфлеєма - місця народження Христа), райок. Автори простежують започаткування вертепних дійств у східних слов'ян: "Українське Різдво, як відомо, приходить після Святого вечора між 6 і 7 січня (за григоріанським календарем). У давнину в той час святкували коляду - народження Сонця, яку згодом християнська церква приурочила до появи на світ Ісуса Христа. На Закарпатті колядники "заздалегідь вибирали керівника ("березу", як на Рахівщині), міхоношу ("козу" чи "барана"), з яким чимчикували "циган", "лікар", "єврей", "смерть" з косою тощо. Неодмінним атрибутом колядників була рухома зізда, котру носив "береза". Інколи, як у Кричеві Тячівського району, колядники носили і вертеп (макет церковці), але не показували дійства".

Початки вітчизняного вертепознавства припадають на першу половину 40-х років минулого століття і пов'язані з іменами Е.Ізопольського, М.Маркевича, Г.Галагана та І.Франка. Останній в 1906 р. опублікував працю "До історії українського вертепу XVIII в.". Необхідно погодитися з твердженням І.Хланти і Р.Офіцинського, що "на царині закарпато-українській відзначилися насамперед греко-католицькі священики", зокрема Є.Фенцик, який на сторінках літературного духовного журналу вмістив літургічну проповідь, приурочену до різдвяних свят. У другій половині XIX ст. вертеп проникав у край посередництвом москвофільських видань, зокрема через газету "Свет".

"Ходити з вертепом, - пишуть автори, - здавна певною мірою означало річ прибуткову. Здебільше отримана винагорода мусіла йти на якусь конче потрібну загальну справу". У часи існування автономної Карпатської України збирали кошти протягом Різдва 1939 року на користь Карпатської Січі. В.Гренджа-Донський писав у щоденнику, що молодь з Лозянського (нині Міжгірський район) у Синевирі на Січ заколядувала 1200 чеських крон. До цього гурту входили скрипаль, два ангели, чорт, циган зі свердлом і молотом, єврей, дід з довжелезною бородою. Після добре уложеної гри, скрипаль утяв коломийки, чорт, циган і жид у танець, а дід з капелюхом по гроші між глядачів.

У період угорської окупації краю (1939-1944) вивчення і популяризацію вертепу стали справою вузького кола професіоналів (Є.Недзельський, П.Лінтур, Ф.Потушняк).

"В умовах радянського Закарпаття (1944-1991), - констатують дослідники, - позначених несприятливими політичними тенденціями і шаленою руйнацією традиційної культури, вертепознавство, як важлива галузь етнологічного вивчення Українських Карпат, занепало, так і не зіп'явшись на міцні ноги". Фактично на вертеп було накладено табу. Однак дослідження фольклору взагалі, і вертепу зокрема, тривало. З'явилися праці П.Пономарьова, О.Мишанича, І.Сенька. Багато зроблено й І.Хлантаю.

Останній докладно описує сценарії Різдвяних свят у різних населених пунктах краю (Верхня Апша, Великий Бичків, Дубове, Королево, Ділове, Вонігово, Келечин, Невицьке тощо). Останній розділ книжки - це коломийки. Читач має можливість ознайомитися з десятками їх ("Ангел пастирям мовив", "У Віфлеємі новина", "Вітай, Ісусе", "Дивная новина" та багато інших).

Книжка "Закарпатський вертеп" - для всіх, хто шанує народнопоетичну творчість.

ХЛАНТА І. МИКОЛА РІШКО. БІОБІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПОКАЖЧИК (Ужгород: Патент, 1995)

Серед письменників Закарпаття чільне місце посідає Микола Іванович Рішко (1906-1994), чий самобутній талант розкрився ще в другій половині 30-х років. Про нього писали відомі вчені і письменники І.Роман, Ю.Кундрат, І.Дзюба, Л.Бабота, М.Мушинка, М.Микитась, О.Мишанич, Н.Ференц та багато інших. Високу оцінку педагогічної діяльності М.Рішка дав на сторінках книги "Антологія педагогічної думки Закарпаття (XIX - XX ст.)" відомий вчений, доктор педагогічних наук, професор В.В.Гомоннай. А торік відомий український вчений, кандидат філологічних наук І.В.Хланта видав книгу "Микола Рішко. Біобібліографічний покажчик".

Рецензований покажчик відкривається вступною статтею автора "О Україно! Приніс тобі любов, сумління чисте". Штрихи до портрета Миколи Рішка". Це ґрунтовне дослідження життєвого шляху і творчої спадщини М.Рішка.

Прослідкувавши основні віхи в житті поета, Іван Хланта відмітив, що в літературу М.Рішко увійшов ще в 30-х роках, коли побачила світ його перша збірка поезій "Гірські вітри" (1936).

Микола Рішко був поетом українського напрямку. Таким він був у 1939-му, коли Карпатська Україна була проголошена незалежною державою. Він з болем у серці писав про її трагедію, коли з приходом угорських гортистів почалися масові репресії в краї:

*У Тячівській темниці лютий,
У Хусті, у Бичкові...
Нас цілі тисячі-закутих
Катами ув окови.*

Таким він залишився у наші дні, коли Україна, нарешті, виборола віковичне право жити державним життям. У вірші "З новим роком!", написаному в 1991 р., М.Рішко щиро звертається до рідної України, бажає їй добра:

*Щоб ти горя вже не знала
І жила у мирі,
І щоб тобі не брехали
Іуди нещирі.
І щоб правди між синами
Проростали зерна.
Якщо й справді поміж нами
Ти іще не вмерла.*

Іван Хланта відзначив, що "поет писав для людей, щоб підняти їхній дух, гартувати людську мужність і нездоланність, вселити віру, надію, дати крила і силу для боротьби за свої зганыблені, потоптані права, принижену, понівечену ворогом соціальну і національну гідність. Твори його кличуть до великих суспільних змін, до радикальних перетворень життя" (с.16).

Дослідник звернув увагу на те, що в поезії М.Рішка "зустрічається цілий ряд віршів-портретів, присвячених письменникам, діячам культури краю, людям, духовно близьким автору" (с.22). Такими людьми для поета були О.Духнович, О.Маркуш, В.Гренджа-Донський, Й.Жупан, М.Томчаній. Ю.Гуца-Венелін. Чимало віршів Миколи Рішка покладено на музику композиторами А.Кос-Анатольським, М.Попенком, В.Теличком, П.Раком, І.Керецманом та іншими, а три пісні ("Ужгороді мій!", "Гей, Карпати - сині гори", "Пісня про любов") увійшли в репертуар Державного заслуженого Закарпатського народного хору.

У біобібліографічному покажчику, підготовленому І.В.Хлантою до 90-річчя від дня народження поета, описано окремі видання, рецензії на них, публікації письменника у періодичній пресі, тематичних збірниках, антологіях, його переклади з німецької, російської, словацької, чеської, угорської мов та літературу про життєвий і творчий шлях М.Рішка. Покажчик містить 440 позицій творів письменника і праць про нього.

Окремими книгами виходили збірки поезій і казок М.Рішка "Гірські вітри" (1936), "Заграли струни" (1960), "Біда і щастя: Казки" (1962), "Розмова з матір'ю" (1973), "Повернення" (1980), "Вереснева криниця" (1990). Численні публікації М.Рішка Іван Хланта помістив за витриманою в попередніх його виданнях такого роду структурою: поезії, пісні на слова М.Рішка; оповідання, нариси, статті, спогади; критичні статті та рецензії; переклади М.І.Рішка; література про життя і творчість. У біобібліографічному

показчику вміщені "Іменний показчик" та "Показчик використаних періодичних видань", які полегшують роботу дослідникам творчості поета.

Складовою частиною показчика є добірка поезій Миколи Рішка. Відзначимо, упорядник так підібрав поетичні твори, що читач може прослідкувати еволюцію М.Рішка від 30-х років до наших днів. Добірку становлять, як правило, найкращі зразки поетичної творчості (вірші "Заклик", "Настане день", "Молитва", "Золотоверхий Київ", "Повернення", "Будь прекрасним" та інші).

Перед нами Микола Рішко – поет, громадянин, соборник:

Щасливий я, що в радісні хвилини

Я вільним сином вільної України

Стою на березі твоїм!"

Підготувавши і видавши біобібліографічний показчик Миколи Рішка Іван Хланта поклав ще одну цеглину в споруду вітчизняного літературознавства.

КОЛЯДКИ (УПОРЯДКУВАННЯ І.ХЛАНТИ І В.ЯРЕМИ) (Ужгород, 1998)

"Колядки". Під такою назвою побачив світ збірник кращих зразків колядок християнсько-релігійного змісту, що побутують на Закарпатті, упорядниками якого є відомий український дослідник, кандидат філологічних наук Іван Хланта і кандидат богословських наук Василь Ярема. На нашу думку, цілком виправданим є те, що книгу підготували до друку вчені - представники світської та церковної наук, до того ж відомі в краї люди. По-друге, рецензоване видання побачило світ цілком своєчасно, напередодні Різдвяних свят.

Збірка відкривається вступною статтею упорядників "Різдвяні величальні пісні", де подано визначення та стисло історію української колядки. У книжку ввійшли понад сто кращих зразків закарпатських колядок. Безперечно, що Закарпаття неоднорідний край, в якому кожний район має свої особливості, відповідну специфіку. Цей факт не міг не вплинути і на колядки. "Під час збирання й підготовки колядок, - відзначають дослідники, - ми переконалися, що один і той же текст у різних районах Закарпаття має певні відмінності, є деяка різниця і в мелодіях. Для більшості колядок характерні приспиви - рефрени, що свідчить про їх обов'язкове хорове виконання. Схвильовано-розповідний тон окремих колядок передбачає їх сольне виконання".

Видаючи цю надзвичайно потрібну і корисну книжку, І.Хланта і В.Ярема сподіваються, що вона допоможе усвідомити, що ми "всі діти Божі та спадкоємці вічного життя. Бо заради цього Творець Всесвіту підкорив Себе природним законам. Для нас, грішних, явився Бог у нашій плоті. Піднесемо ж подяку Богові за всі його милості до нас, ревно просімо новонародженого Господа нашого Ісуса Христа, щоб він зберіг нас в одностаттєвості та однодушності, дарував нашій Батьківщині - Україні силу і мудрість подолати всі труднощі, зберегти народ у братолюбстві, щоб послав удосталь плодів земних і благословив наш народ миром і благоденством".

Не викликає жодних сумнівів, що І.Хланта і В.Ярема видали книгу, яка є вкрай необхідною для кожної родини. Вона, безсумнівно, знайде свого прихильного читача. Доводиться тільки жалкувати, що п'ятитисячний тираж аж ніяк не зможе задовільнити потреб усіх бажаючих її придбати.

ШИП Ю. СПІВАНИЧОК ДЛЯ ДІТОЧОК (Ужгород: Патент, 1999)

Відомий закарпатський поет і письменник Юрій Шип подарував читачам різного покоління свою нову книжку "Співаничок для діточок". До неї ввійшли поезії лауреата літературної премії імені Федора Потушняка, покладені на музику відомими в краї композиторами Миколою Попенком, Василем Гайдуком, Михайлом Керецманом, Йожефом Іванковичем, Василем Кобалем, Петром Раком, Василем Панцом, Іваном Ладикою. До речі, відзначимо, що Юрій Шип є одним із небагатьох закарпатських поетів, який упродовж років плідно співпрацює з визнаними майстрами крайової музики. Протягом 1997-1999 років уже побачили світ і знайшли свого читача його книжки "Журба над криницею", "Заспіваймо з Гайдуком", "Славлю Бога", які високо і справедливо оцінили рецензенти.

Автор п'ятнадцяти книжок, Шип укотре звернувся до наймолодших читачів, принісши їм у дарунок книжку, актуальну зусібч. Вона, як і всі попередні творіння поета, вчить щиро любити Україну і рідні Карпати, батьків і Всемогутнього Бога. Здається, прочитавши її, людина не здатна буде вчинити зло, зверхньо, аморально, підло. Головну ідею нової збірки влучно підмітив у передмові до неї лауреат Державної премії України імені Тараса Шевченка Петро Скунець, який писав: "Та найбільше ніжної людської доброти і краси на світі видить Юрій Шип у таких діточках, як ви. То й написав співаник для вас і про вас, хлопчики й дівчатка. З вірою в те, що ви не тільки будете співати про добрий Божий світ, а й самі будете зростати в ньому добрішими й красивішими". І справді, саме до цього всі ми повинні прагнути.

Чесність і доброту, любов до старших спрямована виховувати поезія Ю.Шипа, яка становить основу розділу "Малютам-дошкільнятам". Інакше й бути не може, бо автор є надзвичайно доброю і чуйною людиною не тільки в своїх віршах, а й у повсякденному житті. Любов'ю до рідного краю проникнутий вірш "Андрійкова колискова", музику до якого написав Микола Попенко:

*Для щастя великим,
синку, виростаю,
Люби Верховину - свій рідний край.
Люби, люби
наш рідний край!*

Досить повно представлена в книжці релігійна тематика, маємо на увазі, перш за все, поезію розділу "Школярикам і школярам" - "Йде Ганнуся до Ісуса", "Чесні діти" та багато інших. Як писав один з рецензентів попередньої книжки поета професор Микола Зимомря, "Юрій Шип не прагматично демонструє своє бачення і ставлення до "світу Божого". Він радше ревно живе ним, душею і серцем прилучаючись до краси добродійства, шукаючи й знаходячи нерідко оригінальні ходи, спрямовані на новаторське осмислення найбільш делікатної і вразливої сфери духовної аури". З такими думками важко не погодитися. Як заповіт звучать рядки поезії Ю.Шипа "Не вмирає пам'ять":

*Йди на цвинтар,
як на сповідь,
Не будь на світі злим,
Живи в Христі,
в його любові,
Твори добро живим.*

Кредо поета - творити добро при житті. Він неодноразово виступав проти недбайливості, пияцтва, бездумного, хижацького вирубування лісів, забруднення

навколишнього середовища. Поет закликає берегти рідну природу - "диво з див - Карпати", "цей чудовий світ":

*Зупини злі руки:
Годі вам! – скажи...
Для життя онуків
Рай цей збережи!*

У збірці вміщена, на нашу думку, одна з найсильніших і найкращих його поезій "Дайте сонцю дорогу", покладена на музику Василем Гайдуком. Цей вірш є рішучою відповіддю різношерстим теоретикам тутешності та відокремленості, гімном соборності:

*До України пригорніться,
Прозрійте, її діти,
Любов'ю, браття, причастіться:
Вона нам шлях освітить,
І поведе у вічну мрію,
Де злу немає місця...
Але, якщо воно посміє,
То, мужні, заступіться.
Юрій Шип сповнений надій, що
І над нами доля зійде –
Сонце радості й добра,
І нап'ється плем'я рідне
Щастя з Тиси і Дніпра.*

Рецензентами книжки виступили авторитетні й знані в Україні люди - академік Михайло Стусько, заслужений артист України Петро Рак та заслужений учитель України Золтан Жофчак. Це свідчить про визнання значного внеску автора у розвиток культури і освіти наших країн. Додамо, що книжка чудово оформлена художницею Мар'яною Орос. Залишається тільки пошкодувати, що наклад 500 примірників через деякий час зробить книжку Ю.Шипа "Співаничок для діточок" бібліографічною рідкістю, а вона повинна стати настільною в кожній українській хаті.

**БЕЛЕНЬ М. СМЕРЕКОВИЙ ХРЕСТ. СПОВІДІ ДУХОВНІ
(УЖГОРОД: КАРПАТИ, 1995); БЕЛЕНЬ М. КАРПАТСЬКА
УКРАЇНА У ПОРТРЕТАХ (УЖГОРОД, 1998); БЕЛЕНЬ М.
СКАРБИ ПРЕДКІВ
(Ужгород: Два кольори, 2000)**

Для переважної більшості наших країн Михайло Белень відомий, перш за все, як художник і скульптор, автор серії меморіальних дошок діячам історії та культури Закарпаття, серії медалей, присвячених художникам епохи Відродження, українським художникам-класикам. Його медалі поповнили колекції Державного Ермітажу, Санкт-Петербурзького монетного двору, Третьяковської галереї, кількох музеїв України та нумізматичних колекцій у багатьох країнах світу.

Багаторічне знайомство і творча співпраця з Михайлом Олексійовичем переконали мене: поважний метр є також здібним літератором і добросовісним краєзнавцем, свосвідним філософом і педагогом. Протягом останніх п'яти років видав три оригінальні книжки: "Смереків хрест. Сповіді духовні" (1995), "Карпатська Україна у портретах" (1998) і "Скарби предків" (2000). Дорогу в життя першій дав

відомий український учений та земляк скульптора академік М.Сюсько, який у вступному слові справедливо відзначив: "Коли буде написана повна історія українського мистецтва, в ній належне місце посяде й ім'я Михайла Беленя: на отчій землі талант слід належно оцінити і визнати". Вчений звернув увагу на "широкий інтелект, працелюбність та працездатність" автора, праця якого "вчить нас бути людиною, бо навіть глибокі знання без людяності нічого не варті".

"Смерековий хрест" - згусток прози, поезії, афоризмів, підкріплених авторською графікою і скульптурою. Серед героїв книжки київські князі Ігор і Володимир Мономах, славнозвісний Будитель О.Духнович, єпископ А.Бачинський, єпископ-мученик Т.Ромжа. Щирі й проникливі рядки присвячені Тарасу Шевченку. У статті "Геній надії" М.Белень відзначив: "Завдяки його генію ми зберегли свою гідність - гідність нації". У відповідному розділі вміщені фото гіпсової моделі до майбутнього пам'ятника Т.Шевченку, а також портрети із серії "Життєвий шлях Т.Г.Шевченка": "Кобзар", "Мені тринадцятий минало", "Світ Лаври", "В церкві", "В імператорській Академії художеств", "На березі Аралу" та інші.

У поетичному розділі - кілька десятків поетичних творів М.Беленя, зокрема "У колисці небесній гойдаються мрії", "Титул", "Накреслено", "Золотий час". Для його поезії характерна перевага високоморальної тематики: боротьба добра із злом, несправедливість, проповідування любові до своєї землі та рідного народу. Поет вірить у перемогу доброти, яка нас воскресить:

О, скільки-на землі цій проросло!

Лише мізерність тут не виживає.

Тиранів зло - завжди мовчазне скло:

Лиш доброта щодня нас воскрешає.

Дияволів кубло ще - навкруги!

І тільки віра їх переживає.

Для нас ця віра - світло й береги,

Без котрих майбуття в житті немає.

Завершують книжку кілька сотень афоризмів. Назвемо тільки окремі з них, які, безперечно, ніколи не втратять своєї суті: "Краще порожній глечик, ніж наповнений гидотою", "Істинні інтелігенти бачать більше добра, ніж його є насправді", "Будь-яка довершеність диктується законами неба; їм підкоряючись, підкоріться гармонії життя", "Щоб менше було зла, не йди до нього в слуги", "Мудрість і совість не шукають слави, вона їх шукає", "Щоб знищити дурість, мало пізнати істину, потрібно її захищати щодня". На глибоке переконання автора, "якби із Всесвіту нам дістались тільки природні почуття, ми ніколи б не знали, що таке заздрість, помста, жадова наживи".

Книжкою "Карпатська Україна у портретах" М.Белень зробив свій внесок у справу увічнення світлої пам'яті мужніх захисників Карпато-Української держави. Майже протягом року я співпрацював з Михайлом Олексійовичем і мав можливість пересвідчитися, що автор жив Карпатською Україною. Він опрацював сотні газетних статей, перечитав всі основні праці з історії краю кінця 30-х років. Пошукова робота завершилася виходом у світ видання, яке включало 77 біографічних нарисів про визначних діячів Карпатської України на чолі з її президентом А. Волошином.

У періодичній пресі з'явилося більше десятка позитивних рецензій та відгуків на книжку. Звичайно, я, як професійний історик, міг би назвати чимало недоліків та упущень, однак незаперечне те, що М.Белень уперше здійснив комплексне, біографічного характеру дослідження, якого на той час ще не було. Це нині найбільш повна історія Карпатської України в портретах. Читач має можливість ознайомитися з енциклопедичними даними про - А.Волошина і С.Клочурака, братів Брашайків і братів Реваїв, В.Гренджу-Донського і В.Бірчака, О.Блестіва та братів Климпушів,

М.Колодзінського та Ю.Станинця... Біографічні нариси проілюстровані виконаними автором портретами.

Постать А.Волошина вже давно зацікавила М.Беленя. У книжці вміщено оригінальний портрет президента Карпатської України, а також фото пам'ятної медалі та меморіальної дошки. На глибоке переконання автора, А.Волошин є "символом ідеї єднання", а сформований ним уряд включав у себе "інтелігентів-патріотів, які розумно й толерантно використовували демократичні "масарикові" закони у Чехо-Словаччині, своєчасно орієнтувалися в усіх політичних ігрищах передвоєнної Європи".

Важливе місце на сторінках займає постать визначного закарпатського письменника і громадсько-політичного діяча В.Гренджі-Донського. Крім біографічного нарису про свого славетного земляка, М.Белень вмістив фото медалі та пам'ятного знаку В.Гренджі-Донського в Міжгір'ї. Під час відкриття пам'ятника скульптор виголосив широкую промову. "Такі постаті, як Василь Гренджа-Донський, - сказав М.Белень, - ніколи не забуваються. Бо їх життя на цій суєтній землі - гідний приклад для наслідування... Як треба жити, творити добро, не пасувати перед труднощами і безмірно любити свій народ, що виколисав тебе і дав путівку в життя. Тож будьмо гідними продовжувачами нашої історії і культури, в які не один безсмертний рядок вписав великий Будитель і духовний наставник - Василь Степанович Гренджа-Донський".

Книжка переконливо свідчить, що М.Белень - перспективний науковець. Він, до речі, неодноразово брав участь у престижних наукових конференціях на базі УжНУ, де виголошував змістовні доповіді. Він був включений до складу оргкомітету міжнародної наукової конференції, присвяченої 60-річчю проголошення Карпатської України. Історико-філософська проблематика відбита в його виступах на міжнародній конференції "Українсько-румунські відносини: історія і сучасність" (Сату Марє, 1998), Всеукраїнській науковій конференції "Гуманітарна освіта: досвід і проблеми" (Ужгород, 1998), конференції, присвяченій 55-річчю воз'єднання Закарпаття з Україною) (Ужгород, 2000) та інших.

На початку цього року М.Белень подарував численним прихильникам нову книжку "Скарби віків". В афоризмах, поезії, прозі, філософських роздумах - душа, переповнена любов'ю до земного лиття, Вселенської Мудрості, Нескінченності Світостворення, пророчо-творчої сили Біблії, величі Слова Божого... Передмову написав Андрій Дурунда, який відзначив: "В його афоризмах - згустки життя. Він не стільки по-менторськи повчає, як нагадує, підкреслює, акцентує... Вдумуватися в афоризми Беленя - це мовби насолоджуватись живлющою криничною водою у спекотний літній день...".

Вдумайтесь і ми в його афоризми: "Дешева слава, як і безславність, мають один кінець", "Духовність не виникає із нічого й не буває одинока", "На жаль, у наших серцях доброта більше у бажаннях...", "Гордість, зрада, самовдоволення - нице існування", "Наша духовна черствість до вічності приспана в нас самих", "Ще не придумано таких молитв, які б врятували тіла й душі вбивць", "Правда чиста й не згасас", "Нове породжує новий час"... У розділі "Філософські роздуми" вміщено кілька праць на філософську тематику, зокрема, "Чи буде ХХІ століття астрофілософським?", "Філософське осмислення художніх надбань автохтонного населення Карпатського ареалу", "Природа суспільно-естетичного ідеалу в образотворчому мистецтві автохтонного населення Карпатського краю (в контексті загальнолюдських надбань, філософських цінностей)".

Філософія М.Беленя ґрунтується на реалізмі, на досягненнях сучасної науки, однак невіддільна від духовності, віри: "А втім на нас чекають катаклізми в найближчі два століття, і не треба бути великим ясновидцем чи сповідувати прогнози

Нострадамуса, аби це зрозуміти. Цілком вірогідні спалахи катастроф великих масштабів, загроза епідемії невідомих хвороб, землетруси, збільшення розколів земної кори, зворотні дії невідомих сил з космосу. Людство вже декілька десятків років тому потенційно захворіло генетично, патологічно. Самосвідомо себе пов'язало прогресом, який лікує і калічить водночас. Медицина вже не спроможна цей процес зупинити. Поряд з ним ХХ століття породило політиків-дегенератів, що закликали до воєн та геноциду націй, а їх послідовники впадали в диктаторську засліпленість, необмежену всевладність, чітко окреслену ненажерством, бездумністю, атеїзмом, черствістю, жадобою дешевої слави, розколами...". З цієї досить великої цитати може скластися враження, що Беленева філософія песимістична, що її автор не бачить майбутнього. Однак, це далеко не так, "духовне життя перемагає думки песимізму - проблему самогубства людства", - підсумовує М.Белень.

Він запитує і відповідає: "Якими можуть бути воля і віра, честь і гідність? Неодмінно - справедливі! І потрібно їх нести в душі святочно високо, виколісуючи гуманно. Буденність, суєтність буттєвості і реальність скороминучості життя, а відтак малозначимість його в Просторі Часу з давніх пір спонукають мудрих дивитися на світ глибоко по-філософськи, духовно-узагальнено". Так, життя коротке, а тому треба встигнути зробити щось корисне для людства:

Як невблаганно час летить!

Змінились прози і пісні.

Зумій же, друже, відлучити

Святу Правду від брехні.

Простим присуджено вінця

І честь - в минулім і грядущім.

Все - від Початку й до Кінця!..

Бо Світло й Сповідь - невмирущі!

У збірці "Скарби віків" - як поезія самого автора, так і вірші, присвячені йому друзями. Серед авторів - В.Басараб, М.Ряшко, В.Густі, Н.Панчук, В.Вовчок, П.Скунць, В.Зубач, В.Кохан та багато інших визначних майстрів пера. Це - визнання заслуг М.Беленя перед українською культурою. Щирі рядки до "людини доброї волі" написав Д.Кешеля, який, на нашу думку, найкраще зумів охарактеризувати багатогранну діяльність героя нарисом: "Михайло Белень мені нагадує одиноке дерево на скелястому урвищі. Внизу, в захищених долинах, часто і не такий уже сильний вітер валить благополучні красені-дуби, а воно, те дерево, відкрите всім буревіям, жилаве, вперте, вгризлося повнотою сил від праматері Землі у твердий камінь і стоїть гордо на вершині на потіху мудрим людям і недругам на злість.

А ще для мене Белень - живе заперечення скептичної тези, що у наш збурений і швидкоплинний вік не може бути людей-універсалів: він і художник, і скульптор, і історик, і філософ, і письменник, і фанний газда... І головне, що Всевишній наділив Михайла усіма достоїнствами так щедро, що й не наважуся сказати, у чому він найталановитіший - усі грані Беленьової особистості світять і гріють мене в однаковій мірі". Цілком поділяю ці міркування.

ТКАЧУК С. ВОСКРЕСЛІ ПОЕЗІЇ (Бухарест, 1999)

Українську поезію в Румунії вже впродовж кількох десятиліть гідно представляє Степан Ткачук. Незважаючи на активну громадсько-політичну діяльність (голова Союзу українців Румунії, депутат парламенту), Степан Ткачук майже щороку дарує

читачам, численним своїм прихильникам, нову книжку. Свого часу рецензенти високо оцінили його роман "Нічия пора" (1979), збірку прози "Хвилино, зупинись..." (1989), поетичні збірки "Молитва за рідну мову" (1996) та "Воскреслі поезії" (1999).

Для поезії С.Ткачука характерні мелодійність, ширий патріотизм і високий професіоналізм. "Мої поезії - мої діти. Усе життя вважаю їх лиш своїми, - писав поет в автобіографічному нарисі "Шкіци". - Кожна з моїх поезій добре знає, що біда панує на світі не через брак грошей, а через людську ницість, байдужість, злобу і нікчемність. Мої поезії – мої рідні діти. І кожна з них, народжена тої чи іншої пори, потаврована атрибутами притаманних їм пір. Тому й кожна ще напередодні народження усвідомлює, що сонце сходить і заходить щодня, що кінець світу й воскресіння теж відбуваються щодня, що на ненависті можна носитися тільки впотемку та навколо безодні, що Шевченко і Шекспір, Бах і Верді, Леонардо да Вінчі і Респін не родяться щодня... Я не хочу, щоб мої поезії зі спливом часу ставали заповідями, але дуже хочу, щоб вони дійшли до людських сердець віщими голосами істини".

Нелегкі часи пережила Румунія та її працелюбний і волелюбний народ у роки диктаторського правління Чаушеску. Важко доводилося і С.Ткачуку. У передмові до великої за обсягом збірки "Воскреслі поезії" автор відзначив: "Я протягом літ надрукував багато збірок поезій. Однак безліч поезій залишалися нудитися між обкладинками поживклих зошитів. Одні з поезій я не включив у здані збірки до видавництва "Критеріон", бо знав, що не "прослизнуть" крізь пальці цензури, чи не припадуть до душі редактора". Лише після падіння режиму Чаушеску по-справжньому розкрився прихований від цензорів і яскравий талант поета. Сьогодні, на порозі ХХІ століття, читач має можливість вперше ознайомитися з поезією уродженця Буковини Степана Ткачука, написаною в 70-90-х роках.

Ткачук - справжній українець, поборник соборності України. Він глибоко переконаний, що в єдності сила українського народу. Під час перебування в Україні, відвідин Кобзареві могили в 1983 році написав:

*Українці з усіх країв
Єднаймося
І братами усіх братів
Вважаймося.
За руки повні мозолів
Озьмімося
І понад піки всіх часів
Здіймімося.*

Поет часто звертається до творчості Тараса Шевченка, його славетного і невмирущого "Кобзаря". Саме Шевченко, на глибоке переконання автора, може "отямити вкраїнців", "воскресити козацький рід" і "знищити з-поміж нас насіння герця":

*Кобзар, немов Апостол,
По всій планеті ходить,
Та люд наш з гуці блуду
На світло дня виводить.*

В одному з інтерв'ю, опублікованому в 1989 році, С.Ткачук розмірковував: "Тарас Шевченко вийшов на світло безсмертя з гуці мого рідного народу, увічнюючи його своїм "Кобзарем". Відколи маємо Шевченка, і світ нам не здається вузьким, і дивимося широко навіть впотемку. В його віщих словах сперлиненна вся наша вікопомна й буремна історія. Він для нас, українців, є тим, ким Мойсей для євреїв. З неопалимої купини віків повсякчас запевняє наш народ: "Не вмирає душа наша, /Не вмирає воля, /І неситий не виоре/ На дні моря поле...".

"Слово українське, - писав Микола Корсак у передмові до книжки С.Ткачука "Молитва за рідну мову", - як мабуть жодного з народів світу, протягом історії його звичайного люду, зазнало чимало кривд. Силуване його винародження ставило під загрозу сам генетичний код нації, історичну правду і пам'ять. Але живлячись народними джерелами, воно завжди воскресало, стаючи доказом живучості нашого народу". Незважаючи на переслідування і геноцид, український народ вистояв. Зумів вистояти і не зламатись Степан Ткачук:

*Я українець з роду в рід,
Моя судьба - судьба народу.
Який пройшов крізь вушка доль-часів,
Неначе крізь вогонь і воду.
Я українець з роду в рід,
І Богу дякувати мушу
За те, що дав мені життя
і вірну українську душу.*

На початку 80-х років, коли в тюрмі народів - СРСР лютували цькування і переслідування інакомислячих, С.Ткачук написав глибоко патріотичні поезії "Лист ув'язненої матері-бандерівки", "Наша Україна", "Пісня українських політв'язнів", "Україна", "Хрест розп'яття", в яких чітко і однозначно висловив своє ставлення до "імперії зла":

*Україна кине на поталу
І Сибір і супостата-хама,
Доти будь здорова, моя лялько,
І цілує тебе спрагло, мама!*

Упевненість у перемозі добра над злом яскраво простежується і в "Пісні українських політв'язнів", написаній С.Ткачуком 1982 року в Лондоні:

*Крізь ґрати тюрем бачимо прекрасно
Ту днину благовісну й солов'їну,
Що принесе спасіння передчасно
І визволить з неволі Україну.
Ми нині - українські політв'язні,
А завтра будем месниками роду...
І зникнуть назавжди кати і блазні
З Вітчизни українського народу.*

Поет-патріот, яким весь час був і є Степан Ткачук, після прийняття Верховною Радою "Декларації про державний суверенітет України" відгукнувся на цю, історичної ваги, подію віршем під символічною назвою "Свобода":

*Свобода,
Мій народ тебе виборов хрестом і мечем,-
Ти стала його нареченою
І заприсягла йому вірною залишитись довіку.
Щоб брати мої обнімали найменшого брата,
Усміхалася заплакана Мати-Україна
І в світі вже не жилося б тяжко-важко
Сироті без роду...*

У тому, що Україна стала незалежною і вільною, велика заслуга і тих її синів, яких доля розкидала по різних куточках нашої планети. Вірним сином України в Румунії є буковинець Степан Ткачук, поезія якого будить сплячих і воскрешає український дух.

БЕНДЗАР Б., БОБИНЕЦЬ С. УКРАЇНСЬКА ФОНОГРАФІЧНА ПЕРЕДАЧА АНТРОПОНІМІВ АНТИЧНОЇ, АНГЛО-, НІМЕЦЬКО- І ФРАНКОМОВНОЇ ЛІТЕРАТУР

(Ужгород: Закарпаття, 2000)

Наприкінці минулого року на прилавках книжкових магазинів Ужгорода з'явилася книга, яку, безперечно, чекали вже давно. Мова йде про монографічне дослідження відомих в Закарпатті вчених-філологів Богдана Бендзара і Степана Бобинця «Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур». Книга редагована Дмитром Федакою, а рецензентами виступили професори Ужгородського національного університету Михайло Полюжин і Павло Чучка.

Ні для кого не таємниця, що перекладна література відіграє велику роль у формуванні національної свідомості. «Однак, – відзначають автори у передмові, – це можуть чинити лише ті українські переклади, які є повноцінними, близькими до оригіналів, одне слово, переклади, здійснені такими майстрами українського перекладу як, скажімо, Максим Рильський, Микола Лукаш, Григорій Кочур, Борис Тен, Дмитро Паламарчук, Андрій Содомора, Ігор Качуровський, котрі добре знали і знають історію, культуру, побут народу, з мови якого здійснювали переклади, а головне – досконало володіли мовою оригіналу, усвідомлювали свою відповідальність перед читачем». Не можемо відкинути і той факт, що протягом десятиліть панування комуністичної ідеології і цілеспрямованої політики русифікації та денационалізації, українська школа перекладу перебувала, м'яко кажучи, у занепаді.

Українська мова, яка у всьому світі визнається як одна із найдавніших і найбільш мелодійних мов, в умовах авторитарного режиму мала імідж другорядної, меншовартісної, провінційної, неперспективної і непотрібної. На глибоке переконання ідеологів русифікації, українська мова повинна була злитися з російською, як і весь український народ «поступово зливався» з іншими націями у якусь штучну історичну спільність – радянський народ. Все це не могло не відбитись на якості перекладів з іноземних мов на українську. Нерідко мав місце перепереклад (наприклад, з французької на російську, а з останньої на українську). Праві автори, коли пишуть: «При цьому завжди дає про себе знати суттєва деталь: неадекватне відтворення антропонімів може певною мірою спричинити й деформацію художнього тексту. А позаяк в СРСР суворо вимагалось передавати іншомовні антропоніми в російських варіантах, на російський лад, то коли хтось із перекладачів і допускав відхилення, цензор і редактор самі виправляли їх у тексті».

Сприятливі умови для майстрів перекладу в Україні виникли тільки після проголошення незалежності. Здавалося б, прискореними темпами почнеться відродження української школи перекладу, занедбаної в попередні десятиліття. Однак, сумна спадщина залишилася нам з минулого. Ситуацію ускладнює і той факт, що окремі далеко не національносвідомі українці «ставлять палки в колеса» навіть сьогодні, на початку третього тисячоліття. На сторінках книги Б.Бендзара і С.Бобинця йдеться про сімейство таких горе вчених як Іван та Олесь Білодіди. Як писав відомий американський вчений, українець за походженням, Юрій Шевельов, Інститут мовознавства АН УРСР за часів «директорства» І.К.Білодіда став осередком «диявольської політики», «колосальною фабрикою фальсифікації», де «приймалися ті українські інновації, які були ідентичні з російськими...» А нині Олесь Білодід,

«іменитий син» і його прибічники теж ревно ратують за двомовність. Агресивно налаштовані проти самої ідеї відродження та розвитку української мови, культури, історії, вони силкуються поширювати міф про «насильницьку українізацію», лякають новою громадянською війною, якщо українці відступлять від тих звичних мовних стандартів, що були прийняті в есесерівські часи.

Книга складається з двох ґрунтовних розділів – «Теоретично-лінгвістичні проблеми фонографічної передачі іншомовних антропонімів» та «Прагматичні аспекти української передачі іншомовних антропонімів». В ній також вміщені алфавіти української, давньогрецької, латинської, французької, англійської та німецької мов, а також транслітераційна таблиця української латиниці, французька фонетична транскрипція, знаки міжнародної фонетичної транскрипції, словник-довідник антропонімів античної літератури.

Особливий інтерес викликають «Ключі до вимови імен, прізвищ німецькомовних письменників, літературних персонажів, їх творів та їхня українська передача». Аналогічна робота пророблена з іменами та прізвищами письменників та літературних персонажів Франції, Великобританії, США. Не вдаючись до деталей, наведемо тільки кілька прикладів, як необхідно вживати відомі імена: Лавлейс, а не Ловелас, Бельцебуб замість Вельзевул, Говиз замість Холмс, Ровбінсон замість Робінзон, Марк Твейн замість Марк Твен, Гемінгвей замість Хемінгуей, Горті замість Хорті і т.д.

Необхідно погодитись з авторами монографії, що прийшов час вірно подавати російські прізвища. Зокрема, «Нікіта Михалков», «Міхаїл Смолін» тощо. Хоча, пишуть Б.Бендзар і С.Бобинець, «нині у ЗМІ подибуємо й таку форму як «Василій». Але, як ще свого часу слушно зазначив Олексій Кундзіч, це й не російський Васильй і не український Василь, а ім'я – «неіснуюче в природі».

Автори монографії не заперечують, що певні відхилення можуть мати місце, але лише тоді, коли вони оправдуються виключно унеможливленням передачі тих чи інших фонем і сполук фонем. «Ми не належимо до людей, схильних категорично-нетерпеливо ламати й заперечувати все, – констатують дослідники, – але й усвідомлюємо, що досить уже дивитися тільки в минуле, пора виявляти мужність і рішучість у перегляді всього неоправданого, помилкового. Нині, коли ламаються стереотипи, ми, зіперті на власний досвід (збирання й класифікація ілюстративного матеріалу впродовж десятиліть) і передову західноєвропейську практику, переконуємось, як нелегко навіть викладачам, науковцям переорієнтуватися на правильну фонографічну передачу антропонімічної лексики, коли вони вже засвоїли її в помилковому чи й спотвореному вигляді. І все ж таки – не треба драматизувати ситуацію, яка склалася і є однією із сучасних українських реалій».

Богдан Бендзар і Степан Бобинець, які в наукових колах відомі, перш за все, як представники українського національно-державницького спрямування, переконані, що «цю важливу філологічну проблему можна розв'язати лише за умови спільних зусиль усіх, хто щиро вболіває за стан культури української мови, вдосконалення української освіти, українського державотворення й глибоко розуміє важливість усього комплексу питань як у процесі підготовки майбутньої інтелігенції, так і у процесі формування національно-державницької свідомості на ближче і далеке моральне майбутнє. Це тема доби. Мораль доби». Сказано чітко й однозначно, справедливо і переконливо. З такими думками необхідно погодитись.

ФЕДИНИШИНЕЦЬ В. ФЕНОМЕН ПРОФЕСОРА ЛИЗАНЦЯ (Ужгород, 1996)

Він автор 290 наукових праць, 16 монографій, 7 з яких з'явилося за кордоном, 14 підручників, 11 брошур науково-популярного та методичного змісту. Його праці дістали високу оцінку в Англії, Болгарії, Естонії, Канаді, Молдові, Німеччині, Польщі, Росії, Румунії, Словаччині, США, Угорщині, Україні, Фінляндії, Франції, Хорватії, Чехії, Югославії... Таким вченим пишався б будь-який найпрестижніший навчальний заклад світу. Безумовно, гордиться ним і Ужгородський університет. Мова йде про відомого українського вченого, директора центру гунгарології, доктора філологічних наук, професора Петра Миколайовича Лизанця.

Про П.М.Лизанця написано чимало. Його ім'я згадується у фундаментальних працях Е.Балецького, С.Бевзенка, С.Бернштейна, М.Булахова, В.Гомонная, Й.Дзендзелівського, Я.Закревської та багатьох інших. Однак, благородну справу написати життєпис відомого науковця взяв на себе відомий закарпатський письменник Володимир Фединишинець у книзі "Феномен професора Лизанця" (Ужгород, 1996.-200 с.). У семи главах книги ("Діапазон і контекст", "Біографічне, навчання, науковий шлях", "Кафедра", "Міжмовні контакти, діалектологія, лінгвогеографія", "Центр гунгарології", "Науковий резонанс", "Дещо з довкола") робиться спроба проаналізувати основні віхи в житті і багатогранній науковій діяльності ужгородського професора.

Професорів сьогодні багато, але не всі з них можуть сказати, що внесли вклад у досліджувану ними сферу науки. Для деяких, і це не таємниця, наука завершилася відразу після захисту докторської дисертації. Такі вчені є не справжніми науковцями, а людьми, які стояли в черзі за дипломом доктора наук. Не такий професор Петро Лизанець. Безумовно, правий В.Фединишинець, коли відносить Петра Миколайовича до когорти "науковців високого польоту". "Професор Лизанець, - пише письменник, - лінгвіст, який однаково впевнено почуває себе, як у славістиці, так і гунгарології, будучи корінним жителем Карпат, якому й ті умови на білінгвістичній нашій території не треба вивчати за розмовниками...". Володимир Фединишинець вдалося відповісти на питання, які ж фактори вплинули на формування особистості П.Лизанця в науці, ввели його в коло відомих вчених сучасності. "Пунктуальність, обов'язковість, уважність, такт, зібраність, - пише письменник, - і є, очевидно, вирішальними в характері професора Лизанця, у стилі його роботи, власне, її організаційного моменту. Інакше науковий доробок не вражав би таким розмахом, масштабністю і скрупульозністю".

Організаторські здібності Петра Лизанця найкраще проявилися під час тридцятирічного керування кафедрою угорської філології і восьми років очолювання Центру гунгарології. Очоливши в 1966 р. кафедру, "вчений цілеспрямовано організовує навчально-методичну і науково-дослідну роботу студентів та викладачів, відповідально і перспективно скеровує, націлює і надихає колектив на систематичний збір діалектологічного і фольклорного та етнографічного матеріалу серед місцевого угорського населення Карпатського регіону, який ляже в наукові проекти вченого...". Таким був П.М.Лизанець в 1966-му, таким він залишився по цей день. В цьому, мабуть, і полягає феномен професора Петра Лизанця.

Відомі вчені світу високо оцінили відкриття в Ужгороді Центру гунгарології, який очолив (і в цьому нема нічого дивного) П.М.Лизанець. Наведемо тільки деякі з висловлювань. "Було приємно познайомитися з роботою Центру гунгарології при Ужгородському університеті. Дуже радий, що такий Центр успішно функціонує. Бажаю

йому успішного розвитку в новій незалежній Україні" (академік І.Юхновський). "Вірю в розум, вірю в інтелігенцію. Дякую за Вашу велику і корисну роботу" (депутат Верховної Ради України О.Ємець).

Незважаючи на складні економічні та фінансові умови, в яких опинилася українська наука (дай боже, щоб чимскоріше це закінчилося) Ужгородський університет продовжує налагоджувати зв'язки з навчальними та науковими закладами передових країн світу. Але, коли ми говоримо про УжДУ, то завжди маємо на увазі якихось конкретних людей. До них слід віднести професора П.Лизанця. Його багаточисленні виступи на міжнародних конференціях в Талліні, Будапешті, Турку, Дебрецені, Ювіскуле, Братиславі, Брюсселі, Охрид, Парижі, Сегеді та інших містах, не тільки підняли авторитет вченого в науковому світі, але й зріс престиж єдиного в області університету. Завдяки таким науковцям, як П.Лизанець, Ужгородський університет високо котується за кордоном. Провідні вчені світу мають за честь брати участь у міжнародних конференціях, які проводить Центр гунгарології, очолюваний П.Лизанцем.

"Професору Лизанцю за шістьдесят. Для науковця - це чудесні творчі роки, коли набутий досвід, знання, авторитет можна переплавити у ще значніші наукові відкриття. У даному випадку - це й зеніт слави, і нові стартові можливості на науковому витку безкінечної життєвої спіралі". Професор П.Лизанець має над чим працювати. Він турбується виходом наступних томів Атласу, новими числами журналу "Акта гунгаріка". А коли у співавторстві з колегами і без них готує той чи інший посібник для угорців, що захочуть вивчати українську мову, а для українців, що бажать знати угорську, - це нова, неорана нивка на немалому і без цього лінгвохліборобському полі професора Лизанця.

ЗМІСТ

ПУБЛІЦИСТИКА (1990 – 2006)

Київська Русь у міжнародних відносинах	4
Найдавніша історія Закарпаття в портретах видатних українських дослідників	26
Галицько-Волинська держава	48
Українські землі в міжнародних відносинах Великого князівства Литовського. Закарпаття і Буковина в XIV-XVI ст.	64
Київський митрополит Петро Могила	73
Михайло Грушевський про Переяславську угоду 1654 року	76
Гетьман України Богдан Хмельницький: його попередники та послідовники (Із наукової спадщини академіка Валерія Смолія)	79
Україна буремна: Від Івана Мазепи і Пилипа Орлика до кирило-мефодіївців.....	87
Слово про вчителя Михайла Грушевського	93
Український антрополог Хведір Вовк.....	94
Академік Дмитро Багалій про Сковороду	97
В'ячеслав Липинський – історик і політик.....	100
Митрополит Андрей Шептицький: його життя і діяльність.....	104
Західно-Українська Народна Республіка.....	153
Історик Іван Лисяк-Рудницький	176
Омелян Левицький – піонер національного відродження на Закарпатті	180
Відроджена з попелу: Закарпатська „Просвіта” вчора і сьогодні	182
Література Закарпаття в 20-30-х роках	185
Театри Закарпаття 20-30-х років.....	193
Газета „Свобода” про радянський тоталітаризм	197
„Нова свобода” очима сучасників	200
Про мову, школу і національність	202
Про синьо-жовтий прапор	205
Як голосували закарпатці в 39-му?.....	207
Від „кривавого вересня” 39-го до Акту 30 червня 1941 року про відновлення української державності	211
Тарас Бульба-Боровець і „Поліська Січ”	228
Українська Повстанська Армія в боротьбі	243
ОУН-УПА на Закарпатті	259

Іван Коршинський: від підпільника до Народного депутата України	275
Синевирський священик Феодосій Горват	288
Розстріляні в 44-му.....	292
Українська державність і Закарпаття	295
З печаттю ворога народу	301
Крізь горнило таборів	303
Федір Бобер.....	305
В'язень багатьох таборів	307
Крик душі.....	309
В'ячеслав Чорновіл у дисидентському русі 60-80-х років.....	311
Як виникла і діяла Українська Гельсінська Спілка в Україні та Закарпатті.....	315
Левко Лук'яненко і Карпатська Україна.....	322
Наші незгоди.....	323
На шляху до свободи	325
Віктор Ющенко в оцінці сучасників	326
Віктор Ющенко про історичні традиції українського народу	329
Міркування про родинні традиції, мораль і політику	333
„Чорний” PR та політичні провокації: вчора і сьогодні.....	337
Обличчя сучасної влади.....	341
Націоналізм у різних ракурсах.....	348
Микола Рябчук: „Політика Віктора Ющенка буде не проющенківською, а проукраїнською”	351
Національна еліта вже визначилася: перемога Віктора Ющенка – перемога всіх нас	355
Перемога буде за нами!	361

ВИБРАНІ РЕЦЕНЗІЇ

Федака С. Літописні джерела з історії княжої і козацької України – Русі (Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2003)	365
Грабовецький В. Ілюстрована історія Прикарпаття. З найдавніших часів до першої половини XVIII ст. Том перший. Друге видання (Івано-Франківськ: Нова Зоря, 2002).....	366
Ужгород. Фотоальбом / М.Басараб, В.Ньорба. – Ужгород, 1997.....	369
Орос О. Започаткування слов'янського книгодрукування при Грушівському монастирі (Ужгород, 1995).....	371

Грабовецький В. Битва під Конотопом 1659 р. – слава сторінка в історії гетьманської України (Івано-Франківськ, 2004)	374
Волошин О. Ужгород у старовинній листівці (Ужгород: Два кольори, 2003).....	375
Кугутяк М. Галичина: сторінки історії. Нарис суспільно-політичного руху (XIX ст. – 1939 р.) (Івано-Франківськ, 1993)	376
Мудра Ю.І. Наш край – наша історія (Ужгород, 1994)	380
Горват Л.В. Соціально-економічний, політичний і культурний розвиток українців Мараморощини (Румунія) в 1918-1945 рр. (Ужгород, 1998)	382
Жиленко Р.В. Американський вибір. Фактори формування зовнішньополітичного курсу США в 20-30-х роках ХХ століття (Ужгород, 2000).....	383
Макара М.П. Закарпатська Україна: шлях до возз'єднання, досвід розвитку (жовтень 1944 – січень 1946 рр.) (Ужгород, 1995).....	385
Вовканич І.І. Чехословаччина в 1945-1948 рр.: нарис історії перехідного періоду (Ужгород: Видавництво В.Падяка, 2000)	387
Міщанин В.В. Аграрна політика на Закарпатті (1944-1950 рр.) (Ужгород: Закарпаття, 2000).....	392
Україна в європейських міжнародних відносинах (К., 1998)	395
Румунсько-українські відносини: історія і сучасність (Сату Маре, 1998)	399
Матьовка М.П. Рух Неприєднання в контексті міжнародних відносин (60-90-ті роки ХХ ст.) (Ужгород, 1997)	404
Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики (К., 2000)	406
Професор Штернберг Яків Ісакович (До 70-річчя від дня народження). Бібліографічний покажчик (Ужгород, 1994)	411
Грабовецький В. У вирі першого наукового випробування. За матеріалами захисту кандидатської дисертації. Частина перша (Івано-Франківськ, 2005).....	413
Грабовецький В. У вирі другого наукового випробування. За матеріалами захисту докторської дисертації. Частина друга (Івано-Франківськ, 2005).....	414
Мигович І.І., Макара М.П. Закарпатський соціум: етнополітичний аспект (Ужгород, 2000).....	416
Політична історія України. ХХ століття: В 6-ти томах (К.: Генеза, 2003-2004).....	418
Боднар В. Нарис з історії світової політичної думки і становлення сучасної політології: навчально-методичний посібник (Ужгород, 2003)	424
Сенько І. Земля з іменем. Краєзнавчі студії (Ужгород: Патент, 1998).....	426
Пойда М. З народного кореня. Літературний портрет Михайла Шмайди (Ужгород: Карпати, 1995)	431
Хланта І. До джерел (Фольклористичні статті) (Ужгород: Патент, 1994)	432
Закарпатський вертеп (Упорядкування, підготовка текстів, примітки та словник І.В.Хланти) (Ужгород: Закарпаття, 1995)	433

Хланта І. Микола Рішко. Біобібліографічний покажчик (Ужгород: Патент, 1995)	434
Колядки (Упорядкування І.Хланти і В.Яреми) (Ужгород, 1998)	436
Шип Ю. Співаничок для діточок (Ужгород: Патент, 1999).....	437
Белень М. Смерековий хрест. Сповіді духовні (Ужгород: Карпати, 1995); Белень М. Карпатська Україна у портретах (Ужгород, 1998); Белень М. Скарби предків (Ужгород: Два кольори, 2000).....	438
Ткачук С. Воскреслі поезії (Бухарест, 1999)	441
Бендзар Б., Бобинець С. Українська фонографічна передача антропонімів античної, англо-, німецько- і франкомовної літератур (Ужгород: Закарпаття, 2000)..	444
Фединишинець В. Феномен професора Лизанця (Ужгород, 1996).....	446

Микола Вегеш

СВІТ ІСТОРІЇ

Коректура автора

Технічний редактор Євген Байла

В50 Вегеш М. СВІТ ІСТОРІЇ. – Ужгород: Видавництво УжНУ «Говерла», 2007. – 452 с.

До книги ректора Ужгородського національного університету, завідувача кафедри політології, доктора історичних наук, професора Миколи Вегеша ввійшли науково-популярні статті на історичну тематику, які публікувалися в періодиці протягом 1990-2006 років. Хронологічні межі книги охоплюють період з часів Київської Русі та Галицько-Волинської держави до Помаранчевої революції й обрання президентом Віктора Ющенка. Чільне місце на сторінках книги відведено історії Закарпаття (Лев Данилович і Закарпаття, погляди М.Драгоманова, М.Грушевського, В.Пачовського стосовно історії та культури краю, сторінки історії ЗУНР і Карпатської України, діяльність ОУН-УПА в Закарпатті). Завершують видання вибрані рецензії.

Видання розраховане на широкий читацький загал.

ББК Ф011
УДК 32
В 50

ISBN 966-7400-82-4

Підписано до друку 25.06.2006. Формат 60x84/8. Умовн. друк. арк. 52,5.
Облік.-вид.арк. 40,8. Друк офсетний. Гарнітура Times. Зам. № 16. Наклад 100.

Видавництво УжНУ «Говерла» м. Ужгород, вул. Капітульна, 18, тел.: 3-32-48.

*Свідоцтво про внесення до державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції – Серія 3т №32*